

PALEOLITICUL MIJLOCIU, PALEOLITICUL SUPERIOR ȘI EPIPALEOLITICUL – MEZOLITICUL ÎN SPAȚIUL CARPATO-NISTREAN

DE

ILIE BORZIAC, VASILE CHIRICA

Keywords: *Carpathian-Dniester space, symbiotic industries, Preaurignacian, Brânzeni culture, ancient Upper Paleolithic, recent Upper Paleolithic*

1. ASPECTE GENERALE

Descoperirile arheologice din întregul spațiu geografic cuprins între Tisa și Nistru demonstrează intensitatea de locuire a comunităților umane, începând din Paleoliticul inferior și până în Epipaleolitic-Mezolitic¹. Noi nu vom examina aici istoricul problemei și evoluția discuțiilor, a ipotezelor referitoare la fenomenul apariției și evoluției fizice a omului, ci vom menționa doar că metodologia tratării, percepției și definirii unor întrebări deja formulate au determinat apariția unor grupe de specialiști, neomogene, dar distincte. Unii cercetători susțin în continuare ipoteza lansată de D. A. Garrod², conform căreia omul actual (*Homo sapiens*) s-a divizat inițial din neanderthalienii din Orientul Apropiat (Palestina, Siria, Iordania), de unde omul și cultura lui încă rudimentară s-au diseminat în alte zone ale Asiei, Europei și Africii. Alți autori consideră că omul de tip fizic actual și unele elemente ale creației sale materiale au apărut aproape concomitent în mai multe zone ale Lumii Vechi, evoluând din comunitățile neanderthaliene locale³. Noi subscriem la teoria conform căreia omul de tip actual s-a divizat inițial din *masivul neanderthalian* într-o singură zonă geografică întinsă (Africa de Est, Orientul Apropiat), de unde s-a răspândit în alte zone ale globului, influențând biologic și cultural neanderthalienii locali⁴. În ultimul timp, grație realizărilor din

---

¹ Din bogata literatură de specialitate, cf. I. Borziac, *Paleoliticul și mezoliticul în spațiul dintre Nistru și Prut*, în *Thraco-Dacica*, XV, 1994, 1–2, p.19–40; V. Chirica, I. Borziac, N. Chetaru, *Gisement du Paléolithique supérieur ancien entre le Dniestr et la Tissa*, BAI V (éd. V. Chirica), Helios, Iași, 1996; V. Chirica, I. Borziac, *Gisements du Paléolithique inférieur et moyen entre le Dniestr et la Tissa*, BAI, XIV (éd. V. Chirica), Helios, Iași, 2005; idem, *Gisements du Paléolithique supérieur récent entre le Dniestr et la Tissa*, BAI, XXI (éd. V. Chirica), PIM, Iași, 2009; Al. Păunescu, *Paleoliticul și epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Siret*, vol. I/1, Satya Sai, București, 1998; idem, *Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Siret și Prut*, vol. I/2, Satya Sai, București, 1999; idem, *Paleoliticul și mezoliticul din spațiul cuprins între Carpați și Dunăre. Studiu monografic*, Agir, București, 2000; idem, *Paleoliticul și mezoliticul din spațiul transilvan. Studiu monografic*, Agir, București, 2001; M. Cărciumaru ș.a., *Geo-arheologie du Paleolithique moyen, Paleolithique supérieur, Epipaleolithique et Mesolithique en Roumanie*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2007; R. Dobrescu, *Aurignacianul din Transilvania. Studii de Preistorie*, Supplementum, 3, Renaissance, București, 2008 etc.

² D. A. E. Garrod, *A Transitional Industry from the base of the Upper Palaeolithic in Palestine and Syria*. J. R. Anthropol. Inst., 55, 1955, p. 78–89.

³ J. Hahn, *Recherches sur l'Aurignacien en Europe centrale et orientale*, în *L'Anthropologie*, 74, 3–4, 1990, p. 220.

⁴ A. Jelinek, *The Middle Palaeolithic in the Southern Levant with comments on the appearance of modern Homo Sapiens*, în *The transition from Lower to Middle Palaeolithic and the origin of modern Man*. BAR International Series, 508, 1982, p. 57–100; H. Amiranov, M. Anicovich, I. Borziac, *Problème de la transition du Moustérien au Paléolithique supérieur sur la territoire de la Plaine russe et du Caucase*, în *L'Anthropologie* (Paris), 97 (2–3), 1993, p. 311–330.

domeniul cronologiei absolute, dar și prin diferite alte metode moderne de cercetare, a fost stabilită modalitatea de descifrare a codului genetic, în baza eșantioanelor de osemintele fosile ale hominizilor, au fost lansate diferite ipoteze. Există, desigur și alte opinii, conform cărora omul de tip actual a apărut undeva în Orientul Apropiat ori Mijlociu, ori în Africa de est, cu aproximativ 120 000–100 000 ani în urmă și, evoluând paralel cu omul de Neanderthal, s-a răspândit treptat în alte zone ale Europei, Asiei și Africii, distrugând treptat comunitățile predecesorilor. Această ipoteză este în ultimul timp tot mai mult documentată și capătă noi adepți printre arheologi și antropologi⁵.

Între timp, rezolvarea definitivă și globală a problemelor menționate este departe de a fi posibilă din lipsa unor date suficiente și necesare. Considerăm că în etapa actuală a investigațiilor este necesară segmentarea materialului acumulat și analiza unora dintre probleme în lumina datelor din zone geografice bine precizate. Acest mod de analiză ar permite rezolvarea treptată, cel puțin a unora dintre problemele enumerate mai sus; din această perspectivă vom examina substratul de materiale arheologice din spațiul geografic luat în considerație, în dorința de a opera o trecere în revistă a documentației actuale cu privire la începuturile paleoliticului mijlociu, ale perioadei de tranziție spre paleoliticul superior și apoi, evoluția comunităților umane spre specificul Paleoliticului superior, respectiv al Epipaleoliticului-Mezoliticului dintre Tisa și Nistru.

Din punct de vedere strict statistic și pe baze crono-culturale, Paleoliticul mijlociu este reprezentat, între Prut și Nistru de 11 stațiuni (unele pluristratificate), dar între Tisa și Prut au fost descoperite și cercetate prin săpături sistematice 29 stațiuni, unele cu mai multe nivele de locuire musteriană sau aparținând Paleoliticului mijlociu⁶. Pentru perioada Paleoliticului superior vechi (inclusiv perioada de tranziție dintre Paleoliticul mijlociu și Paleoliticul superior) avem înregistrate 8 stațiuni în spațiul Nistru-Prut și 41 stațiuni între Prut și Tisa, unele pluristratificate⁷. Paleoliticul superior recent (Gravettianul) este reprezentat de nu mai puțin de 9 stațiuni sau nivele de locuire între Nistru și Prut, și alte 53 stațiuni între Prut și Tisa⁸. În toate perioadele și în întregul spațiu Tisa-Nistru există locuiri umane situate în grote, și altele, situate, de regulă, pe terasele râurilor.

2. MUSTERIANUL ȘI PREAURIGNACIANUL ÎN EUROPA EST-CENTRALĂ ȘI ÎN ZONA CARPATO-NISTREANĂ

Vom porni de la analiza unui grup de industrii paleolitice, atribuite anterior Musterianului, unele dintre acestea fiind unite în așa-zisa cultură musteriană Stânca. Arealul de răspândire al acestei „culturi”, conform opiniilor lui N. Anisiutkin⁹ îl constituie zona Nistrului Mijlociu și zonele limitrofe, poate chiar și Dobrogea. Dar, după timpul de datare și după componența tehnologică, aceste industrii litice sunt de fapt jaloane de evoluție inițială a paleoliticului superior timpuriu în spațiul larg al Europei.

Începând cu primele descoperiri ale Musterianului în zona dintre Carpații Orientali și Nistru¹⁰ și până la sfârșitul anilor '70 ai secolului al XX-lea, se evidențiază o singură variantă a culturii musteriene – Musterianul de tip Levallois, divizat în două subvariante – cu bifaciale: primele 5 nivele inferioare de la Ripiceni-Izvor¹¹, tehnocomplexul de la Butești¹² etc. – și fără bifaciale: Molodova I, primele patru nivele inferioare, Molodova V, cele două nivele inferioare Cormani IV, cele 2 nivele inferioare¹³. Mai târziu, în prima subvariantă au fost incluse materialele litice de la Volodeni II¹⁴, iar în a doua, materialele litice de la Chetrosu¹⁵. Precizăm că în

⁵ R. Desbrosse, J. Kozłowski, *Les habitats préhistoriques. Des Australopitèques aux premiers agriculteurs*, Cracovie-Paris, 1994, p. 15–18; M. Otte, *La Préhistoire*, De Boeck Université, Paris-Bruxelles, 1999, p. 41–53; Л. Б. Вишняцкий, История одной случайности или происхождения человека, în *Stratum-Plus* 1, Кишинев, 1999, с. 10–71.

⁶ V. Chirica, I. Borzic, *op. cit.*, 2005.

⁷ V. Chirica, I. Borzic, N. Chetaru, *op. cit.*, 1996.

⁸ V. Chirica, I. Borzic, *op. cit.*, 2009.

⁹ Н. К. Анисюткин, *Мустьерская эпоха на Юго-Западе Русской равнины*, Санкт-Петербург, 2001, с. 24.

¹⁰ N. Moroșan, *Le Pléistocène et le Paléolithique de la Roumanie du Nord-Est*, în *Anuarul Institutului Geologic al României*, XIX, București, 1938, p. 1–160.

¹¹ Al. Păunescu, *Ripiceni-Izvor. Paleolitic și mezolitic. Studiu monografic*, București, 1993; idem, *op. cit.*, 1998.

¹² Н. А. Кетрару, *Уникальный предмет палеолитического искусства из грота Брынзены I. Охрана природы Молдавии (ОПМ)*, 8, Кишинев, 1970, с. 34–45.

¹³ А. П. Черныш, *Многослойная палеолитическая стоянка Молодова I*, în *Молодова I. Уникальное мустьерское поселение на Среднем Днестре*, Москва, 1982, с. 3–87; idem, *Эталонная многослойная стоянка Молодова V*, în *Могослойная палеолитическая стоянка Молодова V. Люди каменного века и окружающая среда*, Москва, 1987, 7–40.

¹⁴ И. А. Борзика, *Проблема перехода от мустье к позднему палеолиту*. Изв. АН МССР, сер. общест. наук, № 2, 2003, с. 62.

zona geografică precizată mai erau cunoscute și alte stațiuni, cum ar fi Duruitoarea Veche (2 nivele inferioare) și Ofatinți care, în mod tradițional, erau atribuite paleoliticului inferior, apreciate ca fiind de vârstă acheuleană (chiar dacă alți arheologi le considerau musteriene), dar și alte peste 30 de descoperiri cu materiale litice de epocă musteriană¹⁶.

Noi considerăm „cultura Stânca” fără reperi cronostratigrafice temeinice, fără o delimitare teritorial-spațială și cronostratigrafică bine documentată, fiind evidențiată doar pe baza unor stațiuni plasate în vecinătate, pe Nistrul Mijlociu, și a unor colecții extrem de sărace (cele de la Stânca I numără doar câteva sute de piese). Apreciem doar că există posibilitatea unei încadrări cronologice relative. Analiza materialelor privind cele 2 nivele de locuire ale stațiunii Stânca I și a stațiunilor cu materialele recoltate la suprafață (Stânca II, Stânca-Darabani, Șipot, Osîpka, Chișleanschi-Yar și altele) i-au permis autorului să prezinte unele reperi tipologice, pe baza cărora să evidențieze o nouă cultură musteriană, diferită tipologic de cele două variante ale Musterianului de factură Levallois, menționate mai sus. La aceste colecții, parțial atipice din punct de vedere morfologic și tipologic, autorul a adaptat treptat materialele unor stațiuni stratificate, cercetate ulterior, cum ar fi cele din grottele Buzdujeni I, Trinca I (nivelul inferior)¹⁷ și ale unor stațiuni cu nivelele incerte, din Dobrogea¹⁸. În paralel cu materialele, evident musteriene, și pentru a lărgi orizonturile cronologice ale culturii Stânca, N. Anisiutkin a inclus aici și materialele de factură acheuleană din nivelele inferioare ale grotelor Duruitoarea Veche și Ofatinți, de la Bobulești V. În felul acesta, a fost creată „unitatea culturală Duruitoarea Veche-Stânca” cu industrii din Acheuleanul târziu (nivelele inferioare ale grotelor Ofatinți și Duruitoarea Veche, Osîpca, Iarova, Bobulești V), până la începutul paleoliticului superior (nivelul superior al stațiunii Stânca I)¹⁹. Pentru a detalia observațiile noastre, precizăm că în primul său articol despre materialele stațiunii Stânca I, N. Anisiutkin definește 2 colecții de piese de silex, atribuite nivelelor inferior și superior²⁰. În nivelul inferior sunt evidențiate nuclee (discoidale (?) – 38; globulare (?) – 34; unitalonare – 26; subprismatice – 7; atipice – 40), în baza cărora, luând în considerație evidența morfologică și statistică a pieselor primare de debitaj, constată că „tehnica de percuție este primitivă, conține multe așchii grosolane, deseori de tip clactonian și este bazată pe așchiera neordonată de pe nucleele globulare, atipice și discoidale”²¹, că tehnica Levallois de percuție este slab pronunțată, că indicii tehnici ai industriei sunt: Levallois – 3,7%; taloane modificate – 16,6%; taloane retușate – 9,3%. Noi precizăm că nucleele subprismatice, globulare și, în majoritatea lor, cele atipice sunt rezultatul unui debitaj protoprismatic, neparalel, efectuat de pe nuclee din galette și bolovani mărunți de silex și nu denotă obligatoriu o evidentă tehnică musteriană. După opinia noastră, la Stânca I, tehnica Levallois se prezintă ca un anacronism și nu ca un început de evoluție. Astfel, printre grupele de unelte lipsesc vârfulurile musteriene tipice retușate, precum și cele Levallois, lipsesc racloarele musteriene tipice, cu retușe sistematice, iar cele tipice (numai 15 din 347 unelte) sunt foarte puține pentru tehnologia unui complex musterian. Printre unelte sunt însă incluse peste 200 piese atipice sau fără poziție stratigrafică – gratoare, *raclettes* atipice, cuțite *à dos* fără prelucrare secundară, *rabots* etc., diferite forme atipice de denticulate, care sunt nejustificat incluse în tabelul statistic și tipologic al uneltelor. Sunt prezente și piesele de tip paleolitic superior – gratoarele tipice și atipice (18 piese – mai mult decât racloarele tipice (?), burinele (6 piese). Tipice sunt și piesele bifaciale, depistate în număr de 18 (4 întregi și 14 fragmentate). Piesele întregi sunt mărunte, însă în limitele lor proporționale, pot fi caracterizate ca masive, alungite, cu o prelucrare bifacială superficială, cu baza ușor rotunjită ori neevidențiată special, cu cea mai mare lățime în treimea inferioară a lungimii. Această caracteristică este importantă, fiind și unicul criteriu tipologic, care oricum oferă singularitate acestei industriei, de altfel musteriene, în spațiul limitat al zonei sale geografice. Elementele caracteristice

¹⁵ К. Анисюткин, *Археологическое изучение мустьерской стоянки Кетросы.*, în *Кетросы. Мустьерская стоянка на Среднем Днестре*, Москва, 1981, с. 7–53.

¹⁶ Н. А. Кетрару, *Памятники эпох палеолита и мезолита*. АК МССР. Вып. 1, Кишинев, 1973; А. П. Черныш, *Палеолит и мезолит Приднестровья. Карты и каталог местонахождений*, Москва, 1973.

¹⁷ Н. К. Анисюткин, И. А. Борзияк, Н. А. Кетрару, *Первобытный человек в гrotтах Тринка III*, Кишинев, 1986.

¹⁸ К. Valoch, *Les industries du Paléolithique moyen de Mataia-Sat, Roumanie*, în *L'Anthropologie* (Paris), 97, n. 2/3, Paris, 1993, p. 239–264; Al. Păunescu, *op. cit.*, 1999; V. Chirica, I. Borzic, *op. cit.*, 2005, p. 156–175.

¹⁹ Н. К. Анисюткин, *Техника первичного расщепления камня на палеолитической стоянке Стинка I и проблема перехода от среднего палеолита к верхнему на юго-западе Восточной Европы.*, în *Археологический Альманах (АА)*, 16, Донецк, 2004, с. 131–160.

²⁰ Н. К. Анисюткин, *Мустьерская стоянка Стинка на Среднем Днестре*. АСГЭ, 11, 1969, с. 5–17.

²¹ *Ibidem*, с. 7–8; idem, 2001, с. 46–49; idem, *Палеолитическая стоянка Стинка I и проблема перехода от среднего палеолита к верхнему на юго-западе Восточной Европы, Санкт-Петербург*, с. 36–39.

paleoliticului superior sunt evident mai bine evidențiate tipologic (inclusiv formele bifaciale). Astfel, noi apreciam că în corelație cu elementele de certă factură musteriană, elementele caracteristice pentru paleoliticul superior sunt mai bine evidențiate tipologic (inclusiv formele bifaciale, ce sunt caracteristice și pentru paleoliticul superior de pe Prutul Mijlociu și Nistrul Mijlociu)²², decât cele musteriene. Grupele caracteristice sunt următoarele: I. Levallois – 2, 02%; II. Musterian tipic – 4,3%; III. Paleolitic superior – 5,2%; IV. Denticulate și cu scobituri (clactoniene și retușate) – 23,3%. Forme arhaice – 4,6%.

Nivelul superior a furnizat 320 piese, printre care 111 unelte. Nucleele sunt: discoidale (1), globulare (5), protoprismatice (5), bitalonare (2), unitalonare (11), atipice (6). Atât nucleele, cât și produsele primare de debitaj sunt de proporții mijlocii și mici. Indicii tehnici: Levallois – 10%, taloane modificate – 29%, taloane fațetate – 17,9%. La prima vedere, pare mai pronunțată tehnica Levallois, însă de fapt, este vorba despre includerea în statistică a unui număr însemnat de lame relativ alungite (în limita proporțiilor industriei), care, pentru încadrările tipice paleoliticului superior, într-un context premeditat “musterian” au fost considerate ca rezultat al tehnicii de debitaj Levallois. Uneltele sunt reprezentate prin: 4 bifaciale, 3 racloare, 7 gratoare, 3 burine, dar și prin piese din afara listei tipologice: denticulate, cu scobituri “clactoniene” și retușate, cuțite *à dos*, *raclettes* etc. care, neputând fi clasificate, au fost incluse în categoria uneltelor doar cu scopul de a mări numărul celor considerate de factură musteriană. Ambele complexe au fost atribuite de către autor Musterianului denticulat cu forme bifaciale.

Așadar, avem la Stânca I două complexe cu o cantitate neînsemnată de piese tipice musteriene, cu bifaciale diferite de ale Musterianul local de tip Levallois cu forme bifaciale (de tip Ripiceni-Izvor etc.) și cu o abundență de piese mai puțin concludente (denticulate, cu scobituri, etc.) și cu un evident „amestec” de piese de tip paleolitic superior. Dacă adăugăm bifacialele, acest grup de unelte se evidențiază și mai mult. Desigur, există și evidente trăsături ale tehnicii subparalele de debitaj, dar în ambele complexe aceasta este mai relevantă decât cea musteriană. În opinia noastră, prezența tehnicii Levallois nu reprezintă o etapă a fenomenului constituirii complexului litic, ci un anacronism, fapt observat și pentru alte industrii de tranziție de la Musterian la paleoliticul superior din zona dintre Carpații Orientali și Nistru.

În toate nivelele de locuire au fost descoperite cantități însemnate de nucleee, dar în majoritatea lor, aproape total epuizate. Persistă formele cvasidiscoidale. Nucleele și produsele primare de debitaj demonstrează că tehnica Levallois a fost intens utilizată (aproximativ 30–32%), fapt ce deosebește aceste industrii de tehnocomplexul din nivelul inferior al stațiunii Stânca I. Tehnica de percuție este bazată pe nucleul discoidal, iar nucleele tipice Levallois lipsesc în totalitate, deoarece majoritatea lor au fost epuizate prin cioplire.

Inventarul și tipologia uneltelor sunt diferite în nivelele de locuire, însă există și o particularitate comună – 60–80% din numărul total de piese sunt reprezentate de denticulate. Din punct de vedere tipologic, există numeroase și variate subtipuri de racloare, amenajate pe una sau pe ambele laturi ale lamelor și așchiilor, uneori pe ambele suprafețe, cu retușe marginale, alternante, denticulate. Pe locul secundar se găsesc gratoarele atipice și *racletes*. Sunt numeroase străpungătoare pe lame și așchii cu vârfurile scurte, amenajate prin două scobituri suprapuse. Dar rolul esențial îl au piesele denticulate pe lame și așchii fără forme speciale, premeditate. Vârfurile musteriene sunt atipice, în număr redus, fiind prelucrate cu retușare marginală, denticulată și alternantă, ca o predominantă în industriile sitului. În toate nivelurile de locuire au fost depistate doar 5 piese bifaciale (aproximativ 0,03% din numărul pieselor cu prelucrare secundară). Printre acestea, doar 2 sunt întregi, dar abandonate în procesul de cioplire. Un fragment este reprezentat de baza rotunjită a unei bifaciale late, prelucrată cu desprinderi mari. Doar un fragment de piesă, din nivelul 6 de locuire, este prelucrat cu desprinderi mărunte plate și poate fi atribuit unei bifaciale tipice. Însă industriile nu pot fi atribuite unui Musterian cu forme bifaciale, ci doar unui Musterian denticulat, care, pe lângă faptul că nu este similar nivelului inferior al stațiunii Stânca I, nu are nici analogii în regiunile limitrofe sau mai îndepărtate, reprezentând un fenomen aparte atât pentru spațiul Europei de Est, cât și pentru acela al Europei Centrale.

Vom lua în considerație și materialele nivelului inferior din grotă Trinca I, incluse în linia de evoluție a culturii Stânca²³ și vom încerca să urmărim raportul dintre aceste industrii. În nivelul inferior de la Trinca I au

²² V. Chirica, I. Borzic, N. Chetaru, *op. cit.*, 1996; I. Borzic, *Inceputurile istoriei Moldovei*, Chișinău, 1996, p. 20–37; idem, *Unele considerații cu privire la evoluția paleoliticului superior timpuriu în spațiul dintre Carpați și Nistru*, în *Vestigii arheologice din Moldova*, Chișinău 1997, p. 5–11.

²³ Н. К. Анисюткин, *Итоги изучения среднего палеолита Молдавии.*, în *Stratum-Plus*, 1, Кишинев, 1999, с.132–149.

fost descoperite 367 piese din silex, printre care 14 nuclee și 104 unelte. Nucleele, ca și în nivelele de locuire ale grotei Buzdujeni I, sunt aproape total epuizate. Pot fi distinse nuclee cvasidiscoideale, cvasiprismatice, atipice. Printre unelte predomină racloarele (30% din numărul total de unelte). Sunt prezente și 2 vârfuri musteriene, 2 vârfuri Levallois, un vârf de lance cu prelucrare bifacială, gratoare atipice, piese cu scobituri retușate și denticulate. Spre deosebire de cele de la Stânca I, semifabricatele sunt relativ subțiri, deseori cu taloanele fațetate. La prelucrarea secundară s-a utilizat cu precădere retușarea marginală, mărunță și medie. Printre uneltele considerate de tip paleolitic superior figurează 3 gratoare și 5 burine atipice.

Singura piesă bifacială este lată, alungită, de proporții relativ mari, cu cea mai mare lățime revenind la jumătatea lungimii ei. Prin formă, proporții și prelucrare, ea nu are tangențe cu cele descoperite în nivelul inferior al stațiunii Stânca I.

Industria acestui nivel de locuire este considerată ca non Levallois, cu toate că indicele de acomodare și de fațetare a taloanelor este de aproximativ 40%. Indicii tipologici ai grupelor caracteristice sunt: Levallois – 7,6%, paleolitic superior – 8,4%, denticulate – 11,4% piese cu scobituri și „a bec” – 7,2%. Se apreciază că această industrie poate fi atribuită Musterianului tipic (?), plasată cronologic „după interstadiul Brörup”²⁴, de aceea noi estimăm că aceste complexe nu pot fi plasate în aceeași cultură arheologică²⁵. Având în vedere produsele primare de debitaj, retușarea marginală mărunță și denticulată, fațetarea taloanelor din tehnocomplexul nivelului inferior de la Trinca I, apreciem că acesta are mai multe puncte de legătură cu industriile denticulate din grota Buzdujeni I, decât cu cele de la Stânca I.

În concluzie, constatăm că industriile de tip Stânca I nu au similitudini în tehnocomplexele grotei Buzdujeni I și Trinca I, fiind diferite și de complexe bogate și foarte bine datate geocronologic din zona carpato-nistreană: Ripiceni-Izvor, Molodova I, V, Chetrosu.

După publicarea materialelor de la Duruitoarea Veche, Bobulești V, Ofatinți și în baza analizei siturilor Mersîna, Horobra, Harasca, Pogrebea, Dubăsari, devine clar că în zona dintre Carpații Orientali și Nistru a existat un orizont de locuiri de factură acheuleeană, opinie demonstrată și de N. Chetaru²⁶, care, spre deosebire de N. Anisiutkin, încadrează aceste situri într-un orizont de vârstă premusterienă. Pe baza acestor încadrări și a observațiilor personale asupra tehnologiei și tipologiei industriilor din siturile respective, noi apreciem că în domeniul tehnicii de debitaj, industriile menționate manifestă un arhaism evident, manifestat prin așchierea hazardată, de pe nuclee grosolane, antrenate în procesul de debitaj, fără pregătire preliminară, de unde și masivitatea așchiilor, existența taloanelor late și netede, a unghiului obtuz al taloanelor în raport cu suprafața de desprindere a așchiilor de pe nucleu, ori amorfismul nucleelor. Tipologia pieselor este rudimentară, fiind reprezentată de racloare atipice, vârful de tip „Tayac”, așchii cu retușe accidentale, denticulate, scobituri retușate și „clactoniene”. Pare să existe și tehnica bifacială, dar nu cunoaștem nici o bifacială tipică, ori vreun vârf bifacial finisat. Conform opiniilor lui N. Chetaru, aceste situri cu industriile lor, pot fi datate în etapa de timp anterioară interstadiului Mikulino. Presupunând că această atribuire este corectă, putem determina că distanța în timp dintre aceste situri și cel mai timpuriu sit al „culturii Stânca-Osîpca”, plasat de N. Anisiutkin în interstadiul Amersfoort (datare puțin probabilă) este de peste 50 000 ani (?), fapt ce neagă categoric continuitatea tehnico-tipologică dintre așa-zisul Tayacian Est-Carpatic și „cultura Stânca”, chiar dacă luăm în considerare și eventualele ritmuri extrem de scăzute de evoluție în paleoliticul inferior.

Apreciind că industriile de tip Stânca I rămân oarecum izolate și că, în contextul lor se găsesc elemente tehnico-morfologice de tip paleolitic superior, noi ne-am propus să verificăm posibila apartenență a acestor complexe la un segment al paleoliticului superior timpuriu, cu scopul de a stabili dacă nu cumva elementele paleoliticului superior general, identificate în aceste tehnocomplexe, reprezintă o componentă obiectivă, legitimă, iar componentele de factură musteriană trebuie considerate ca niște relicte, reminiscențe din epoca anterioară. Noi considerăm că tehnocomplexele stațiunilor incluse de N. Anisiutkin în „cultura Stânca” (Stânca I, cu 2 niveluri de locuire, Stînca-Darabani, Osîpka, Șipot I, Mamaia-Sat etc.) și cele cu caracteristici tehnico-tipologice și structuri similare, cum ar fi Iarova, Saligni etc. – reprezintă, de fapt, cele mai timpurii manifestări ale paleoliticului superior în Europa est-centrală și care, după caracteristicile sale tipologice, pot fi estimate ca fiind de factură Preaurigniciană.

În linii generale, putem aprecia că, în spațiul geografic studiat, paleoliticul mijlociu pare să înceapă cu nivelul inferior de la Vâhvatiniți, datat în timpul interglaciarului Riss-Würm, după care urmează locuirile de la Osîpca și Vâhvatiniți (nivelul superior), datate în timpul interstadiului Amersfoort; locuirile de la Chetrosu par

²⁴ М. Анисюткин, И. Борзияк, Н. Кетрапу, *op. cit.*, 1986.

²⁵ Н. К. Анисюткин, *op. cit.*, 2001, с. 152–165.

²⁶ N. Ketraru, *op. cit.*, 1973.

să aparțină interstadiului Brörup/Odderade; locuirile de la Boroșteni pot aparține interstadiului cu același nume, paralelizat cu Eem, sau interstadiului Moershoofd (când sunt datate și complexe de locuire aparținând nivelului III de la Ripiceni-Izvor); nivelul IV de aici este datat între oscilațiile climatice Moershoofd și Hengelo, având o anumită contemporaneitate cu locuirile de la Ohaba Ponor, Cormani IV (nivelele 11–12), Molodova V, niv. 11 și Stânca, niv. inferior²⁷.

3. PROCESELE DE ACULTURAȚIE ÎN ETAPA DE TRANZIȚIE DE LA MUSTERIAN LA PALEOLITICUL SUPERIOR. PROBLEMELE INDUSTRIILOR DE TRANZIȚIE („SIMBIOTICE”)

Siturile incluse în ceea ce noi am numit Preaurignacian, și pe care dorim să le evidențiem aici, nu posedă (cu excepția discutabilă a tehnocomplexelor de la Stânca I) niveluri complexe de locuire umană (cu faună, vetre de foc, planigrafie etc.), suficiente pentru a le supune unei analize detaliate și corelării cu siturile preaurignaciene din Europa. Dar există industrii de o altă varietate, cele „de tranziție” ori „simbiotice”. Vom examina această grupă de situri sau nivele de locuire, care conțin piese musteriene și din paleoliticul superior, inclusiv piese caracteristice Aurignacianului. Aceste industrii constituie, în ansamblu, un fenomen de aculturație. În această varietate de industrii am inclus următoarele situri și nivele de locuire, identificate în bazinul Nistrului, pe Prutul Mijlociu (grota Brânzeni I, nivelul 3 (inferior), ca stațiune eponimă), Ripiceni-Izvor (nivelele aurignaciene 1a și 1b), Mitoc – Valea Izvorului, în Valea Răutului (Bobulești VI) și în zona premontană a Carpaților Răsăriteni – Depresiunea subcarpatică externă (Cetățica I–Ceahlău, nivelul inferior). Aceste nivele de locuire conțin fie faună bogată (Brânzeni I), fie stratigrafie certă, cu nivele planigrafice bine determinate, alte complexe de locuire (vetre de foc, ateliere de cioplire) etc.

Așa cum am mai precizat²⁸ Preaurignacianul a apărut în Europa, inclusiv în spațiul carpato-nistrean, în urma penetrării sub forma câtorva valuri consecutive de migratori, dar civilizația lor s-a format în afara teritoriului european. Pătrunzând în Europa în timpul unei regresii a Mării Negre, cu circa 75 000–60 000 ani în urmă²⁹ preaurignacienii și aurignacienii timpurii au intrat în contact cu „băștinașii” neanderthalieni și, în urma acestor contacte, au apărut industriile cu componente tradiționale, structural musteriene, caracteristice deja pentru paleoliticul superior vechi, și considerate „de tranziție”, atât pentru spațiul carpato-nistrean, cât și pentru Europa Centrală, Volhânia, Crimeea, zona Donului Mijlociu³⁰. De altfel, în prezent se admite sosirea Omului modern (și a culturii aurignaciene, cu mai toate componentele sale) din Orientul Mijlociu, ca un ax principal al evoluției ulterioare a umanității³¹.

O altă explicație, răspândită anterior și considerată corectă la vremea respectivă³² era evoluția autohtonă a neanderthalienilor spre *Homo sapiens*, inclusiv apariția industriilor pre- și aurignaciene pe un fond tehnico-tipologic local, mustertian. Această evoluție locală nu mai este astăzi susținută de majoritatea specialiștilor, dar se admite că unele industrii din paleoliticul superior vechi, cu elemente arhaice, puteau să apară în urma contactelor de diferite tipuri și pe diverse planuri, între neanderthalieni și oamenii de tip actual.

²⁷ V. Chirica, I. Borzic, *op. cit.*, 2005, p. 18–19.

²⁸ M. Wanli, I. Borzic, *Cultura Stinca ori preaurignacian? în Tyragegia*, 10, Chișinău, 2001, p. 61–73; И. А. Борзьяк, *Стинковская культура или Преориньяк?*, în *Вариабельність середнього палеоліту України*, Київ, 2003, с. 123–129.

²⁹ И. А. Борзьяк, *op. cit.*, 2003, с. 64.

³⁰ H. Amirchanov, M. Anicovich, I. Borzic, *op. cit.*, 1993, p. 311–330; Ph. Allsworth-Jones, *The szeletian and the transition from Middle to Upper Palaeolithic in Central Europe*, Oxford, 1986, p. 83–156; М. Аникович, *op. cit.*, 2000, с. 9–31; В. Ю. Коен, В. Н. Степанчук, *Вариабельность перехода от среднего к верхнему палеолиту: новые данные из Восточной Европы*, în *Stratum-Plus*, 1, Кишинев, 1999, с. 31–52; В. П. Чабай, *Средний палеолит Крыма (стратиграфия, хронология, типологическая вариабельность, восточноевропейский аспект)*, Симферополь, 2004; idem, *Средний палеолит Крыма: змист типологічної вариабельності*. Автореф. докт. дисс., Київ, 2006 etc.

³¹ M. Otte, J. Kozłowski, *L'Aurignacien du Zagros*, ERAUL 118, Liège, 2007.

³² А. П. Черныш, *Поздний палеолит среднего Приднестровья*, în *Труды КИЧП*. Вып. 15, Москва 1959; eadem, *op. cit.*, 1959; Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970; M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974; K. Valoch, *Rapports entre le Paléolithique moyen et le Paléolithique supérieur en Europe centrale*, în Fr. Bordes (ed.), *Origine de l'homme moderne*, Paris, 1972, p.161–171; idem, *Transition du Paléolithique moyen au Paléolithique supérieur dans l'Europe Centrale et Orientale*, în *Scripta Praehistorica. Oblata Francisco Jorda*, Salamanca, 1984, p. 439–467; idem, *The Early Upper Palaeolithic in the eastern part of Central Europe*, în *Anthropologie*, XXVII, 2–3, 1989, p. 89–91.

Stațiunea din grotă Brânzeni I. a fost descoperită și studiată de către N. Chetaru (între anii 1960, 1963–1965, 1968), I. Borziac și S. Covalenco (1987), N. Chetaru, I. Borziac și Ph. Allsworth-Jones (1996)³³. Este situată pe malul stâng al Răcovețului, în fața confluenței cu pârâul Draghiște, la circa 800 m spre vest de satul Brânzeni, raionul Edineț, Rep. Moldova. Au fost studiată circa 2/3 din suprafața sitului.

Nivelul inferior, cu o grosime de 0,45–0,60 m, a furnizat o cantitate considerabilă de resturi paleofaunistice, un tehnocomplex litic bogat și variat, inclusiv piese auxiliare din gresie, alte varietăți de roci, fapt ce ne permite să afirmăm prezența unui nivel real de locuire umană din paleoliticul superior timpuriu, omogen și extrem de important pentru preistoria zonei.

Nu au fost depistate structuri spațiale distincte, vetre de foc etc. Unele pietre mai mari, plasate la marginea cornișei suprafeței de la intrarea în grotă, nu denotă vreo amenajare specială.

Fauna mamiferelor mari este reprezentată de următoarele specii principale: *Equus latipes* Grom. – 8 419 oase / 194 indivizi; *Rangifer tarandus* L. – 3 987/117; *Bison priscus* L. – 321/21; *Mammuthus primigenius* Blum. – 32/4; *Coelodonta antiquitatis* Blum. – 28/6; *Cervus elaphus* – 34/8; *Capreolus capreolus* – 17/4 etc., fiind identificate un total de peste 45 specii³⁴. Numai această cantitate enormă de animale vâdate ne confirmă existența unei locuiri de lungă durată, populată de o comunitate numeroasă de oameni. Faptul este probat și de cantitatea mare de piese litice descoperite aici – peste 8 500 din silex, 28 din cuarțit, 86 din gresie dură devoniană.

Pe baza structurii inventarului litic, în care există elemente musteriene și altele, caracteristice pentru paleoliticul superior, au existat unele ezitări în determinarea omogenității inventarului din acest nivel de locuire. Astfel, au fost efectuate cercetări ulterioare, de către N. Anisiutkin (în 1968), I. Borziac și S. Covalenco (1987), N. Chetaru, Ph. Allsworth-Jones, I. Borziac, J. Rink, C. Mihailescu (în 1993 și 1996), privind stratigrafia și omogenitatea nivelului de locuire, dar nu au fost identificate elemente de separare a materialelor din punct de vedere stratigrafic. Nu am evidențiat nici criterii tehnico-tipologice de individualizare a mai multor tehnocomplexe în cadrul acestui nivel de locuire, pe care îl considerăm unitar. Cu toate acestea, considerăm necesar să precizăm că, în urma unei analize speciale a materialului litic, P. Noiret³⁵ apreciază că la Brânzeni I ar putea fi vorba de mai multe ocupări ale spațiului, pe o perioadă îndelungată, iar unele materiale, situate în interiorul grotii, au fost atribuite unui ansamblu litic și faunistic, probabil mai vechi, însăși grosimea nivelului arheologic pledând pentru acumularea acestuia într-o perioadă îndelungată.

Prelucrarea primară. În calitate de materie primă s-a utilizat silexul de culoare cenușie și neagră, de calitate superioară³⁶. Nucleele, ca și alte categorii de piese litice, sunt de dimensiuni medii și mari. Grupurile de piese fără prelucrare secundară demonstrează o prelucrare primară complexă, ca și ponderea hazardată a debitajului.

Printre nuclee predomină cele cvasiprismatice (115/35; 17%), apoi urmează cvasidiscoidele cu debitaj concentric (85; 26%), cvasidiscoidele cu debitaj hazardat (64/19; 57%). Predomină nucleele arhaice (80; 74%).

Lamele constituie doar 8,87% din numărul pieselor fără prelucrare secundară. Au fost calculați indicii tehnici pentru lame și așchii: IF lam. strict – 25,44%, IF lam. larg – 45,84%; IFI strict – 19,18%; IFI larg – 44,32%. Acești indici demonstrează că la baza debitajului stau evidente tradiții Levallois, prin care putem să atribuim acest inventar litic unei faze incipiente a paleoliticului superior vechi. Industria este calificată ca fiind nonlamelară, cu tradiții arhaice, inclusiv Levallois, în debitaj.

Tipologia. Piesele tipice și atipice cu prelucrare secundară constituie 1 378 de exemplare (16,13% din numărul total de piese litice). Piesele tipice de tip musterian sunt următoarele: racloare și piese de tip racloar – 58/4,20%; vârfuri Levallois – 18/1,30%; vârfuri musteriene – 4/0,29%; cuțite *à dos naturel* și retușate – 78/5,66%; vârfuri foliacee – 21/1,51%; piese cu *encoche* – 136/9,98%; piese denticulate – 301/21,905; piese cu trunchiere retușată – 13/0,94%.

Dacă nu includem lamele retușate, care sunt și de tip Levallois (11/8,05%), cantitatea de piese considerate de tradiție musteriană este de 629. Adăugând lamele Levallois cu retușe, obținem 740/53,70%. Deci, mai mult de jumătate din piesele cu prelucrare secundară sunt arhaice, de tradiție musteriană. Piese bifaciale (întregi și fragmentate), în număr de 25/1,81%, ocupă, din punct de vedere tipologic, o poziție

³³ V. Chirica, I. Borziac, N. Chetaru, *op. cit.*, 1996, p. 13–30.

³⁴ A. David, V. Pascaru, *Fauna stațiunii paleolitice din grotă Brânzeni I.*, în *Tyragetia*, XIV, Chișinău 2005, p. 105–112.

³⁵ P. Noiret, *Le Paléolithique supérieur de Moldavie*. ERAUL 121, Liège, 2009, p. 92–93.

³⁶ I. Borziac, V. Chirica, C-M. Văleanu, *Les nucléi et la technique de débitage pendant le Paléolithique supérieur Carpato-Dnestrien.*, în: *Actes du XIV-ème Congrès UISPP*, Université de Liège, Belgique, 2–10 septembre 2001, BAR International, Serie 1145, Oxford, p. 243–263.

intermediară între utilajul de tradiție musteriană și cel specific paleoliticului superior. După formele nedefinite tipologic, precum și după modalitățile de prelucrare a suprafețelor, amenajate cu desprinderi plate, dar mari și relativ adânci, ele pot fi atribuite Musterianului. Aceste bifaciale sunt similare celor din nivelele postmicoquiene din stațiunea Ripiceni-Izvor³⁷.

În contextul industriei figurează și o componentă esențială tipologic, caracteristică pentru paleoliticul superior: gratoare diverse, inclusiv carenate (aurignaciene), à *museau* sau atipice – 52/3,77%; un grup impunător de burine de diferite tipuri, inclusiv diedre, precum și pe trunchiere retușată, pe semifabricate trunchiate – 96/6,96%; străpungătoare – 17/1,23%; lame cu laturile retușate abrupt, inclusiv de tip Dufour – 13/0,94%; lame tipice pentru paleoliticul superior, cu retușe, inclusiv semiabrupte, aurignaciene – 258/18,72%. Piesele de tip paleolitic superior, împreună cu alte piese atipice, reprezintă în total 46,30% din inventarul litic cu prelucrare secundară.

Așadar, în această industrie există, la prima vedere, un amestec de tradiții musteriene și de tip paleolitic superior (aproximativ 50/50 %), care se observă atât în tehnica de debitaj, cât și în tipologie. Dar acest nivel de locuire este plasat într-un sediment litologic cu depuneri omogene, iar industria se caracterizează pe unitatea materiei prime. Piese arhaice și din paleoliticul superior se întâlnesc împreună atât în partea de jos a nivelului de locuire, cât și în partea superioară a acestuia. Printre resturile faunistice se întâlnesc răpitorii de peșteră (*Ursus spelaeus* Rozen. – 1/1; *Hyaena spelaea* Goldf. – 4/2; *Panthera spelaea* Goldf. – 1/1), care, deși în număr redus, pot atribui vârsta timpurie a locuirii. Luând în considerație acest spectru faunistic, în care predomină specii adaptate și la condiții climatice aspre și la cele temperate, fenomen mai des întâlnit în perioadele interstadiale, precum și industria arhaică (de tranziție de la Musterian la paleoliticul superior), considerăm că acest nivel s-a conturat în perioada acumulării depunerilor din etapa finală a interstadiului Moershoofd și pe parcursul intervalului mai rece dintre acesta și interstadiul Hengelo³⁸.

Ripiceni-Izvor, nivelele aurignaciene Ia și Ib. Aceste două nivele de locuire au caracteristici tehnico-morfologice și tipologice „de tranziție”. Al. Păunescu a definit ambele nivele ca aparținând Aurignacianului timpuriu³⁹. Stratigrafic, acestea se suprapun direct, fără steril arheologic, (ca și între nivelul VI musterian și nivelul aurignacian Ia). Oricum, ele sunt situate deasupra unui nivel musterian de tradiție Levallois cu elemente postmicochiene⁴⁰. Ținând seama de stratigrafia acestora, de similitudinea inventarului litic, a materiei prime, a unui posibil amestec mecanic (cel puțin, a unei părți al materialului litic), vom examina aceste tehnocomplexe în ansamblu. Ele conțin 3 317 piese din silex, dintre care 173 nuclee: cvasiprismatice, discoidale, globulare, informe. Acestea diferă de cele din grotă Brânzeni I prin faptul că aici ele sunt aproape în totalitate epuizate. Lamele sunt în număr de 290 (inclusiv retușate) – 8,74% (La Brânzeni lamele constituie un procentaj de 8,87%). În tehnica Levallois sunt detașate 16% (nivelul 1a) și 14,50% (nivelul 1b). Structura inventarului de factură arhaică este următoarea: raclor și piese tip raclor – 37/12,3% (din 297 piese tipice cu prelucrare secundară), iar la Brânzeni – 4,20%; vârfuri musteriene – 2; piese denticulate și cu encoche – 177 (59/59%). În total, grupa musteriană conține peste 68% din numărul total de piese cu prelucrare secundară. Piese bifaciale sunt în număr de 12 (4,04%). Piese de tip paleolitic superior – gratoarele de diferite tipuri, inclusiv carenate (atipice), burinele, inclusiv diedre, constituie mai puțin de 23% din numărul total de piese cu prelucrare secundară. Lipsesc piesele de tip à *bord abbatu*.

Din punct de vedere al tehnicii de debitaj, al morfologiei artefactelor, al tipologiei uneltelor, al structurii inventarului, aceste două tehnocomplexe (în ordonarea lui Al. Păunescu) au fost incluse de noi în ceea ce am numit perioada de tranziție de la Musterian la paleoliticul superior, de tip Brânzeni, inclusiv sub denumirea de cultura Ripiceni-Brânzeni⁴¹. Constatăm că tipurile aurignaciene sunt mai reduse la număr decât în nivelul inferior al grotii Brânzeni I. Precizăm că grupa caracteristică aurignaciană este de 4,82% în nivelul 1a și de 3,29% în nivelul 1b. După modul de realizare, bifacialele sunt similare celor de la Brânzeni. Datarea radiometrică este de 28 420 ± 400 BP (Bln 809). Apreciem că datarea nu poate fi considerată reală. În opinia noastră, aceste niveluri de locuire ar trebui plasate în depunerile anterioare interstadiului Arcy-Stilfried B – Briansk-Dofinovka, corelate cu intervalul de timp când s-au format depunerile dintre interstadiile Moershoofd

³⁷ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1993.

³⁸ I. Borzic, P. Haesaerts, V. Chirica, *Cadrul cronostatigrafic al Paleoliticului superior cuprins între Carpații Orientali și Nistru*, în *Revista Arheologică*, S. N., vol. 1, nr. 2, 2005, p. 5–34.

³⁹ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1993; idem, *op. cit.*, 1999, p. 167–228.

⁴⁰ V. Chirica, I. Borzic, *op. cit.*, 2005, p. 99–114.

⁴¹ В. Кирика, *Культура Рипичень-Брынзень*, în *Stratum-Plus*, 1, Кишинев, 1999, с.164–167.

și Hengelo (peste de 36 000 BP). În schema regională cronostratigrafică, aceste niveluri de locuire pot fi plasate în cadrul diviziunii cronostratigrafice MG 13⁴². Noi susținem opinia lui Al. Păunescu, potrivit căruia aceste niveluri de locuire pot fi timpurii (în evoluția paleoliticului superior), dar nu le putem atribui Aurignacianului clasic, european.

Bobulești VI este o altă stațiune importantă care poate face parte din această grupă. A fost cercetată o suprafață de circa 48 mp, dar nu a fost delimitat, stratigrafic, un nivel cert de locuire. Din acest punct de vedere, însăși stratigrafia sitului ar merita o analiză specială. Lipsesc resturile faunistice. Au fost descoperite peste 12 400 piese din silex (în majoritate, colectate la suprafața solului), dintre care 690 cu prelucrare secundară (5,57%)⁴³. Printre nuclee, în număr de peste 170 (1,40%), predomină cele cvasiprismatice (7,71%) cu mai multe taloane de percucie. Sunt prezente și formele arhaice – discoidale, cubice, globulare, amorse. Lamele constituie 945 exemplare (7,71%). Indicii tehnici: IFI strict – 16,66%; IFI large – 43,33%. IFe strict – 17,47%; IFe large – 31,39%. Conform tehnicii de debitaj, inclusiv prezenței elementelor tehnicii Levallois, industria este similară cu ale tehnocomplexelor prezentate mai sus.

Contextul musterian este reprezentat de următoarele grupe: racloare – 25 (3,62%), vârfuri Levallois – 2 (0,29%); cuțite *à dos naturel* și retușate – 17 (2,46%); denticulate – 85 (12,31%); piese cu *encoche* – 72 (10,42%). Printre piesele de tip paleolitic superior, un număr considerabil revine lamelor (inclusiv aurignaciene) și așchiilor cu retuș, uneori accidentale, de 92 (13,33%) și, respectiv, 240 (34,78%). Multe sunt denticulate și pot fi incluse în categoria inventarului arhaic cu elemente musteriene, care însumează aproximativ 50–52% din numărul uneltelor.

Grupa caracteristică aurignaciană este mai numeroasă, constituind un procentaj de 7,21%, în cadrul căreia o pondere mai ridicată o reprezintă lamele retușate aurignaciene, gratoarele carenate (12), burinele diedre (12); sunt prezente și 4 piese de tip rabot.

Piese bifaciale (9–1,30%) sunt de dimensiuni mai mici decât în nivelul inferior al grotei Brânzeni I, au bazele rotunjite, oblice și ușor concave. Prelucrarea suprafețelor este mai sistematică, mai fină. Având în vedere particularitățile menționate, remarcăm o pondere mai pronunțată a elementelor aurignaciene. Locuirea ar putea fi mai târzie decât cele pe care le-am menționat mai sus.

Mitoc-Valea Izvorului reprezintă o altă stațiune ce ar putea fi inclusă în categoria celor prezentate deja, dar informațiile despre stratigrafia sitului, ca și caracteristicile inventarului litic sunt contradictorii. Autorii săpăturilor, M. Bitiri-Ciortescu și M. Cârțumaru consideră că aici fost descoperită o industrie care marchează etapa de tranziție de la Musterian la paleoliticul superior⁴⁴. Pe criterii tipologice, Al. Păunescu a divizat tehnocomplexul în trei componente – musterian, paleolitic superior și mezolitic⁴⁵. Noi ne vom referi doar la observații generale, referitoare la componența utilajului litic, publicat deja de noi [Chirica, Borziac, Chetaru 1996, 81–82].

În tehnica de debitaj sunt prezente și elemente arhaice, musteriene, dar și altele, din paleoliticul superior. Există nuclee cvasiprismatice, discoidale, inoforme. Lamele sunt în proporție de 11% din numărul total de piese. Printre piesele tipice se numără: 45 racloare (12,86%), 40 lame și așchii cu *encoche* (11,43%), 39 gratoare (11,14%), 11 burine (3,14%), 12 străpungătoare (3,43%), 16 bifaciale (4,57%), 115 denticulate (32,85%), alte piese atipice. Piese arhaice, de factură musteriană constituie 44,53%, iar acelea de tip paleolitic superior au IR, 12,56% și IB, 4,57%, IL ty., 44,53%⁴⁶. Este evident că persistă o componentă musteriană. În aceste condiții, pe baza cercetărilor din deceniul 8 al secolului trecut, noi am considerat că, dacă materialul litic nu se află în poziție secundară, am putea evidenția existența unei perioade de tranziție, pe care am numit-o cultura Ripiceni-Brânzeni⁴⁷. În urma cercetărilor efectuate în anii 2003–2004, s-a stabilit

⁴² P. Haesaerts, I. Borziac, V. Chirica, F. Damblon, L. Koulakovska, J. Van der Plicht, *The East-Carpatian loess record: a reference for the middle and late Pleniglacial stratigraphy in Centrale Europe*, în *Quaternaire*, Nr. 14 (3), Paris, 2003, p. 163–188.

⁴³ V. Chirica, I. Borziac, N. Chetaru, *op. cit.*, 1996, p. 43–51.

⁴⁴ M. Bitiri, M. Cârțumaru, *Atelierul de la Mitoc-Valea Izvorului și locul lui în cronologia paleoliticului României*, în *SCIIVA*, 29, 1978, 4, p. 116–144; M. Bitiri, M. Cârțumaru, P. Vasilescu, *Paleoliticul de la Mitoc-Valea Izvorului, specificul culturii și mediul său natural*, în *Hierasus*, I, Botoșani, 1979, p. 245–254; M. Bitiri-Ciortescu, *Paleoliticul de la Mitoc-Valea Izvorului. Probleme privind începutul paleoliticului superior pe teritoriul României*, în *SCIIVA*, 38, 1987, 3, p. 207–223.

⁴⁵ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1999, p. 125–141.

⁴⁶ V. Chirica, I. Borziac, N. Chetaru, *op. cit.*, p. 83.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 82.

prezența unor unități stratigrafice distincte, în cadrul cărora s-a evidențiat existența unor materiale de tip paleolitic mijlociu și de tip aurignacian, interpretare cronostratigrafică ce a fost confirmată de o datare OSL a sedimentelor. Este vorba de nivelul arheologic B4, corespunzător stadiului izotopic 6 (dar cu posibile remanieri)⁴⁸.

Cetățica I – Ceahlău este, în opinia noastră, ultima stațiune pe care o includem, prin nivelul inferior, printre cele de tip Brânzeni, chiar dacă este destul de modestă în ceea ce privește cantitatea și varietatea industriei, cu aceleași caracteristici tehnico-tipologice ca și tehnocomplexele prezentate mai sus⁴⁹. Un studiu recent⁵⁰ precizează că tehnocomplexul de numai 99 piese litice din nivelul inferior de la Cetățica I include, ca interval de timp al locuirii, mai multe tradiții culturale distincte.

Așadar, faza de tranziție de la Musterian la paleoliticul superior din spațiul carpato-nistorean include 6 industrii: (nivelele 1a și 1b de la Ripiceni-Izvor fiind analizate împreună). Noi considerăm că aceste industrii pot fi încadrate în entitatea numită de noi „cultura Brânzeni”, deoarece situl eponim a fost primul valorificat prin săpături sistematice, oferind cea mai mare și mai complexă colecție arheologică de piese litice, resturi faunistice și o stratigrafie pe care noi am considerat-o ca fiind coerentă.

4. SUPORTUL CONCEPTUAL AL CULTURII BRÂNZENI

Noi considerăm că aceasta este o entitate de tranziție de la Musterian la paleoliticul superior, în spațiul geografic de referință. Nu a fost încă definit caracterul interferențelor dintre compartimentele arheologice și antropologice ale componentelor sale, genul lor de amestec, de coexistență, de supraviețuire. Potrivit elementelor constitutive pe care le avem la dispoziție, putem aprecia extinderea sa în aria carpato-nistoreană, între aproximativ 45 000–40 000 ani, până la 32 000–30 000 ani BP.

Caracteristicile tehnico-tipologice ale industriilor litice: Tehnica de debitaj este bazată în principiu pe nucleul cvasiprismatic, cu mai multe taloane de percuție, dar un procentaj considerabil (20–30%) îl constituie formele arhaice: discoidale, cubice, globulare, informe, epuizate. Lamele însumează un procent de numai 6–11% din numărul total al pieselor descoperite în nivelele de locuire. Tehnica Levallois este prezentă în proporție de la 15% la 28–30% (poate chiar mai mult în tehnocomplexele de la Ripiceni-Izvor, nivelele Ia, Ib, considerate aurignaciene), manifestându-se în mod deosebit prin fațetarea taloanelor semifabricatelor. Vârfulurile Levallois sunt rare, dar lamele și așchiile Levallois sunt mai frecvente. Tipologia uneltelor finite este, uneori (Mitoc-Valea Izvorului), influențată de tehnica *Levallois*.

Structura și particularitățile tipologice. Din punct de vedere structural, industriile se divizează în trei componente distincte:

a) componenta tipologică musteriană (arhaică), cu diverse racloare, cuțite *à dos naturel* și retușate, vârfuluri *Levallois* și musteriene, *raclettes*, piese cu *encoche* și denticulate. Elementele de factură (tradiție) musteriană a uneltelor constituie, în toate tehnocomplexele luate în considerație, peste 50% din totalul pieselor cu prelucrare secundară;

b) componenta tipologică de tip paleolitic superior este reprezentată de gratoare de diferite tipuri, inclusiv carenate și *à museaux* (tipice), burine de diferite tipuri (inclusiv diedre), chiar carenate tipice, străpungătoare tipice, piese cu trunchiere retușată, lame retușate, inclusiv lame aurignaciene cu retușe continue pe una sau ambele laturi. Lamele și lamelele *à bord abbatu* sunt rare ori lipsesc în totalitate în unele tehnocomplexe. Acest inventar reprezintă un procentaj de sub 40–45% din numărul total de piese cu prelucrare secundară;

c) componenta pieselor bifaciale ocupă o poziție intermediară între cele de tip musterian și de tip paleolitic superior. Este reprezentată de toporașe mici de mână (Cetățica I, Brânzeni), de racloare cu prelucrare bifacială (Cetățica I, Mitoc-Valea Izvorului, Ripiceni-Izvor, Brânzeni I, Bobulești VI), vârfuluri bifaciale, grosolan cioplite (Brânzeni I, Ripiceni-Izvor) sau cu mai multă atenție (Mitoc-Valea Izvorului, Bobulești VI). Printre bifacialele finite se disting cele de tip cordiform, dar sunt prezente și cele cvasitriunghiulare cu baza dreaptă, ușor concavă ori oblică și rotunjită. Sunt prezente piese bifaciale parțiale, sub formă de piese

⁴⁸ Alain Tuffreau, Vasile Chirica, Sanda Balescu et Paul Haesaerts, *Nouvelles recherches sur le gisement paléolithique de Mitoc Valea Izvorului (département de Botoșani), Fouilles 2003–2004*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, V, 2009, p. 21–33.

⁴⁹ V. Chirica, I. Borzianu, N. Chetraru, *op. cit.*, 1996, p. 100–101; Al. Păunescu, *op. cit.*, 1998, p. 178–183.

⁵⁰ Loredana Niță-Bălășescu, *Le Paléolithique supérieur de la Vallée de la Bistrița dans le contexte des recherches de Poiana Cireșului, Piatra Neamț (Nord-Est de la Roumanie)*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2008, p. 123–126.

de tip „Prondnic”. Pe baza modului de cioplire și de alegere a suportului (a piesei cu prelucrare secundară), utilajul litic poate fi structurat în artefacte arhaice, atribuite tradițiilor musteriene și piese mai perfecționate, care pot fi legate de tradițiile noi, ale paleoliticului superior

Considerații privind geneza culturii și modalitățile de constituire. Considerăm că la baza contextului musterian (atât a elementelor de ordin tehnologic, cât și pe considerente tipologice) au stat tradițiile postmicoquianului din zonă, marcat de ultimele nivele musteriene de la Ripiceni-Izvor. În cadrul acestor industrii musteriene de aici, sunt atestate toate tipurile de unelte care apar mai târziu în cadrul culturii Brânzeni, inclusiv diversele forme bifaciale. Componenta de tip paleolitic superior apare destul de pregnant, datorită evoluției interne, obiective, a industriei și a necesităților comunităților umane, ori ca urmare a influenței elementelor preaurignacianului, exercitate asupra comunităților musteriene, cu care au conviețuit împreună un timp îndelungat.

În lipsa descoperirilor antropologice, în momentul de față nu avem posibilitatea să confirmăm sau să infirmăm cele 3 trei posibile modele de apariție a acestor tehnologii industriale, pe care le-am numit convențional „de tranziție” sau „simbiotice”:

- reflectarea unor realități de conviețuire comună și influențare firească, sub aspectul provenienței genetice a acestora din Musterianul de tip Ripiceni-Izvor, cu evident caracter vectorial postmicoquian⁵¹;
- îmbinarea prin aculturație a tradițiilor culturale ale neanderthalienilor și ale comunităților de „preaurignacieni” și apariția industriilor cu caracter mixt;
- penetrarea (foarte puțin probabilă, dar posibilă), dinspre vest, a unor comunități cu industrii de tip szeletian și amestecul lor cu fondul local „preaurignacian” și tardimusterian.

Depistarea, în „Peștera cu Oase” din Banat a resturilor antropologice de tip *Homo sapiens*, sugerează ipoteza corelării acestora cu fazele locale din Europa Centrală, din timpul tranziției de la Musterian la paleoliticul superior. Descoperirile paleoantropologice din „Peștera cu Oase” sunt datate la 34 290 +970 – 870 BP (GrA-22810), ajungând la o vârstă acceptabilă, de 38 561 ± 1025 cal BP⁵².

Încadrarea cronostratigrafică. Este dificil să corelăm depunerile din grotă Brânzeni cu acelea de suprafață, incluse în schema cronostratigrafică regională, pe care o luăm în considerație în demersul nostru. Sedimentele din grotă nu reflectă realitățile constatate în cadrul secvențelor de la Molodova V și Mitoc-Malu Galben. Fauna poate constitui unul din factorii care, prin unele particularități structurale ale speciilor, ne poate oferi o posibilitate de încadrare cronologică relativă. Predomină erbivorele de turmă: calul, bizonul și renul polar. Sunt prezente și mamiferele mari, cum ar fi mamutul și rinocerul, specii mai puțin adaptate la clima relativ caldă și umedă a interstadiilor perioadei. Nu lipsesc nici speciile *Lepus* aff. *timidus* L., *Linx linx* L., caracteristice doar pentru clima rece și umedă. Aceeași particularitate a climei este atestată și de prezența unor specii de rozătoare, cum ar fi *Castor fiber* L., *Dicrostonyx torquatus*, *Microtus socialis* etc., dar și prezența preponderentă, în spectrul polenic, a speciilor de ierburi, caracteristice stepelor reci. Aceste componente ne permit să corelăm perioada de locuire a sedimentului cu clima stadială, rece și relativ umedă, care condiționează prezența mamiferelor mari, în special a celor de turmă. În acest sens este extrem de importantă asocierea renului polar, a calului, bizonului și mamutului, care nu a fost identificată în alte situri paleolitice din spațiul de la est de Carpați.

Până în prezent au fost obținute mai multe date de cronologie absolută, care pot fi puse în discuție în legătură cu vârsta nivelului inferior din grotă Brânzeni, cu precizarea că toate au fost obținute pe baza eșantioanelor de oase, la acceleratorul din Oxford: – OxA 4 120: 14 700±130; OxA 4 123: 16 600±160; OxA 4 123: 19 220±180; OxA 4 131: 22 330±230; OxA 4 133: 22 530±250; OxA 4 132: 26 200±360; OxA 4 122: 26 600±370⁵³. P. Noiret⁵⁴ aduce în discuție trei serii de date, dintre care unele provin din eșantioane recoltate

⁵¹ I. A. Borziac, V. Chirica, *Le Paléolithique moyen du Dniestr aux Carpates*, în *Annales D'Université "Valahia"*, Section d'Archéologie et d'Histoire, t.VI, Târgoviște, 2000–2001, p. 31–35; V. Chirica, I. Borziac, *Considérations générales concernant le Paléolithique moyen entre le Dniestr et la Tissa*, în *Carpica*, XXXIV, 2005, p. 5–36.

⁵² E. Trinkaus, I. C. Bălțean, S. Constantin, M. Gherase, V. Horoi, Șt. Milota, O. Moldovan, C. Petra, J. Quiles, R. Rodrigo, H. Rougier, L. Sarcina, A. Soficaru, J. Zilhao, *Asupra oamenilor moderni timpurii din Banat: Peștera cu Oase*, în *Banatica*, 17, Reșița, 2005, p. 9–27, cu întreaga problematică și bibliografie.

⁵³ R. E. M. Hedges; R. A. Housley, P. V. Pettitt; C. Bronk Ramsey, G. J. Van Klinken, *Radiocarbon dates from the Oxford AMS system: Arheometry Datelist 21*, în *Archeometry*, 38, 1, p. 181–207.

⁵⁴ P. Noiret, *op. cit.*, p. 81.

de pe suprafața din exteriorul grotii. În totală contradicție cu caracterul arhaic al tehnocomplexului litic (ca și la Ripiceni-Izvor⁵⁵), datele cumulate par să evidențieze o vârstă generală, mai recentă decât s-a estimat inițial⁵⁶.

După opinia noastră, aceste datări delimitează 3 zone cronologice: primele 2 datări ar reflecta, dacă ar fi acceptate, o posibilă datare a nivelului superior de aici; a doua grupare de trei date ar reflecta perioada în care, în Gravettianul mediu (ca și în grotă Ciuntu) în grotă Brânzeni ar fi locuit comunități de gravetieni; a treia zonă cronologică, marcată de cele două date mai timpurii, ne-ar sugera prezența omului în etapa interstadiului Arcy–Stilfried B. Dacă în datarea descoperirilor arheologice și faunistice din nivelul 3 ne-am baza doar pe realitatea datelor radiometrice, ar trebui să constatăm că materialele sunt amestecate. Acest fapt nu a fost constatat în cadrul verificărilor stratigrafice repetate. Având aici o industrie litică omogenă, cu multiple trăsături arhaice, care nu concordează cu datele radiometrice, noi presupunem următoarele:

1) Unele date sunt incorecte, fiind obținute pe baza eșantioanelor de oase nearse și pot să nu reflecte vârsta reală, fapt menționat și de autorii analizelor în scrisoarea asociată rezultatelor primite (inclusă și în publicarea lor preliminară)⁵⁷. Oasele au putut fi influențate de mediul intens carbonatat al depunerilor.

2) Datele sunt corecte, dar reflectă diferite realități cronologice, care nu au fost observate în timpul săpăturilor, din cauza unui posibil amestec, pe cale naturală, al sedimentelor și al resturilor arheologice.

3) Datele reprezintă două realități cronologice, atestate de nivelele de locuire umană din Pleistocen, dar cele recente sunt modificate prin „întinerirea” lor, datorită calității eșantioanelor, ori a unor posibile erori ale procedurilor de analiză ori de eșantionare la Acceleratorul din Oxford, fapt menționat și alți cercetători⁵⁸. Această „întinerire” a datelor poate fi de $\pm 700 - \pm 2\ 300$ ani. În acest context, devine necesară datarea și în alte laboratoare, inclusiv prin utilizarea eșantioanelor din cărbune de lemn, care ne vor putea oferi date mai sigure.

Apreciem, așadar, că vârsta de circa 27 000 ani BP de la Brânzeni, poate fi (ca și pentru nivelurile aurignaciene 1a și 1b de la Ripiceni-Izvor, de aproximativ 28 000 ani), vârsta mai târzie pentru cultura Brânzeni, cea timpurie rămânând a fi determinată în viitor.

Elemente de evoluție. Conform tehnicii de debitaj și prezenței celor două componente structurale tipologice, industria nivelului inferior din grotă Brânzeni are, în linii mari, un aspect mai arhaic decât alte industrii incluse în cultura Brânzeni. Tehnica Levallois este mai persistentă și mai intens folosită decât la Ripiceni-Izvor (niv. aurignaciene Ia–Ib) și Bobulești VI. Constatăm prezența lamelor în cadrul unui debitaj nonparalel (bazat cu precădere pe utilizarea nucleelor, ca tipuri arhaice, dar și semifabricate masive, cu taloane late și bulbi de percuție proeminenți), însă este evidentă și tehnica „de contact prin lovire” în procesul de cioplire a semifabricatelor, fără utilizarea piesei intermediare. În concluzie, industria de la Brânzeni este accentuat nelamelară, în timp ce la Ripiceni-Izvor (niv. aurignaciene Ia–Ib) și Bobulești VI prezența lamelor se află într-o pondere mai mare, dar tot în cadrul unui debitaj nonparalel, bazat pe utilizarea nucleelor cvasiprismatice cu mai multe taloane de percuție⁵⁹. Mai evidentă apare o anumită evoluție în cadrul tipologiei, a structurii grupelor de unelte din entitățile de tip musterian și de tip paleolitic superior. În primul rând, la Ripiceni-Izvor, Cetățica I și Bobulești sunt mai reduse cantitativ denticulatele și racloarele. Retușarea devine mai abruptă, crește numărul de piese caracteristice pentru Aurignacian. Aceste metamorfoze tehnologice și tipologice reprezintă o expresie corectă a evoluției tehnico-tipologice, poate chiar a mentalului tehnic al comunității umane. În absența unei datări de cronologie absolută la extremitatea inferioară a cronologiei culturii, în prezent nu poate fi evaluat mai exact vectorul evoluției sale. Putem doar afirma că acesta a avut un evident impuls spre Aurignacian.

Strategii de adaptare la mediu. Trecerea de la Musterian la paleoliticul superior a durat zeci de mii de ani, indiferent de modalitățile urmate în cadrul unui mediu geografic cu particularități de landșaft, paleoclimatice și de resurse naturale, inclusiv de materii prime minerale, animale și vegetale, de al căror grad

⁵⁵ V. Chirica, *Unele observații cu privire la începuturile Paleoliticului superior în zona Prutului Mijlociu*, în *ArhMold.*, XII, 1988, p. 13–22.

⁵⁶ P. Noiret, *op. cit.*, p. 81

⁵⁷ R. E. M. Hedges; R. A. Housley, P. V. Pettitt; C. Bronk Ramsey, G. J. Van Klinken, *op. cit.*, p. 185–206.

⁵⁸ А. А. Синицын, Н. Д. Праслов, Ю. С. Свеженцев, Л. Д. Сулержицкий, *Радиоуглеродная хронология верхнего палеолита Восточной Европы*, în *Радиоуглеродная хронология палеолита Восточной Европы и Северной Азии. Проблемы и перспективы*, Санкт Петербург, 1997, с. 24–33.

⁵⁹ I. Borzic, V. Chirica, M.-C. Văleanu, *op. cit.*, 2003, p. 31–32.

de valorificare depindea prezența și capacitatea de existență a colectivelor umane⁶⁰. Ca materie primă se utiliza, ca și în paleoliticul inferior și mijlociu, silexul de calitate superioară, negru și cenușiu, întâlnit frecvent în depunerile Cretacicului, care apar la zi în multe puncte din văile Nistrului și Prutului Mijlociu sau ale afluenților acestuia⁶¹. Colectivele umane dispuneau, așadar, de silex accesibil, atât sub formă de bolovani, cât și sub formă de galeți rulați de ape, particularitate reflectată în industriile litice analizate. Relieful, cu suficiente surse de apă permanentă, cu posibilități flexibile de vânătoare prin urmărire pe căile de acces la apă, sau pe căile tradiționale de migrație ciclică ori sezonieră a animalelor, reprezenta o altă particularitate, care facilita mobilitatea populației.

Eficiența vânătorii este confirmată de resturile faunistice a peste 200 cai, 120 reni, 25 bizoni, 10 cerbi nobili, 5 mamuți, 20 căprioare etc., descoperite numai în nivelul inferior de la Brânzeni I care, fiind studiat doar pe 50% din suprafața stațiunii, demonstrează îndelungata existență în timp a locuirilor umane, poate chiar densitatea populației, intensitatea diferitelor ocupații casnice, dar și de procurare a hranei. Acest indice confirmă încă o dată disponibilitatea zonei pentru viața omului preistoric. Faptul că în nivelul de locuire au fost depistate craniile întregi de cal și ren, demonstrează că vânătoarea se efectua în apropierea stațiunii, animalele vâdate fiind aduse întregi. Pentru eficiența vânătorii poate fi luat în considerație și aspectul tafonomic al resturilor faunistice, căci, spre deosebire de stațiunile musteriene, oasele s-au păstrat mult mai bine⁶². Nu există mărturii cu privire la amenajarea unor locuințe ori vetre de foc în cadrul stațiunilor culturii Brânzeni, deși prezența focului este atestată prin existența unor piese de silex, calcinate, sau prin prezența izolată a cărbunilor. Utilizarea grotelor, cum este cea de la Brânzeni a fost preferată de multe ori de către comunitățile umane. În absența lor, omul se putea opri și pe locurile relativ protejate natural, dar convenabile din punct de vedere al strategiei alimentare, economice, cum s-a constatat pe terasele Bistriței, Prutului și Răutului, ocupate de comunitățile umane în paleoliticul mijlociu și superior.

*

Luând în considerație potențialul economic al zonei, capacitățile adaptabile și de valorificare a resurselor obținute de comunitățile umane, considerăm că nu au fost încă descoperite toate stațiunile din perioada de trecere de la Paleoliticul mijlociu la cel superior. Oprindu-ne succint la aspectele generale și particulare în evoluția culturii Brânzeni, vom releva unele fenomene culturale sincrone, ori relativ sincrone, din zonele limitrofe, care au trăsături similare, condiționate și identificate în cadrul culturii materiale de legitățile de tranziție de la Musterian la paleoliticul superior. Vom încerca să corelăm unele realități ale culturii Brânzeni cu Preaurignacianul, definit anterior, cu Szeletianul și cu alte entități arheologice ale perioadei.

Cultura Brânzeni și Preaurignacianul de tip Stânca. Noi apreciem că ambele tipuri de fenomene culturale au fost sincrone. La prima vedere, structura industriilor complexelor Stânca I și ale culturii Brânzeni pare similară. Dar, cantitatea exagerată a formelor atipice, prezența denticulatelor, a formelor „cu cioc”, cu scobituri retușate alternante, a raclorilor rudimentare în mai multe situri, reprezintă mai degrabă un rezultat al excesului de a întregi și diversifica tehnocomplexele preaurignaciene, sărace în unele tipice, efectul final fiind mai degrabă tentativa de efectuare a unei ordini relative în „dezordinea tipologică” și în lipsa de expresivitate a inventarelor litice, decât definirea unei culturi arheologice în parametrii ei legitimi. Prezența tehnicii Levallois și de fațetare, a nucleelor discoidale, cvasiprismatice, distanțează industriile culturii Brânzeni de ale „culturii” Stânca I. Raclorile tipice clasice din cadrul culturii Brânzeni ori vârfulurile musteriene și Levallois de la Brânzeni, Mitoc-Valea Izvorului, Bobulești VI nu au similitudini în Preaurignacian. Ele diferă prin forme, proporții, prin modalitatea de amenajare a suprafețelor plate ale bifacialelor. În etapa actuală, utilizând ca suport suprapunerile tipologice complete, considerăm că între cultura Brânzeni și Preaurignacianul local nu au fost încă atestate interferențe tehnico-tipologice.

⁶⁰ I. Borzic, V. Chirica, A. Prepelița, *Ecologia și sinergetica colectivelor umane din spațiul carpato-nistrean în Paleoliticul superior*, în *Arh Mold.*, XXIX, p. 8–34.

⁶¹ A. Muraru, *Le gisement de silex de la vallée du Prut, source de matière première pour l'outillage lithique dans la Préhistoire. Etude monographique préliminaire*, în M.-R. Seronie-Vivien et M. Lenoir (dirs.), *Le silex, de sa genèse à l'outil*, Paris, 1990, p. 149–159.

⁶² A. David, V. Pascaru, *op. cit.*, p. 105–110.

Cultura Brânzeni și Szeletianul Europei Centrale. În primele publicații referitoare la grotă Brânzeni, autorul cercetărilor⁶³ remarcă asemănarea dintre inventarul de aici și cel al culturii Szeleta, dar se anunța și prezența unei culturi distincte, fără a fi precizate principiile cronostatigrafice, structurale, tipologice și teritoriale ale acesteia. Ulterior, noi am propus o nouă analiză a culturii Brânzeni⁶⁴, la care am revenit și în 1996⁶⁵, iar acum vom încerca să reactualizăm opiniile referitoare la corelarea culturii Brânzeni cu industriile szeletiene din Europa Centrală.

În 1986, Ph. Allsworth-Jones, examinând 70 situri din Europa Centrală, pe care le considera că pot constitui fondul cultural al tranziției de la Musterian la paleoliticul superior, a evidențiat 5 grupe geografice de amplasare a siturilor „de tranziție” și echivalențele lor locale. Examinarea acestui imens complex de date de diferite genuri ar solicita un alt spațiu tipografic, de aceea noi ne vom referi doar la două nivele din grotă Szeleta și la materialul din grotă Yankovici care, după părerea noastră, sunt esențiale pentru determinarea „fizionomiei” tehnico-tipologice și cronostatigrafice a „fenomenului” Szeleta, iar prin suprapunere și a culturii Brânzeni.

Întrunind toate materialele din cercetările mai vechi și mai recente privind nivelul inferior al grotii Szeleta, Ph. Allsworth-Jones prezintă următoarele grupe de piese: 11 gratoare, dintre care 10 simple, pe lame și așchii (2 cu rețușe pe laturi și unul carenat atipic), 7 burine: 2 diedre, 2 pe lame frânte, 2 laterale pe trunchiere rețușată oblic și unul multiplu mixt.

Numeroase sunt străpungătoarele atipice (6), lamele cu rețușe continue pe laturi (8). Apar în număr considerabil bifacialele (110) și racloarele (30). Prezintă interes piesele cu prelucrare bifacială. Majoritatea este reprezentată de vârfuri cu baza ușor rotunjită, dar cu o prelucrare extrem de grosolană și deseori rudimentară a fețelor plane. Laturile a peste 60 piese din acest grup sunt rețușate abrupt și semiabrupt, tocite și epuizate prin utilizare. În opinia noastră, majoritatea pieselor bifaciale au fost reutilizate ca racloare, cuțite etc. Acest fapt ne permite să apreciem că în grotă Szeleta au locuit cete de vânători dotați mai mult cu arme decât cu unelte pentru prelucrarea vânatului. Din această cauză au putut fi utilizate piesele bifaciale. Racloarele sunt tipice pentru Musterian și au dimensiuni reduse, ca și bifacialele.

Nivelul superior (5–7) este reprezentat de aceleași tipuri de piese, în proporții similare cu nivelul inferior. Mai reduse la număr sunt formele bifaciale (78). Dar există o diferență mare privind modalitatea lor de realizare. Față de cele din nivelul inferior, acestea sunt mai subțiri, sunt lentiliforme și suprafețele plane, prelucrate minuțios prin desprinderi plate, cu bordurile ascuțite. Unii cercetători explică diferența în modul de evoluție a cioplirii, aducând ca argument vârstele diferite ale datărilor radiometrice: nivelul 4, Szeletian timpuriu: > 41 700 (GXO–197); nivelul 7, Szeletian tardiv: 32 620±400 (GrN–1 935). Dar poate exista și altă explicație: inițial au locuit grupe de vânători cu echipament specializat (inclusiv multe vârfuri de lance), pe care, în absența materiei prime (pentru alte unelte) le-au utilizat polifuncțional, ca racloare, gratoare, etc. Acest deficit constant de materie primă pentru necesarul de unelte cu uzură cotidiană este atestat de numărul extrem de redus de nuclee din stațiunile tipice szeletiene, precum și de cantitatea mică de deșeurii rezultate din prelucrarea primară și secundară. De exemplu, în stațiunile din grote, atribuite Szeletianului au fost depistate puține nuclee: Szeleta (inf.) – 9; Szeleta (sup.) – 5; Iankovich – (?); Orechov II – 36; Dubičko – 10; Misloviče – 37; Rozdrojoviče – 25 etc.

Astfel de proporții între grupele de piese, care variază în funcție de mărimea tehnocomplexelor, sunt cunoscute în majoritatea stațiunilor atribuite Szeletianului⁶⁶. Luarea în considerație a tipurilor de locuire (tehnico-tipologice, ocupaționale, alte resturi arheologice ori faunistice etc.) ar putea sugera următoarele:

- spre deosebire de stațiunile szeletiene din grote, stațiunea de la Brânzeni reprezintă nu doar o tabără vânătoarească temporară, ci o stațiune de lungă durată, ori care a fost utilizată periodic de comunități de oameni care au revenit adesea din aceste considerente, aici pot fi urmărite toate ciclurile cotidiene de activitate;

- în debitajul primar, spre deosebire de siturile szeletiene, este mai intens folosită tehnica Levallois, dar ea atinge 10% la lame, 21% la așchii; I flam. = 25,44%; If. ecl. = 44,32%;

- în tipologia uneltelor finite, există subtipuri diferite de burine în cele două tehnocomplexe; la Brânzeni sunt numeroase gratoarele și racloarele în cantități egale, pe când în stațiunile szeletiene gratoarele sunt mai numeroase, dar mai puțin variate;

⁶³ N. Kerpapy, *op. cit.*, 1970; idem, *op. cit.*, 1973; idem, *op. cit.*, 1974.

⁶⁴ I. Borzian, *Paleoliticul și mezoliticul dintre Nistru și Prut (Republica Moldova)*, în *Thraco-Dacica*, XV, 1–2, București, 1994, p. 19–40.

⁶⁵ V. Chirica, I. Borzian, N. Chetaru, *op. cit.*, 1996.

⁶⁶ Allsworth-Jones, *op. cit.*, 1986, tabelele 4. 4; 4.5; 4. 6; 4.7.

– la Brânzeni există mai multe piese *à dos abbatu*; în plus, industria de aici este mult mai numeroasă decât în orice altă stațiune atribuită Szeletianului.

Așadar, industriile szeletiene par să aibă o structură similară tehnocomplexului din nivelul inferior al grotei Brânzeni, dar în funcție de prelucrarea și confecționarea tipurilor, numărul lor diferă foarte mult. Tehnica arhaică de percuție este mai evidentă la Brânzeni, ca și ponderea pieselor atipice – denticulatele, piesele cu scobituri laterale retușate, lamele și așchiile cu retușe întâmplătoare sau de folosire.

Dacă analizăm inventarul nivelelor aurignaciene 1a și 1b de la Ripiceni-Izvor și de la Mitoc-Valea Izvorului, în corelație cu Szeletianul Europei Centrale, la primele distingem o trăsătură aurignaciană mult mai pronunțată, chiar decât la Brânzeni I. Ea se manifestă prin retușarea „aurignaciană agresivă”, prin prezența gratoarelor tipice și a burinelor diedre. Și în Szeletian și în cultura Brânzeni bifacialele sunt importante mai mult prin prezența lor, decât prin cantitate. În cultura Brânzeni caracterul lamelar este mai pronunțat (dar nu ca rezultat al percuției subparalele), ceea ce denotă proveniența sa dintr-un facies al Musterianului cu evidente caracteristici avansate.

În prezent, stațiunile, respectiv tehnocomplexele culturii Brânzeni pot fi încadrate într-un facies de tranziție, observându-se provenirea locală a caracteristicilor tehnico-tipologice.

Cultura Brânzeni poate fi calificată ca reprezentând un fenomen arheologic, asemănător cu Bohuncianul, caracterizat de industrii cu elemente de tranziție din Europa Centrală (Bohunice, Ondratice, Stranska Skala, etc.). Noi considerăm că Szeletianul este un fenomen caracteristic doar pentru Europa Centrală. Atribuirea unor situri ori grupuri de situri din alte zone geografice (Crimeea, spațiul carpato-nistrean) „Szeletianului din Crimeea” ori „Szeletianului Moldav” este o eroare și este determinată de studiul parțial, ori de și cunoașterea diferențiată a tehnocomplexelor respective.

Noi nu excludem ideea că tehnocomplexele culturii Brânzeni s-au putut transforma în tehnocomplexul aurignacian, pe care îl vom prezenta mai jos. Mai remarcăm faptul că industriile arhaice din paleoliticul superior de pe valea Răutului, cum ar fi cele de la Gura Camencii IV, Ghindești, Varvareuca IX etc., în paralel cu vădite caracteristici aurignaciene, conțin și forme bifaciale, conturând, în ansamblu, un „microraiion” de situri aurignaciene cu caracteristici specifice.

5. AURIGNACIANUL (PALEOLITICUL SUPERIOR VECHI)

Se știe că, în sistemul „clasic” al ordonării tuturor componentelor Paleoliticului din spațiul carpato-dunărean, toate descoperirile care se situau, stratigrafic, între Musterian și Gravettian, care aveau puține elemente de tehnică și tipologie de tip Paleolitic mijlociu, dar din care lipseau „fosilele directoare” ale Gravettianului, erau atribuite Aurignacianului. În opinia specialiștilor români ai celei de a doua jumătăți a secolului trecut, schema completă a evoluției culturilor arheologice de pe teritoriul României trebuia să fie, obligatoriu, Musterian – Aurignacian – Gravettian. Abia descoperirile de la Mitoc-Malu Galben au avut menirea de a propune o altă evaluare a descoperirilor, a tehnocomplexelor litice, astfel că noi am introdus sintagma „Paleolitic superior vechi”⁶⁷, în care am inclus toate descoperirile, așezările, nivelele de locuire, situate stratigrafic între acelea de tip Paleolitic mijlociu și de aspect gravettian (cu piese *à dos* și cu vârfuri *La Gravette*). Noi am putut constata că numai la Mitoc-Malu Galben, gratoarele crenate și *à museau* tipice, asociate cu burinele crenate și diedre, tot tipice, ori cu vârfurile de tip Mladeč, ca și specificitatea tehnicii de cioplire, caracterizează tehnocomplexele aurignaciene în sensul clasic al termenului. De altfel, în ultimii ani, literatura românească în domeniu s-a îmbogățit cu lucrări de referință⁶⁸, în care, mai ales problematica Aurignacianului dintr-o largă arie geografică europeană este prezentată, analizată și integrată în cadrul studiilor interdisciplinare de profil și a locuirilor (nivelelor de locuire) de pe teritoriul României. Așadar,

⁶⁷ V. Chirica, I. Borzic, N. Chetraru, op. cit., 1996; V. Chirica, *Quelques observations concernant le Paléolithique supérieur ancien et récent en Europe est-centrale et occidentale*, în *ArhMold*, XXV, 2002 (2004), p. 5–45. V. Chirica, I. Borzic, M. Văleanu, *L'Aurignacien et la période de transition dans la région carpato-dniestréenne*, în *Actes du XIV-ème Congrès UISPP, Section 6, Le Paléolithique supérieur*, Sessions générales et posters, Liège, 2001, *BAR International Series*, 2004, p. 243–260.

⁶⁸ M. Cosac, *Paleoliticul superior vechi din România în context central și est-european*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2008; R. Dobrescu, op. cit.; I. Borzic, V. Chirica, *Periodisation culturelle, chronologie relative et radiométrique des facies du Paléolithique supérieur de l'espace Carpatho-Dniestréen*, în *Etablissements et habitations préhistoriques. Structure, Organization, Symbole*. BAM, IX, Actes du Colloque de Iași 10–12 décembre 2007, Iași, 2008, p. 7–50 etc.

există nivelul inferior de la Bușag, jud. Maramureș, și cele de la Mitoc-Malu Galben, jud. Botoșani, în prezent cele mai elocvente mărturii de prezență aurignaciană în spațiul dintre Tisa și Prut. La est de Prut, până la Nistru, există alte stațiuni sau nivele de locuire, cu trăsături specifice Aurignacianului.

La Bușag nu există un strat steril între cele două nivele de locuire datorită fenomenului de deflație, care a distrus orice depuneri intermediare. S-a constatat folosirea unei game largi de materii prime: calcedonie, 45,98 %, opal, 35,07 %, jasp, 13,07 %, celelalte roci locale (obsidian, cuarț, agată, silicolit etc.) întrunind proporții sub 3 %. Se remarcă absența silexului, de unde s-ar putea evidenția lipsa unor eventuale relații cu valea Prutului Mijlociu sau cu alte zone bogate în depuneri naturale de silex. Studiul aprofundat, efectuat de R. Dobrescu⁶⁹, precizează următoarea repartitie a ansamblului litic: 149 nuclee, 347 suporturi laminare brute, 713 așchii brute, 101 suporturi transformate în unelte, 498 piese nedeterminate. Au fost evidențiate următoarele tipuri principale de unelte, cu proporțiile lor: 30 gratoare (28,85 %), dintre care 14 carenate și 5 *à museau*; 16 burine (15,38 %), dintre care 5 diedre; 17 lame și lamele retușate (16,35 %), cu retușe directe, *écailleuses* abrupte, dintre care 2 aurignaciene și 5 inverse; 8 piese cu trunchiere retușată (7,69 %); 8 *encoche*s (7,69 %); 4 racloare (3,85 %); 18 unelte diverse (17,31 %); lipsesc bifacialele, dar este prezentă retușa bifacială; acest element tehnic, alături de prezența racloarelor pe așchii masive, chiar debitajul pe așchii, imprimă acestui tehnocomplex o caracteristică de arhaicitate care îl include printre specificitățile Aurignacianului cu elemente mai vechi, de tehnică musteriană⁷⁰.

Lipsește, în restul teritoriului României, până la extremitatea sa estică, stațiuni sau nivele de locuire de tip aurignacian (în noua accepțiune a termenului), dar regăsim această entitate la Mitoc-Malu Galben⁷¹. Situația specială a acestei mari stațiuni paleolitice necesită o prezentare mai detaliată, tocmai pentru înțelegerea deplină a tuturor componentelor sale, specifice Aurignacianului.

Situația stratigrafică, deosebit de complexă, care a necesitat crearea unei *geometrii* proprii pentru descifrarea și interpretarea depunerilor, precizează existența mai multor unități sedimentare, în a căror evidențiere s-au corelat specificitățile descoperirilor arheologice (tehnocomplexele litice), ale celor faunistice (mamifere și moluște), cu datările de cronologie absolută ori cu elementele de sedimentologie. Au fost stabilite mai multe unități sedimentare⁷² (pe care le vom prezenta în totalitate, căci acoperă și secvențele gravettiene de locuire):

– unitatea 13, cu grosimea de $\pm 1,20$ m, este situată la baza profilului de peste 14 m al stațiunii; subunitatea sa, 13b acoperă direct partea superioară a depunerilor calcaroase din baza formațiunii geomorfologice unde este cantonată stațiunea paleolitică. În asociere cu partea superioară, 13a, aceste două subunități sunt caracterizate de existența lutului de culoare brun-ocru pal;

– unitatea 12 are o grosime de ± 1 m, și aparține unui lut argilos, de culoare gri-ocru pal; conține tot două subunități: 12a și 12b, prin care se face legătura (tranziția) între unitățile litostratigrafice învecinate;

– unitatea 11, cu grosimea de $\pm 1,20$ m, este un depozit stratificat, compus din lentile de luturi de diferite nuanțe și consistențe, între loess și argilă;

– unitatea 10 are grosimea de $\pm 1,20$ m, și este compusă tot din două subunități: 10a și 10b; este un lut nisipos, galben-marونیu pal, stratificat cu lentile nisipoase la partea inferioară;

– unitățile 9 și 8 au grosimea de $\pm 1,00$, respectiv $\pm 0,80$ m; ele sunt constituite din ansambluri lutoase, galben-marونیu pal, omogene, masive; ele conțin, fiecare, câte două subunități, 9a–b, respectiv, 8a–b, cu caracteristici proprii;

– unitatea 7 are grosimea de $\pm 1,30$ m și este alcătuită dintr-un lut galben-brun pal (subunitatea 7b) omogen, oarecum similar subunităților 9b și 8b. La partea superioară (subunitatea 7a) se află un orizont gri deschis, omogen și compact, de $\pm 0,60$ m, cu urme de hidroxizi de fier;

– unitatea 6 (cu subunitățile 6a și 6b) are grosimea de $\pm 0,90$ m; este un lut brun-ocru cu structură granulară poliedrică fină, care trece spre un lut galben pal la partea superioară;

– unitatea 5 (cu subunitățile 5a și 5b) are grosimea de $\pm 0,80$ m, fiind formată dintr-un lut galben-ocru pal, cu un strat lenticular de nisip grosier, brun-ocru;

– unitatea 4 are grosimea de $\pm 1,00$ m – 1,50 m și este formată din 3 subunități (4a, 4b, 4c), cu caracteristici proprii în profil și în plan. Se remarcă prezența loess-ului prăfos galben-pal, slab carbonatat, uneori cu grosimea de 1 m, dar și cu alte orizonturi litostratigrafice;

⁶⁹ R. Dobrescu, *op. cit.*, p. 92–123.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 123.

⁷¹ M. Otte, V. Chirica, *Atelier aurignacien à Malu Galben-Mitoc (Moldavie)*, în *Préhistoire Européenne*, 3, Liège, 1993, p. 55–66; M. Otte, V. Chirica, P. Haesaerts (dir.), *L'Aurignacien et le Gravettien de Mitoc-Malu Galben*, ERAUL 72, Liège, 2007; P. Noiret, *op. cit.*, 2009, p. 53–77.

⁷² P. Haesaerts, *Mitoc-Malu Galben: Cadre stratigraphique et chronologique*, în M. Otte, V. Chirica, P. Haesaerts (dir.), *op. cit.*, p. 15–41.

– unitățile 3 și 2 au grosimea de $\pm 1,00$ m, respectiv, $\pm 0,80$ m, fiecare având câte două subunități (3a, 3b, respectiv, 2a, 2b); sunt formate din două generații de luturi nisipoase galben-pal, carbonatate, cu mai multe lentile de nisipuri;

– unitatea 1, cu grosimea între 1,50 – 2,00 m, are două subunități: 1a, 1b, care marchează o anumită semicontinuitate de la subunitatea 2a. Se constată o accentuată stratificare a depunerilor subțiri, paralele și oblice în sensul pantei; la partea superioară, nisipurile sunt înlocuite de luturi nisipoase gri deschis, peste care se suprapune o cuvertură loessică.

– unitatea 0 are grosimea între 1,00 – 1,50 m și reprezintă actualul nivel de călcare, cernoziomul, cu numeroase crotovine care pătrund în substratul loessic al sedimentului

Din punct de vedere arheologic, s-a constatat ocuparea periodică a stațiunii, prin cele patru nivele gravettiene și prin atelierile sau concentrațiile aurignaciene din partea inferioară a sedimentului, pe durata temporară a unităților 12 – 4. Locuirile aurignaciene sunt răspândite în profilul unităților 12 – 8b. Acestea au fost detaliate după cum urmează:

Ansamblul „Aurignacian I” cuprinde atelierile și concentrările de materiale litice și faunistice din unitatea 11 și din tranziția spre 10b; ansamblul „Aurignacian II” se situează la partea superioară a subunității 10b, iar ansamblul „Aurignacian III”, la partea inferioară a subunității 9b.

Din punctul de vedere al cronologiei absolute, unitățile 12 și 11 (din baza profilului) sunt datate între $\pm 33\ 000$ – $\pm 31\ 000$ BP; unitățile 10–7 aparțin unui interval de timp situat între $\pm 31\ 000$ – $\pm 26\ 000$ BP; unitățile 6–4 au vârste cuprinse între 26 000 – 23 000 BP; unitățile 3–2 sunt situate cronologic între $\pm 21\ 000$ – $\pm 20\ 000$ BP. Așadar, locuirile aurignaciene se pot data între $\pm 33\ 000$ – $\pm 27\ 500$ BP, iar acelea gravettiene, între $\pm 27\ 000$ – $\pm 23\ 000$ BP (datările mai recente, de sub 23 000 ani aparțin unor mici concentrații izolate.

Cercetările interdisciplinare au permis identificarea unor *cicluri* de sedimentare (V–I), coroborate cu 7 secvențe/episoade interstadiale, care au primit denumirea sitului (MG 13 – MG 4), și care cuprind toate secvențele de locuire aurignaciană și gravettiană.

Ciclul V cuprinde unitățile 13 și 12, fiind identificat la baza secvenței stratigrafice a sitului, sub forma unor mici ateliere de cioplire, datate la $32\ 730 \pm 220$ BP și $31\ 160 \pm 530$ BP. Acestui ciclu i-a fost racordată secvența climatică MG 13. Acestea reprezintă cele mai vechi secvențe de locuire aurignaciană din întregul spațiu carpato-nistrean.

Ciclul IV grupează unitățile 11–7 și trei episoade climatice: MG 10; MG 9; MG 8. Din punct de vedere arheologic, cuprinde, la partea inferioară, Ansamblul „Aurignacian I”, cu vetre, mari concentrații de materiale litice (inclusiv resturi faunistice), datat la 31 160 BP. A doua parte (fază) a acestui ciclu pare să fie mai densă în evenimente climatice (episoadele interstadiale MG 9 și MG 8); datările ciclului IV, faza a doua, sunt cuprinse între $31\ 000 \pm 330$ BP și $27\ 700 \pm 180$ pentru locuirile aurignaciene (Ansamblurile „Aurignacian II” și „Aurignacian III”), respectiv $27\ 500 \pm 600$ BP (datate pe eșantion de os) pentru Ansamblul „Gravettian I” – cele mai vechi resturi de locuire gravettiană de la Mitoc și de pe întregul teritoriu al României. Precizăm încă faptul că acestui „Gravettian I” îi aparține cunoscuta amuletă din cortex, cu incizii⁷³.

Ciclul III cuprinde unitățile 6–4 și se datează între $26\ 180 \pm 290$ BP și $23\ 290 \pm 100$ BP. Aici sunt înregistrate ansamblurile gravettiene II, III, IV, de asemenea cu ateliere de cioplire, vetre de foc, resturi faunistice.

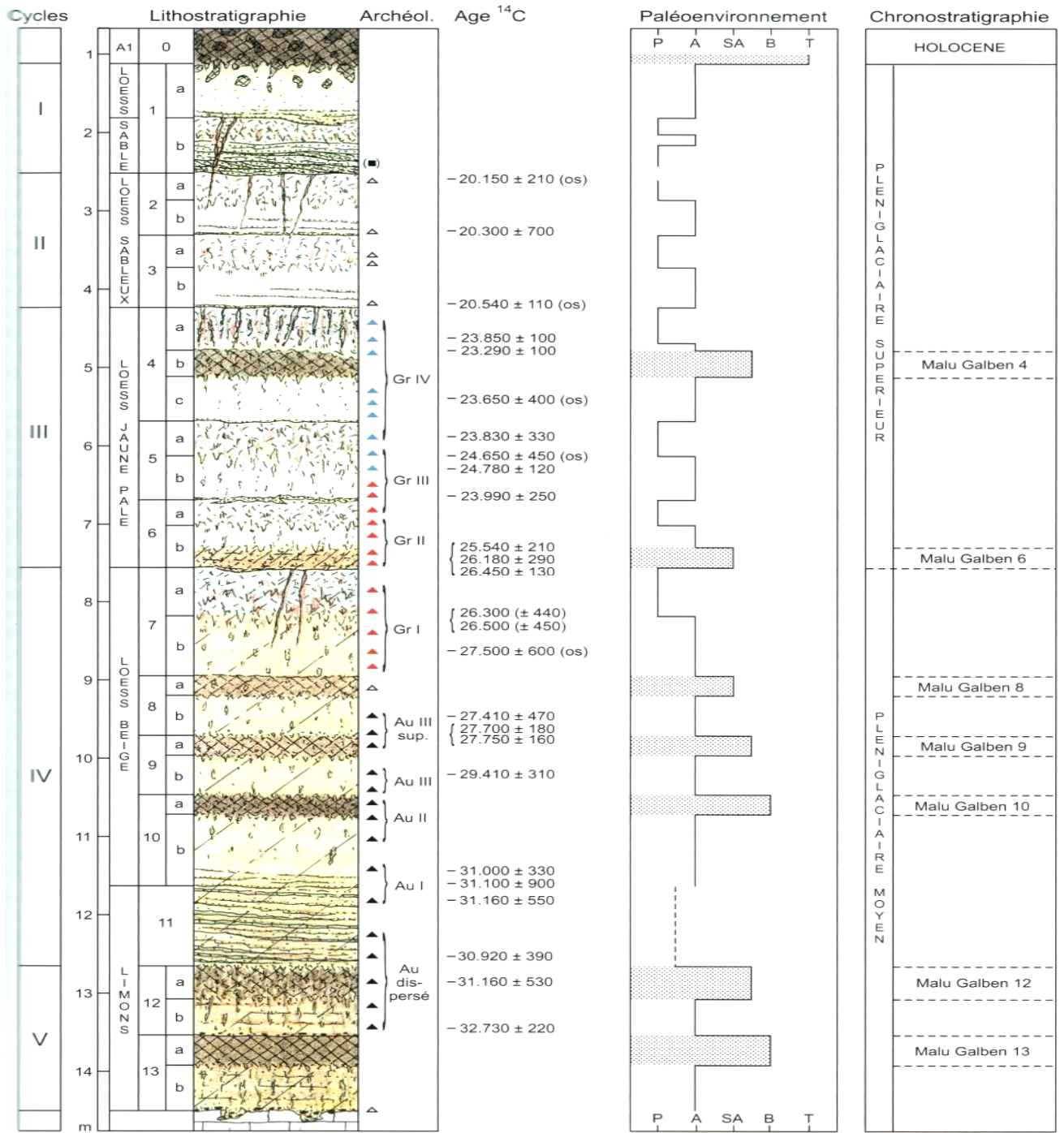
Ciclul II are în componență unitățile 3 și 2, fiind datat între $20\ 540 \pm 110$ BP și $20\ 150$ BP (ambele, pe eșantioane de os). În această secvență stratigrafică au fost identificate sporadice urme de locuire și puține resturi faunistice, în condiții izolate, nu concentrate, ca și complexele mai vechi. În această secvență stratigrafică, numită „Gravettian dispersat”, a fost găsit pandantivul perforat, din os⁷⁴.

Studiile interdisciplinare precizează, pe diferite domenii, elementele adiacente locuirilor umane de la Mitoc-Malu Galben: caracterizarea cadrului natural, date de geopedologie, paleobotanice, malacologice, analize arheozoologice, industria din materii dure animale⁷⁵.

⁷³ V. Chirica, *Amuleta-pendantiv de la Mitoc, jud. Botosani. Notă preliminară*, în *SCIVA*, 33, 1982, 3, p. 229–231; V. Chirica & P. Noiret, *Mitoc-Malu Galben: industrie osseuse et témoins esthétiques*, în M. Otte, V. Chirica, P. Haesaerts (dir.), *L'Aurignacien et le Gravettien de Mitoc Malu Galben*, ERAUL 72, Liège, 2007, p. 143–144, fig. 2/1.

⁷⁴ V. Chirica, P. Noiret, *op. cit.*, p. 143, fig. 2/2.

⁷⁵ V. Chirica & C. Mihăilescu, *Mitoc-Malu Galben: caractérisation du cadre naturel*, în M. Otte, V. Chirica, P. Haesaerts (dir.), *L'Aurignacien et le Gravettien de Mitoc-Malu Galben*, ERAUL 72, Liège, 2007, p. 11–14; cf., în același volum: Judit Becye-Deák, Georges Stoop, Roger Langoor, *Mitoc-Malu Galben: étude géopédologique*, p. 43–52; Fr. Damblon, *Les restes paléobotaniques à Mitoc-Malu Galben*, p. 67–80; At. Prepelită, *Mitoc-Malu Galben: données malacologiques*, p. 81–83; I. Lopez-Bayón et A. Gautier, *Mitoc-Malu Galben: analyse archéozoologique des ateliers de taille*, p. 145–166.

P. Haesaerts & F. Damblon 05/2006

Fig. 1. Mitoc-Malu Galben. Litostratigrafia, arheologia, paleomediul și datările de C-14 (după P. Haesaerts, 2007).

Din punct de vedere al structurii tehnocomplexului aurignacian, cel mai bine este reprezentat ansamblul „Aurignacian I”, cu elementele sale reprezentative, tehnic și tipologic: 22 gratoare carenate, 14 *à museau*, 11 pe așchie, cu 22 burine diedre și 48 carenate, cu 8 piese cu scobitură retușată și 23 denticulate, dar un singur raclor. Lipsesc în totalitate bifacialele sau chiar piesele cu desprinderi bifaciale⁷⁶. Din acest punct de vedere, și luând în considerație distanța foarte mică de stațiunea de la Mitoc-Valea Izvorului, medie față de cea de la Ripiceni-Izvor și mare față de Cetățica I –Ceahlău, credem că se impun unele observații:

– la Mitoc-Malu Galben au locuit alte comunități umane, care nu cunoșteau cioplirea bifacială și, probabil, necesitățile lor zilnice nu impuneau folosirea acestor piese;

– există certe diferențe cronologice și culturale între aceste locuiri, chiar dacă toate au fost atribuite Aurignacianului; aceste diferențe pot fi sesizate prin situația stratigrafică a nivelelor de locuire, componența utilajului litic, inclusiv tehnicile de cioplire sau ale retușelor. Dar, dacă există astfel de deosebiri tehnico-tipologice între industriile paleoliticului superior vechi de pe teritoriul carpato-nistrean, frapează asemănarea până la identitate, a gratoarelor și burinelor carenate, descoperite la Mitoc-Malu Galben și tehnocomplexele aurignaciene din spațiul geografic al Zagrosului (Orientul Mijlociu)⁷⁷, cu precizarea că și vârstele de cronologie absolută din cele două zone geografice sunt identice.

Așadar, apreciem că în spațiul est-carpatic al României, numai la Mitoc-Malu Galben se poate constata existența unor locuiri aurignaciene tipice. În celelalte stațiuni există locuiri aparținând *paleoliticului superior vechi*, mai recente sau timpurii decât la Malu Galben, dar unde lipsește componenta strict aurignaciană. Aici considerăm necesar să revenim la locuirile de la Mitoc-Valea Izvorului și Ripiceni-Izvor, unde primele nivele de locuire pot să aparțină paleoliticului superior.

Au existat unele neconcordanțe în ceea ce privește atribuirea cultural-cronologică a descoperirilor de la Mitoc-Valea Izvorului, toate acestea având anumite conotații în ceea ce privește existența și caracteristicile perioadei de trecere de la paleoliticul mijlociu la cel superior, sesizate parțial de M. Cosac⁷⁸. Astfel, încă de la primele sondaje (pe locul numit atunci Valea Sărăturii), s-a evidențiat existența mai multor nivele de locuire, dintre care primele 5, de aspect musteroid în tehnica și tipologia uneltelor, cu posibile influențe szeletiene, al șaselea, de tip paleolitic superior (de aspect lamelar)⁷⁹. Continuarea săpăturilor pe locul apropiat, dar numit *Valea Izvorului*, a evidențiat existența aceluia *facies de tip Mitoc*, încadrat în perioada de trecere de la paleoliticul mijlociu la cel superior⁸⁰. Al. Păunescu a încadrat aceste descoperiri în trei perioade-culturi arheologice diferite, dau numai pe criterii tehnico-tipologice: nivelul I, Musterian superior de tradiție acheuleană, de debitaj Levallois; nivelul II, Aurignacian; nivelul III, Tardenoisian⁸¹. La rândul nostru, noi am încadrat aceste descoperiri – dacă materialul litic nu se află în poziție secundară, într-o perioadă de tranziție de la Paleoliticul mijlociu la cel superior, în ceea ce am numit atunci *cultura Ripiceni-Brânzeni*⁸², dar nu am exclus existența a două *entități* tehnico-tipologice: de tip paleolitic mijlociu și de tip paleolitic superior. Ultimele cercetări, efectuate la Valea Izvorului evidențiază, mai ales pe baze stratigrafice, existența unor tehnocomplexe certe, încadrate în paleoliticul mijlociu, respectiv în paleoliticul superior⁸³.

---

⁷⁶ M. Otte, V. Chirica, P. Noiret, I. Borziac, *Étude de l'industrie lithique*, în M. Otte, V. Chirica, P. Haesaerts, (dir.) *op. cit.*, ERAUL, 72, 2007, p. 87–129.

⁷⁷ M. Otte, J. Kozłowski, *op. cit.*, p. 191.

⁷⁸ M. Cosac, *op. cit.*

⁷⁹ C.S. Nicolăescu-Plopșor, N. Zaharia, *Rezultate preliminare asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956, IV, Mitoc*, în *Materiale*, V, 1959, p. 36.

⁸⁰ M. Bitiri, *Cu privire la începuturile paleoliticului superior în România*, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 5–16.

⁸¹ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1999, p. 135–138.

⁸² V. Chirica, *op. cit.*, p. 11–22; V. Chirica, I. Borziac, N. Chetaru, *op. cit.*, p. 82.

⁸³ Alain Tuffreau, Vasile Chirica, Sanda Balescu et Paul Haesaerts, *op. cit.*, p. 21–33.

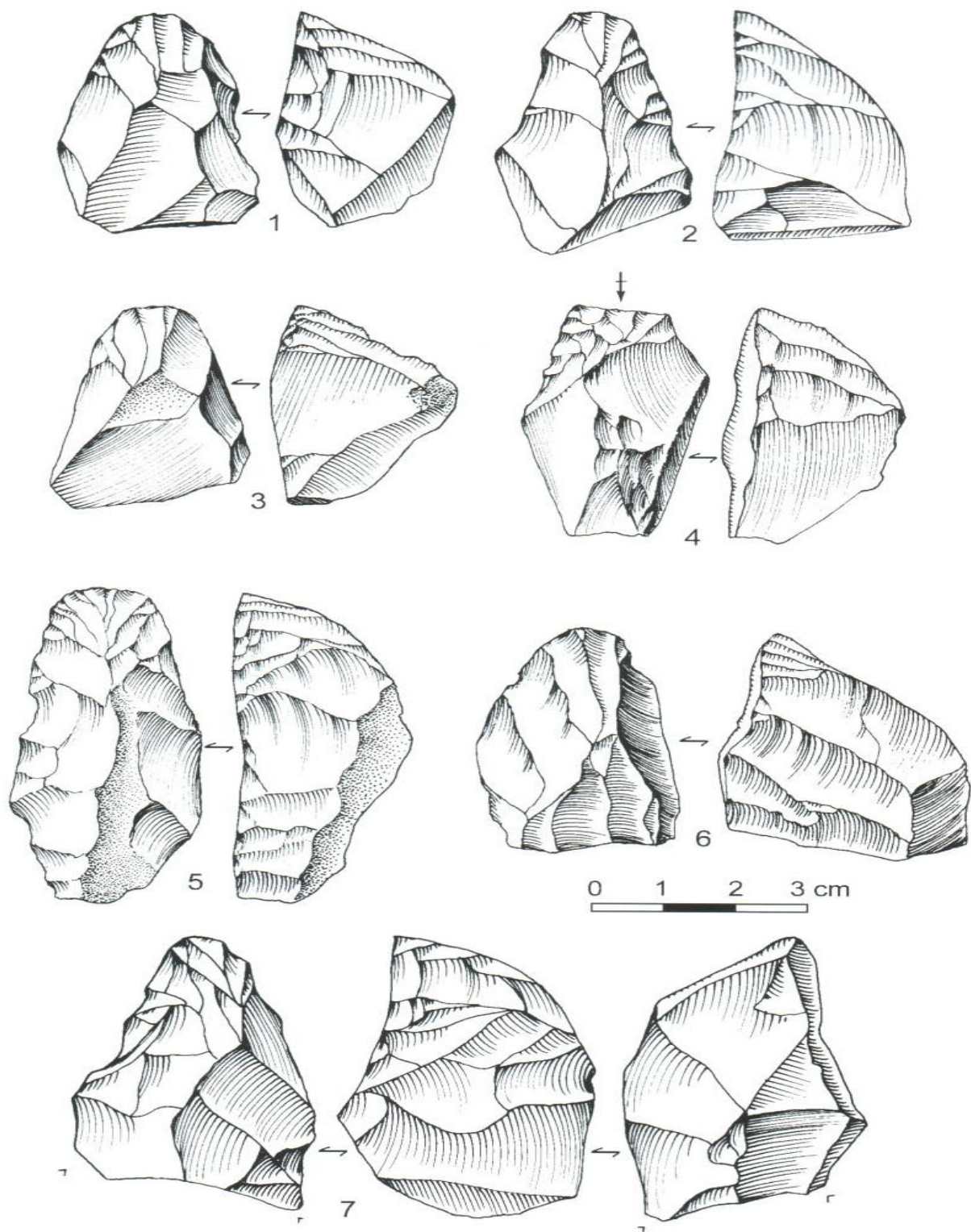

Fig. 2. Mitoc-Malu Galben. 1-7, Ansamblul aurignacian I; gratoare carenate.

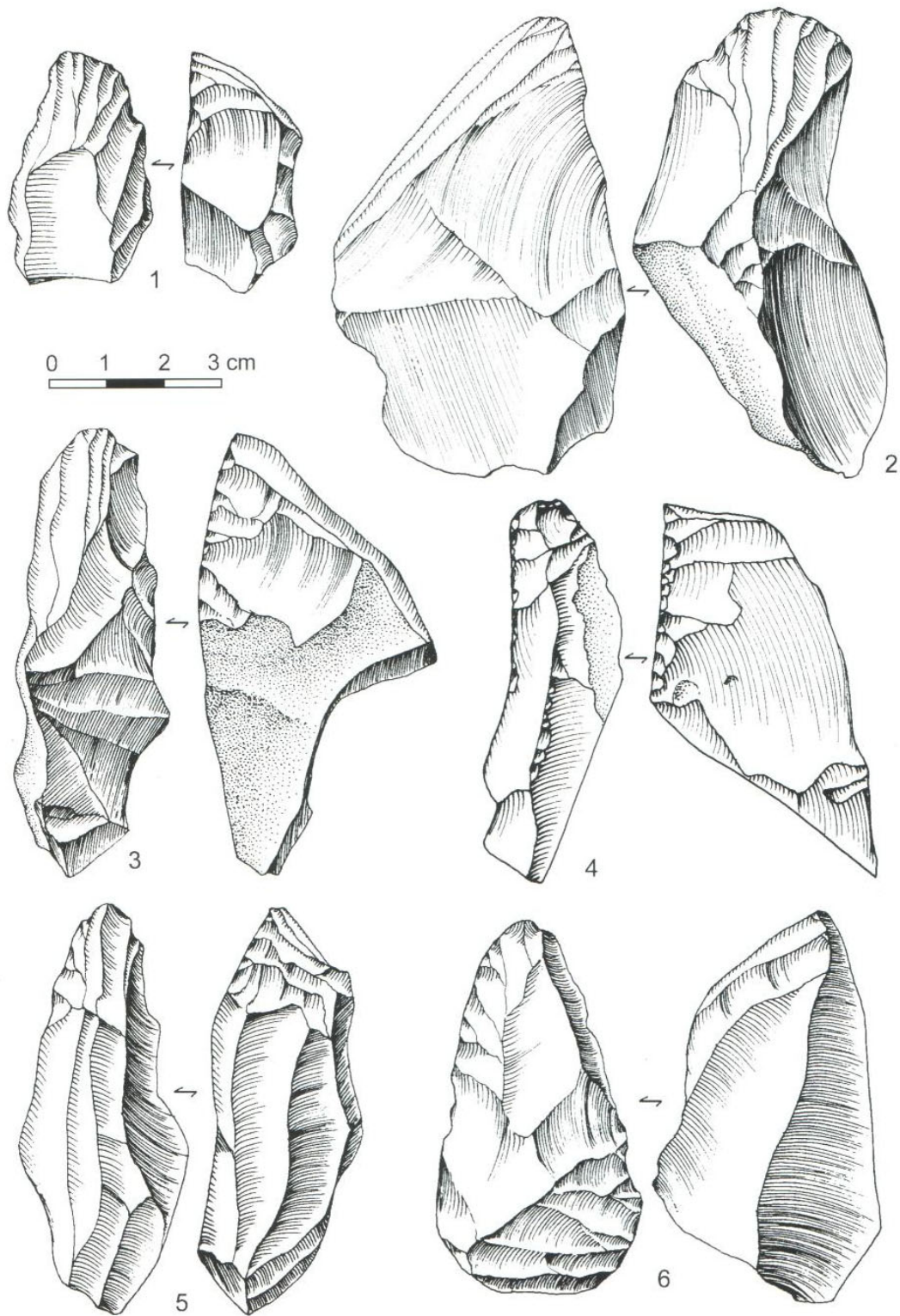

Fig. 3. Mitoc-Malu Galben. Ansamblul Aurignacian I. 1-4, gratoare carenate; 5-6, gratoare nucleiforme.

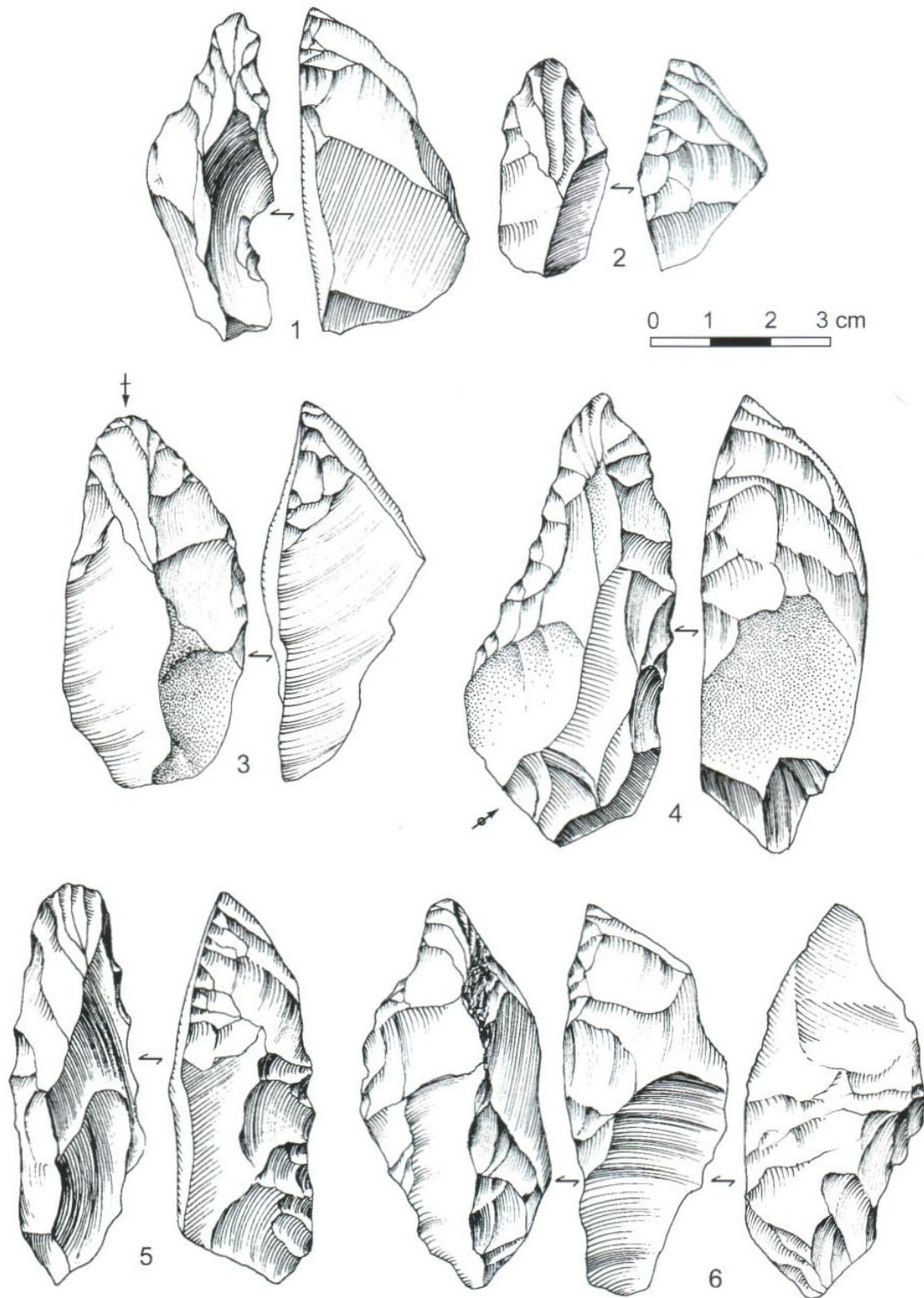

Fig. 4. Mitoc-Malu Galben. Ansamblul Aurignacian I: 1-6, gratoare à museau.

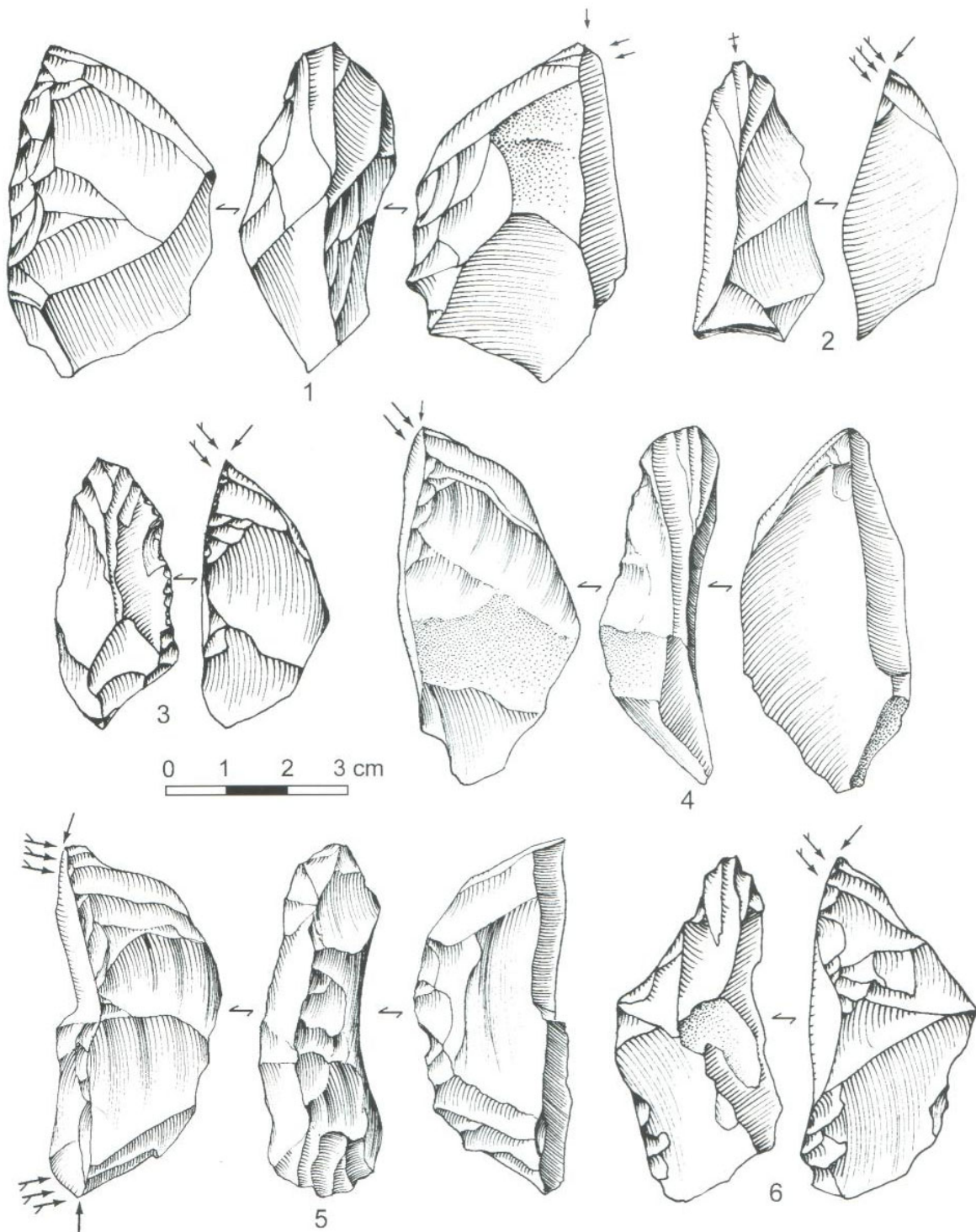

Fig. 5. Mitoc-Malu Galben. Ansamblul Aurignacian I. 1-6, burine carenate.

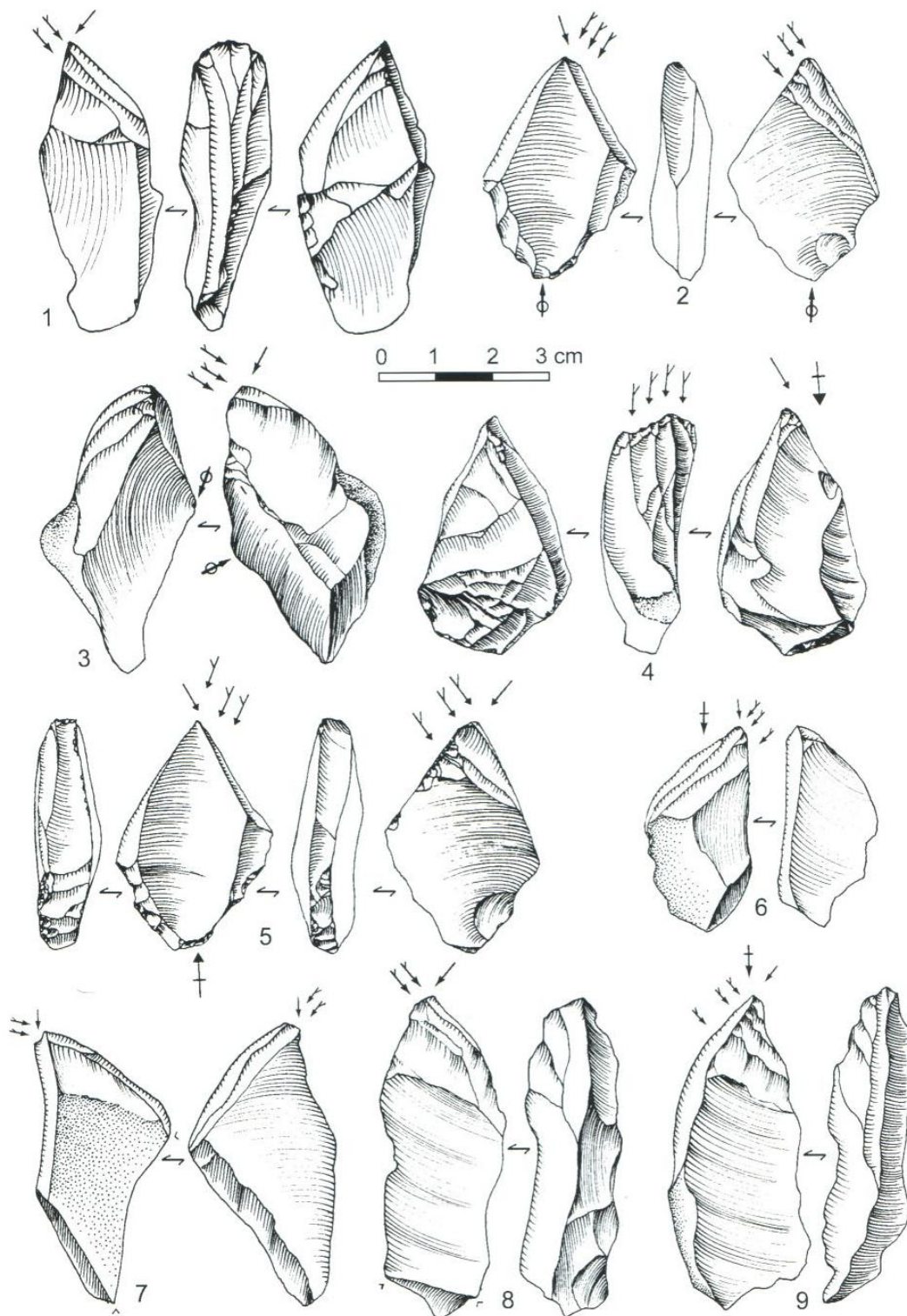

Fig. 6. Mitoc-Malu Galben. Ansamblul Aurignacian I. 1-9, burine carenate.

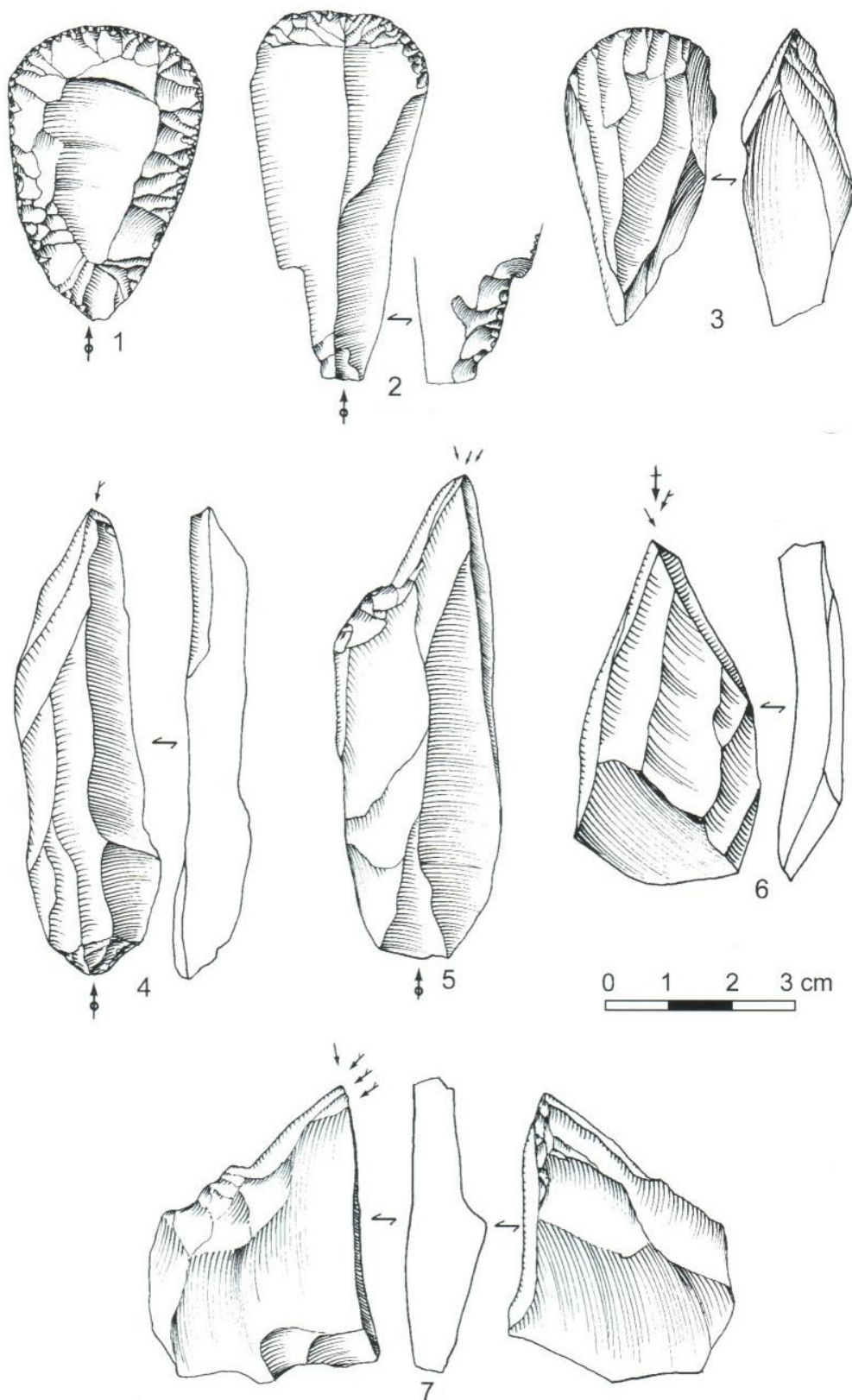

Fig. 7. Mitoc-Malu Galben. Ansamblul Aurignacian II. 1, gratoar pe așchie retușată; 2, gratoar pe lamă retușată; 3, gratoar carenat; 4, burin de unghi pe spărtură; 5-6, burine diedre; 7, burin *busque*.

La Ripiceni-Izvor, situația este încă mai confuză, îndeosebi datorită faptului că nu se mai pot efectua cercetări și verificări stratigrafice, stațiunea fiind în întregime acoperită de apele lacului de acumulare al Nodului hidrotehnic Stânca-Costești. Dar, sunt bine cunoscute toate aserțiunile autorului cercetărilor, ca și ale altor specialiști, cu privire la nivelurile Ia, Ib, IIa, IIb, considerate aurignaciene. Fără a mai intra acum în detalii tehnico-tipologice, stratigrafice, ale datării de cronologie absolută, inclusiv poziția stratigrafică a vetrei ce a dat vârsta de $28\ 420 \pm 400$ BP, noi apreciem că, dacă nivelurile Ia și Ib au fost încadrate în ceea ce noi am numit *perioada de tranziție*, nu rămâne decât ca următoarele tehnocomplexe (IIa, IIb) să fie atribuite paleoliticului superior vechi, fără încadrare culturală certă, deoarece nu sunt elemente specifice care să caracterizeze o astfel de propunere, având doar în vedere și faptul că tehnocomplexele se caracterizează prin persistența certă a tradițiilor mai vechi, de tip și de factură Levallois și musteriene⁸⁴. În aceste condiții, date fiind caracteristicile tehnico-tipologice ale utilajelor litice, situația stratigrafică, datările de cronologie absolută, alte considerente de natură arheologică sau ale cercetărilor conexe, noi apreciem că toate celelalte tehnocomplexe din întregul spațiu geografic dintre Nistru și Tisa pot fi atribuite doar paleoliticului superior vechi, fără alte precizări sau încadrări suplimentare. Considerăm că numai în felul acesta se poate explica, de exemplu, existența unor locuri considerate aurignaciene la Giurgiu-Malu Roșu, datate mai recent decât ultimul nivel de locuire gravettiană de la Mitoc-Malu Galben. Ca și în alte stațiuni din spațiul geografic luat în considerație, observăm lipsa corelațiilor firești între arhaicitatea tehnico-tipologică a tehnocomplexului și celelalte elemente de încadrare cultural-cronologică.

6. GRAVETTIANUL (PALEOLITICUL SUPERIOR RECENT)

Această ultimă perioadă din evoluția paleoliticului spațiului carpato-nistrean este bine încadrată din aproape toate punctele de vedere⁸⁵. Unele neconcordanțe se pot observa în ceea ce privește aprecierea începuturilor și finalului Gravettianului din spațiul de referință, respectiv trecerea la Tardiglaciuar, corespunzător (sau nu) cu Epigravettianul și cu faciesurile care îl reprezintă.

În spațiul geografic situat între Nistru și Tisa am identificat mai multe grupe de stațiuni gravettiene, cu componente de situare în grote sau în stațiuni deschise: spațiul dintre Prut și Nistru, inclusiv afluenții acestora, cu stațiuni de terasă, de regulă pluristratificate; aceeași situație o întâlnim și pe terasele Prutului, cu excepția locuirilor din grotă Stânca Ripiceni (distrusă în perioada interbelică, prin exploatarea calcarului); o altă grupă de stațiuni, de regulă cu un singur nivel de locuire, încadrat în Gravettianul de sfârșit (Epigravettian) a fost delimitată în Podișul Sucevei; terasele Bistriței (din Bazinul Răpciuni, dar și în aval) reprezintă cea mai intensă concentrație de locuri gravettiene și epigravettiene de pe întregul teritoriu carpato-nistrean, cu tehnocomplexe foarte bine individualizate și cu reveniri ale comunităților umane pe vechile amplasamente (ca și pe terasele Prutului); în spațiul geografic al partea central-sudică a Podișului Moldovei avem identificate cele mai recente locuri de aspect gravettian din întregul teritoriu carpato-nistrean; alte complexe de locuire gravettiană au fost relativ recent depistate pe teritoriul Dobrogei – numai stațiuni deschise; spațiul intracarpatic se caracterizează în totalitate prin locuri de peșteră, ca ultim nivel de locuire al unor stațiuni pluristratificate, și care cuprind, ca și la Ripiceni-Izvor (din spațiul est carpatic al României), secvența Paleolitic mijlociu – Paleolitic superior vechi (Aurignacian ?) – Paleolitic superior recent; ultimele secvențe de locuire aparțin, din punct de vedere geografic, Depresiunii Oaș, cu stațiuni pluristratificate; ar mai fi de precizat că în Banat pare să existe doar o singură stațiune, cea de la Românești-Dumbrăvița I, cu locuri gravettiene⁸⁶.

Nu vom reveni la istoricul problemei, la terminologia, culturile gravettiene din spațiul Europei de est, centrale și de vest, ori la caracteristicile tehnico-tipologice ale acestor culturi și faciesuri. Îndeosebi G. Grigoriev a propus, în mai multe studii, corelația între Gravettianul „Oriental” al Europei Centrale și

⁸⁴ V. Chirica, *Le Paléolithique de Mitoc dans le cadre du Paléolithique de Roumanie*, în M. Otte, V. Chirica, P. Haesaerts (dir.), *op. cit.*, ERAUL 72, Liège, 2007, p. 173–182.

⁸⁵ Cf. V. Chirica, I. Borzic, *Gisements du Paléolithique supérieur récent entre le Dniestr et la Tissa*, BAI XXII (éd. V. Chirica), Ed. Pim, Iași, 2009.

⁸⁶ *Ibidem*.

entitățile mai mult sau mai puțin similare din estul Continentului⁸⁷. S-au făcut propuneri de a se delimita un „Gravettian Oriental” de tip Villendorf – Pavlov – Kostienki (înglobând, parțial, Pavlovianul și Kostenkianul) și un alt „Gravettian Oriental” de tip Molodova, unde au fost cuprinse și descoperirile din spațiul carpato-dunărean⁸⁸. Au fost evidențiate 5 faze ritmice evolutive⁸⁹. Din punctul nostru de vedere, noi estimăm că în spațiul geografic de referință există mai multe faze/etape de evoluție a culturii gravettiene, ultima fiind, după alți specialiști, de factură epigravettiană⁹⁰.

Tehnocomplexul gravettian se caracterizează prin tehnica prismatică și cvasiprismatică a cioplirii, deci cu abandonarea procedeelelor arhaice, specifice paleoliticului superior vechi. Se reduce foarte mult utilizarea așchiilor ca suport pentru retușarea uneltelor. În linii generale, industriile gravettiene se caracterizează prin asocierea gratoarelor de diverse tipuri, dar în proporție dominantă pe lame zvelte (ca suporturi), o gamă destul de diversificată de burine, tot pe lame alungite, lamele, lamelele *à dos* și vârfulurile *La Gravette* fiind considerate *fosile directe*. Mai apar, unele chiar cu o frecvență deosebită, vârfulurile *à cran*, *cuțitele tip Kostienki*, piesele *esquilées*, lamele *appointées*, asociate industriilor specifice Paleoliticului superior. Este destul de bogat, uneori foarte bogat, utilajul pe materii dure animale sau pe ivoariu de mamut, și piesele de artă/podoabă⁹¹.

În spațiul geografic luat în considerație, industriile gravettiene apar la limita datei de 28 000 ani BP, într-o formă destul de evoluată, ceea ce ar pune problema originii lor, ca și tehnocomplexul litic, coroborat cu celelalte elemente constitutive. Din acest punct de vedere, noi am susținut, ca și alți specialiști ai perioadei, originea central-europeană a fenomenului gravettian⁹², dar nu excludem existența și a altor spații geografice de apariție și difuziune. Considerăm că se mai impune o precizare: coexistența unor locuiri gravettiene și din paleoliticul superior vechi în spațiul geografic luat în considerație; ne referim la ultimele nivele de locuire gravettiană de la Mitoc-Malu Galben, care au coexistat până în vremea unor locuiri considerate aurignaciene, de pe terasele Bistriței sau de la Giurgiu-Malu Roșu. Pe de altă parte, s-a constatat că Aurignacianul (indiferent de aspectul tehnico-tipologic al inventarului litic) a supraviețuit până pe la 20 000 ani BP, în timp ce Gravettianul a avut o evoluție mai lungă (sub forma tehnocomplexelor epigravettiene), până spre 12 000 ani BP.

În spațiul geografic de referință, cele mai vechi locuiri gravettiene (Gravettian inferior) au fost înregistrate la Mitoc-Malu Galben și la Molodova V, pe Nistru, la care se mai pot adăuga nivelele de locuire

⁸⁷ Г. П. Григорьев, Кремская, Виллендорфская и Павловская культуры в Средней Европе, în Археология старого и нового свет, Москва, 1966; idem, Начало верхнего палеолита и происхождение Homo Sapiens, Москва, 1968; idem, Верхний палеолит, în Каменный век на территории СССР, МИА СССР, 166, Москва, 1970; idem, Виллендорфско-Костенковское единство в его природном окружении, în Проблемы культурной адаптации в эпоху верхнего палеолита, Тезисы докладов, Ленинград, 1989; idem, Костенковские памятники в их отношении к палеолиту Средней Европы., în Динамика культурных традиций: механизм передачи и формы адаптации, Тезисы докладов, Санкт-Петербург, 1993; idem, Отношение восточного граветтиена к западу, în ХюАю Амирханов (ред.), Восточный граветт, Москва, 1998; idem, Ранняя пора верхнего палеолита: методика выделения, în Ранняя пора верхнего палеолита Евразии: общее и локальное, Санкт-Петербург, 2006.

⁸⁸ J. K. Kozłowski, *La signification paléolithique des unités taxonomiques du Paléolithique supérieur: l'exemple du Gravettien oriental*, B.A.R. Int. Series, 239, 1985; idem, *The Gravettian in Central and Eastern Europe*. Advances in World Archaeology, 5, Academic Press, New York, 1986; M. Otte, *Le Gravettien en Europe Centrale*, Disertationes Archaeologicae Gandenses, vol. I–II, De Tempel, Brugge, 1981; I. Borziac, V. Chirica, 1999, *Considération concernant le Gravettien de l'espace compris entre le Dniestr et les Carpates*, în *Préhistoire Européenne*, 14, Liège, 1999, etc.

⁸⁹ M. Otte, P. Noiret, V. Chirica, I. Borziac, *Rythme évolutif du Gravettien Oriental*, în *XIII Congrès UISPP*, Forlì, vol. VI, 1996, p. 213–226.

⁹⁰ I. Borziac, P. Haesaerts, V. Chirica, Cadrul cronostratigrafic al Paleoliticului superior cuprins între Carpații Orientali și Nistru, în *Revista Arheologică*, S.N., 1, 2005, nr. 2.

⁹¹ M. Lejeune, A.-C. Welte (dir.), *L'Art du Paléolithique supérieur*, ERAUL, 107, Liège, 2004; M. Otte (dir.), *La Spiritualité*, ERAUL, 106, Liège, 2004, etc.

⁹² M. Otte, *op. cit.*, 1981; M. Otte, P. Noiret, I. Lopez-Bayon, I. Borziac, V. Chirica, *Recherches sur le Paléolithique supérieur de la Moldavie*, în *Archéologie et Préhistoire*, Bull. Soc. Royale Anthropologie et Préhistoire, Bruxelles, 107, 1996; J. K. Kozłowski, *L'origine du Gravettien dans le Sud-Est européen*, în A. Montet-White, A. Palma di Cesnola, K. Valoch, (eds.), *The Upper Palaeolithic. Colloquium 12, The Origin of the Gravettian*. Actes du 13e Congrès International de l'UISPP, vol. 6, Forlì, 1996; I. Borziac, P. Haesaerts, V. Chirica, Cadrul cronostratigrafic al Paleoliticului superior cuprins între Carpații Orientali și Nistru, în *Revista Arheologică*, S.N., 1, nr. 2, 2005; I. Borziac, V. Chirica, C.-M. Văleanu, *Culture et sociétés pendant le Paléolithique supérieur à travers l'espace carpato-dniestréen*, BAM VI, Iași, 2006.

de la Babin I, Voronovița I, Ciutulești I. Această secvență de locuiri ar putea fi considerată prima fază a Gravettianului carpato-nistean, dar ca a doua fază a Gravettianului Europei Centrale și de Est⁹³.

Gravettianul mediu a fost divizat de noi⁹⁴ în două entități, fără elemente de etapizare cronologică: Gravettian mediu cu vârfuri *à cran*, de tip Molodova-Mitoc; Gravettian mediu fără vârfuri *à cran*, cu caracteristicile tehnico-tipologice, stratigrafice (în cadrul stațiunilor pluristratificate). Precizăm doar faptul că, din punct de vedere cronostratigrafic, Gravettianul cu vârfuri *à cran* se situează în depunerile MG 7 a-b și Mol. 12–11, încadrate în partea de mijloc și superioară a solului fosil ce separă Pleniglaciul II würmian de cel care îl succede, deci pe la 27 000–25 000 ani BP; Gravettianul fără vârfuri *à cran* se situează în partea inferioară a Pleniglaciului III, în unitățile MG–7–5 și Mol. 10–8, așadar, între aproximativ 26 000–25 000 ani BP. Ca reper stratigrafic, cronologic și tehnico-tipologic, am putea lua în considerație nivelele II–IV de la Mitoc-Malu Galben.

Gravettianul superior a fost identificat de noi cu entitatea culturală Molodova-Cosăuți-Cotu Miculinți, cu trei etape de evoluție geocronologică: 1. etapa inițială, de formare, datată între aproximativ 21 000–20 000 și 17 500 BP, corespunzătoare aceluși *maximum Valdai* din periodizarea stabilită de O. Soffer⁹⁵; 2. etapa medie, care ar corespunde *optimumului pleniglaciului superior*, între aproximativ 17.500 și 14.500 BP; 3. etapa finală, de la finalul Pleniglaciului superior – Tardiglaciul, de aspect epigravettian. Fără a detalia caracteristicile acestor etape, noi vom prezenta elementele definitorii ale Gravettianului de la Mitoc-Malu Galben, care cuprinde toate aspectele cultural-cronologice și tehnico-tipologice ale culturii.

Așadar, începutul locuirilor gravettiene se plasează de la baza lutului loessoid 7 b, situat la partea superioară a *ciclului IV* (ansamblul „Gravettian I” (cu precizarea că tranziția de la Aurignacian se situează la nivelul orizontului 8a), acestea continuându-și evoluția până la partea superioară a orizontului 4 a. Ansamblurile „Gravettian II”, „Gravettian III” și „Gravettian IV” sunt situate în *ciclul III*, unitățile 6–4, datate între aproximativ 26 000–23 000 ani BP; ultimele secvențe ale tehnocomplexului gravettian de la Mitoc-Malu Galben (Gravettian dispersat) aparțin *ciclului II*, unitățile 3–2.

Tehnocomplexele litice gravettiene de la Mitoc-Malu Galben.

Ansamblul „Gravettian I” este caracterizat prin debitajul foarte regulat, constatat pe baza negativelor suporturilor, ceea ce demonstrează stăpânirea pregătirii laterale a nucleului, prin unul sau două planuri de lovire opuse, oblice. Este de neînțeles motivul pentru care, deși materia primă se afla din abundență (practic, nepuizabilă), s-a observat folosirea nucleelor până la epuizarea lor, cele de mici dimensiuni fiind folosite pentru producerea lamelelor. Mai putem constata și cioplirea graduală a suporturilor: într-o primă etapă de după decorticare, se detașau lame, iar când nucleul devenea de dimensiuni mai mici, nu era abandonat, ci se detașau lamele, ca suporturi pentru alte unelte, specifice stadiului tehnico-tipologic. Cu toate caracteristicile tehnicii gravettiene de preparare a debitajului și de producere a lamelor și lamelelor ca suporturi preponderente numeric, s-a constatat că o proporție de peste 85 % o constituiau așchiile, inclusiv cele corticale; lamele și lamelele ating un procentaj de peste 8 %. Utilajul finit este constituit din 18 gratoare (pe așchii, așchii retușate, lame, inclusiv retușate sau parțial retușate; două burine (unul diedru, altul, mixt); 6 lame retușate (dintre care, trei de tip *appointée*); trei piese *à dos*, două raclorae, o piesă cu scobitură retușată, un *couteau*, două denticulate și două așchii retușate.

În Ansamblul „Gravettian II” se continuă pregătirea nucleelor pentru debitajul regulat de lame și lamele, pornindu-se tot de la blocuri pregătite lateral, cu un plan de percuție oblic sau cu două, opuse. S-a constatat prezența unui număr de 35 *chutes de burin*, dar numai 11 burine. S-au recoltat peste 90 % piese de debitaj și numai aproape 7 % piese tipice: 39 gratoare (25 pe lame simple, 12 pe lame retușate, două pe așchii); 11 burine (două de unghi pe spărtură, unul pe bord retușat, unul pe trunchiere retușată, unul carenat, 6 diedre, unul diedru, realizat prin reutilizarea unui raclorae musterian); două presoare, dintre care unul reamenajat pe așchie musteriană; un gratoar-burin; 23 lame diverse retușate (8 cu retușe marginale uni- sau bilaterale, patru cu trunchiere distală sau

⁹³ M. Otte, P. Noiret, V. Chirica, I. Borziac, *op. cit.*, 1996; P. Haesaerts, I. Borziac, V. Chirica, Fr. Damblon, L. Koulakovska, J. van der Plicht, *The East Capathians Loess Record: A reference for the Middle and Late Pleniglacial Stratigraphy in Central Europa*, în *Quaternaire. Revue de l'Association Française pour l'Etude du Quaternaire*, Paris, 14, 2003, 3, p. 163–188; P. Haesaerts, I. Borziac, V. Chirica, Fr. Damblon, L. Koulakovska, *Cadre stratigraphique et chronologique du Gravettien en Europe Centrale*, în J.A. Svoboda, L. Sedlackova (eds.), *The Gravettian along the Danube. Proceedings of the Mikulov Conference*, Brno, 2004, p. 33–56.

⁹⁴ V. Chirica, I. Borziac, *op. cit.*, 2009, p. 20–24.

⁹⁵ O. Soffer, *The Upper Palaeolithic of the Central Russian Plain*, Academic Press, New York, 1985.

oblică, 7 lame *appointées* cu retușă bilaterală parțială a extremității distală sau proximale, sau continuă pe o latură și parțială pe cealaltă); un vârf *La Gravette*, rupt la partea distală, dar cu desprinderi inverse la bază; o lamelă *à dos*.

Ansamblul „Gravettian III” comportă aceleași elemente tehnice de debitaj, cu pregătirea specială a nucleelor pentru debitajul lamelar regulat, cu nuclee epuizate, cu un procentaj mai scăzut, de 80 % al pieselor de debitaj primar, și aproape 18 % lame și lamele. Au fost identificate: 23 gratoare (21 pe lame, unul carenat, unul pe așchie); 5 burine (trei de unghi pe spărtură, dintre care unul amenajat pe un suport cu baza subțiată prin tehnica „Kostienki”, două pe trunchiere retușată oblică); 8 lame retușate, dintre care una de tip *appointée* din gresie; un fragment de lamă *à cran*, un vârf cu laturile retușate abrupt, două *micro-gravettes*; printre piesele „diverse” se încadrează una sculptată, deci un *pic* triedru, cu amenajări speciale.

Ansamblul „Gravettian IV”, cel mai bogat din întreaga secvență de la Mitoc-Malu Galben, se caracterizează prin cvasitotalitatea tehnologiei laminare, pornind de la aceeași preparare a nucleelor, chiar și de mici dimensiuni. Utilajul litic este compus din: 17 gratoare (12 pe lame, două pe așchii, trei pe lame retușate); 40 burine – pentru prima dată acestea fiind dominante asupra gratoarelor – dintre care 15 diedre, 13 pe trunchiere retușată, chiar duble, patru de unghi pe spărtură, unul pe scobitură retușată, trei de tip poliedric, trei carenate, unul mixt; două unelte duble: front de gratoar cu o trunchiere oblică și un altul, cu burin carenat; 9 lame retușate, patru cu trunchiere distală oblică sau transversală, patru lame *appointées*, trei denticulate sau cu *encoche*s; un vârf *La Gravette*, de tip *à dos* parțial, un vârf *à gibbosité*, trei vârfuri *à cran* și un fragment de lamă *à cran*, 17 *micro-gravettes* de mici dimensiuni, patru lamele *à dos* și o lamelă cu scobitură retușată.

Ansamblul „Gravettian dispersat”, ultima secvență tehnico-tipologică, fără existența unor complexe de locuire, cuprinde, evident, mai puține piese de debitaj și mai puține unelte: 13 gratoare, patru burine, trei unelte compuse, o lamă retușată, o piesă cu *encoche*, o denticulată și trei așchii retușate⁹⁶.

În spațiul est-carpatic al României avem încă stațiunea de la Piatra Neamț – Poiana Cireșului, care a oferit noi și importante descoperiri, datorită cercetărilor sistematice, efectuate de echipa de la Universitatea din Târgoviște, sub conducerea lui M. Cârciu, soldate cu stabilirea stratigrafiei și a nivelelor reale de locuire. Considerăm necesar să precizăm că Al. Păunescu a semnalat aici trei nivele de locuire, aparținând unor etape gravettiene, din sistematizarea sa, propusă pentru Valea Bistriței⁹⁷. Prin cercetările recente, încă în curs, s-a stabilit existența a două nivele de ocupație epigravettiană, și alte două, de factură gravettiană⁹⁸, fără a exclude posibilitatea existenței unui al V-lea nivel de ocupație, tot gravettiană. Primul nivel epigravettian, situat în depunerea II, tardiglaciară, nu are structuri de locuire, și se caracterizează prin existența câtorva zeci de piese, unelte și produse de debitaj, amestecate cu materiale arheologice de factură neolitică⁹⁹. Al doilea nivel epigravettian este mult mai bogat în mărturiile arheologice: resturi de vetre sau de combustie, peste 6 000 piese litice, resturi faunistice, obiecte de artă mobilă arme și unelte din materii dure animale etc. Mai multe datări ale acestui nivel de locuire asigură o vârstă de 20 000 ani BP¹⁰⁰. Au fost identificate și cel puțin două secvențe de locuire gravettiană, datate la 25 000 ani BP, respectiv 26 000 ani BP¹⁰¹.

Din punct de vedere al utilajului litic, nivelul gravettian I se caracterizează prin utilizarea mai multor materii prime, printre care domină gresia silicioasă, silexul de Prut, menilit. Numai aproape 10 % din întregul inventar litic este ocupat de unelte specifice tehnocomplexului litic gravettian: gratoare, burine, lame și lamele retușate sau *appointées*, lamele *à dos*, pedunculate¹⁰².

⁹⁶ P. Noiret, *op. cit.*, p. 67–74.

⁹⁷ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1998, p. 176–178.

⁹⁸ L. Niță-Bălășescu, *Le Paléolithique supérieur de la Vallée de Bistrița dans le contexte des recherches de Poiana Cireșului, Piatra Neamț (Nord-Est de la Roumanie)*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2008, p. 50–56.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 52.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 53 și tab. 1.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 55 și tab. 1.

¹⁰² *Ibidem*, fig. 35–39.

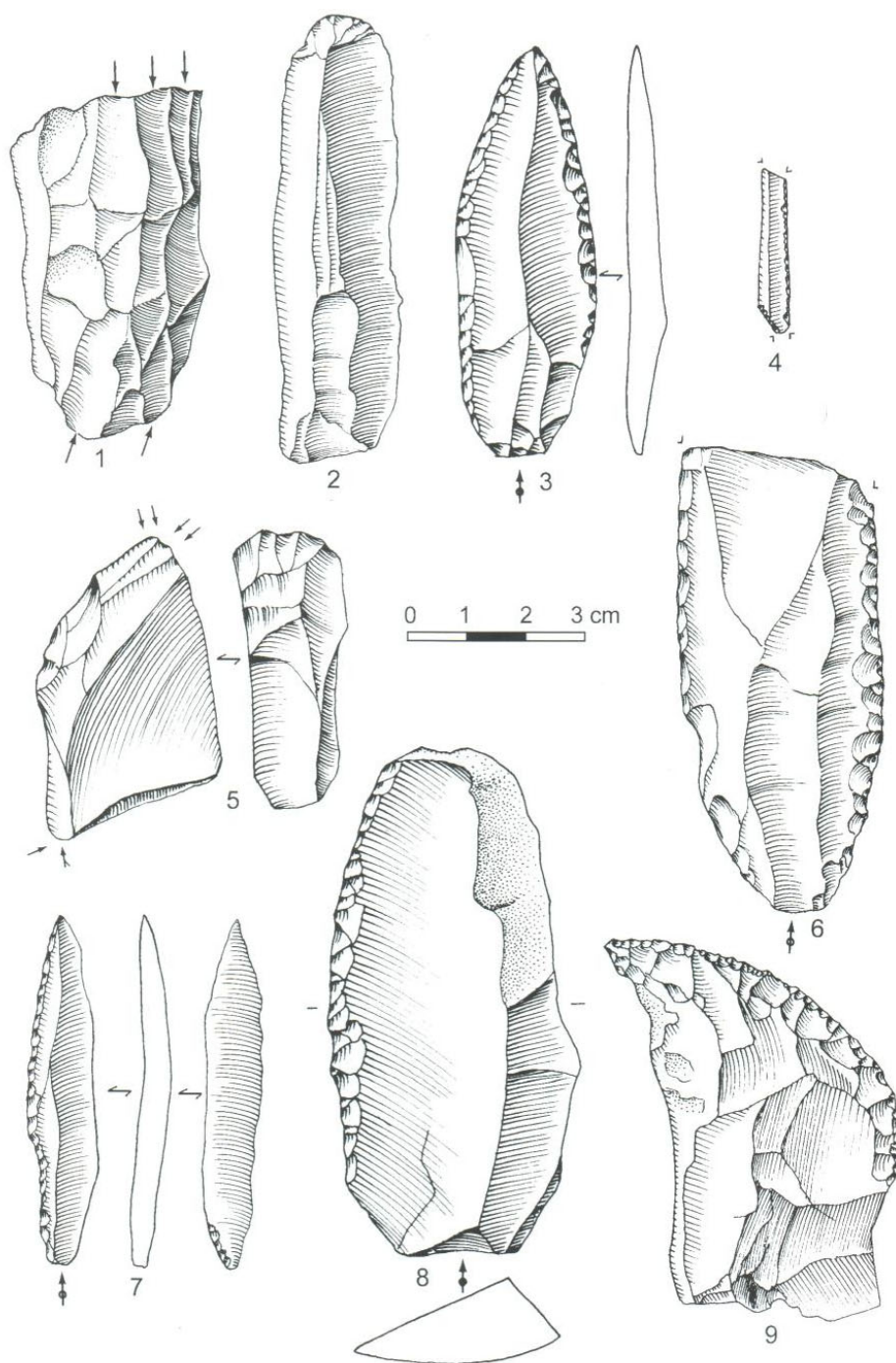

Fig. 8. Mitoc-Malu Galben. Ansamblul Gravettian I. 1, Nucleu cu 2 planuri de lovire; 2, gratoar pe lamă; 3, lamă *appointée*; *micro-gravette* din șist negru de Audia; 5, burin mixt; 6, fragment de lamă retușată; 7, vârf à *gibbosité*; 8, *couteau*; 9, raclor *déjeté*.

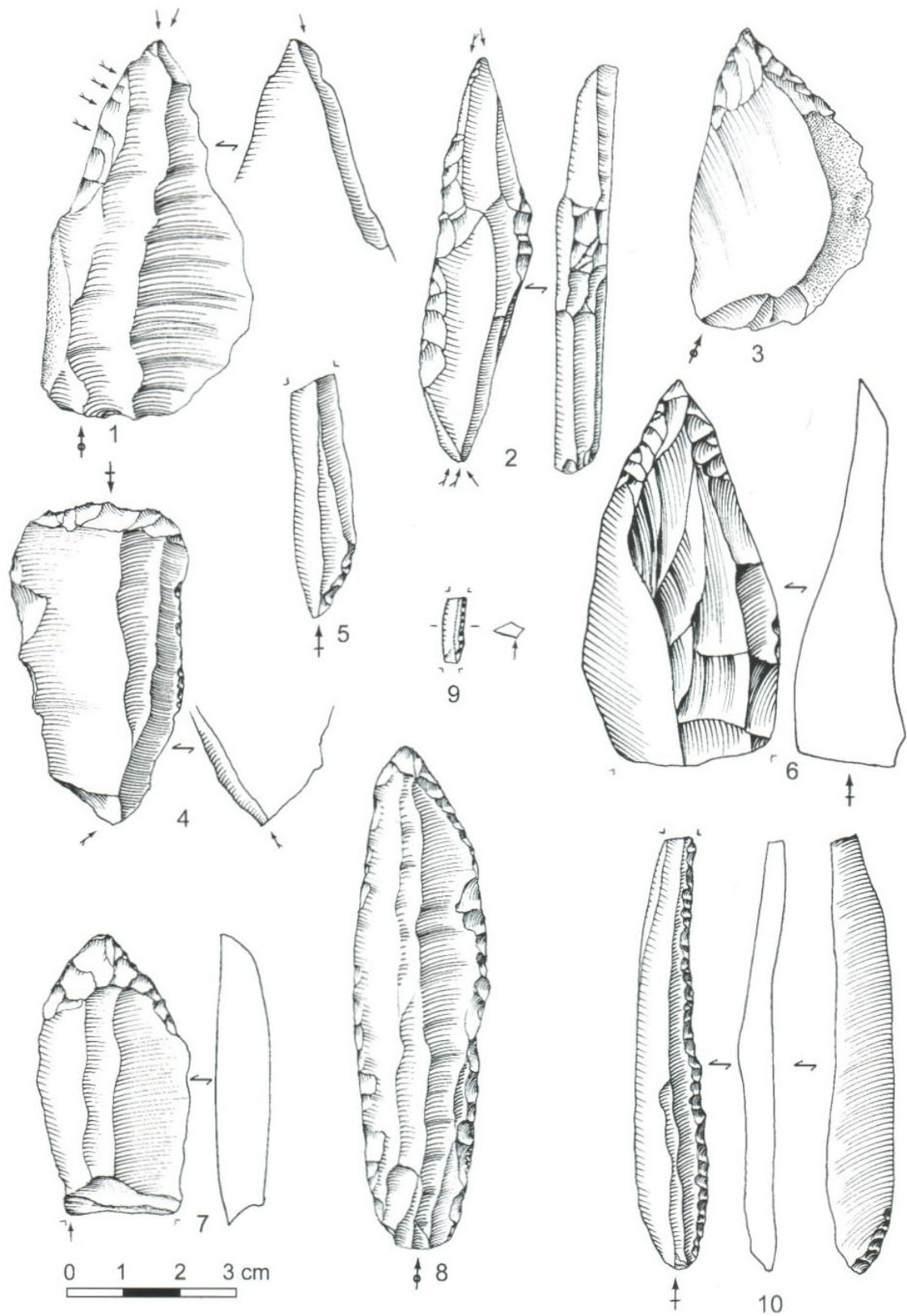

Fig. 9. Mitoc-Malu Galben. Ansamblul Gravettian II. 1-2, burine diedre; 3, străpungător pe așchie musteriană; 4, gratoar-burin; 5, lamă trunchiată; 6-8, lame *appointées*; 9, fragment de lamă à dos; 10, vârf *La Gravette*.

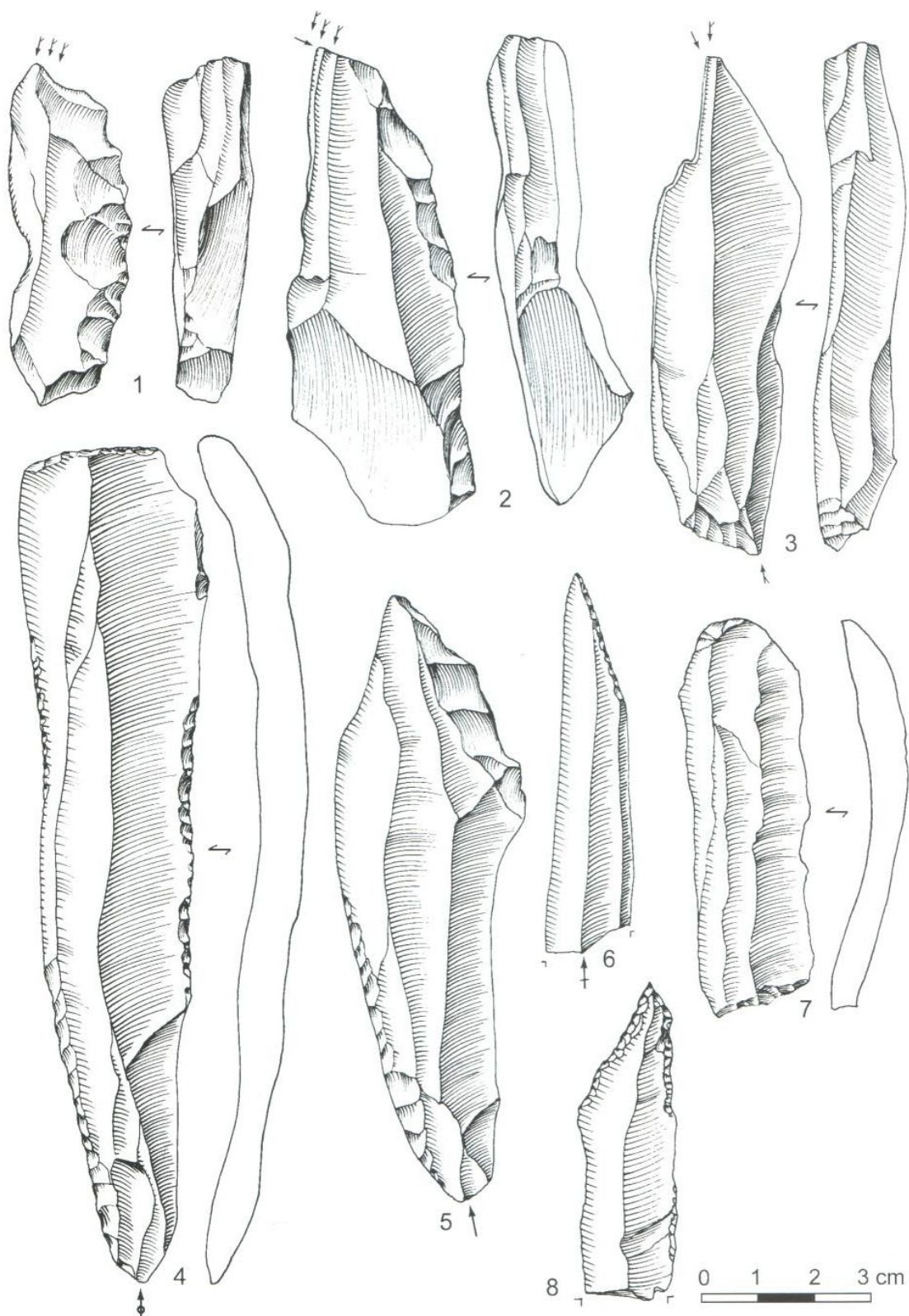

Fig. 10. Mitoc-Malu Galben. Ansamblul Gravettian IV. 1-2, burine poliedrice; 3, burin mixt; 4, 6, lame trunchiate; 5, lamă retușată; 7, gratoar pe lamă trunchiată; 8, lamă *appointée*.

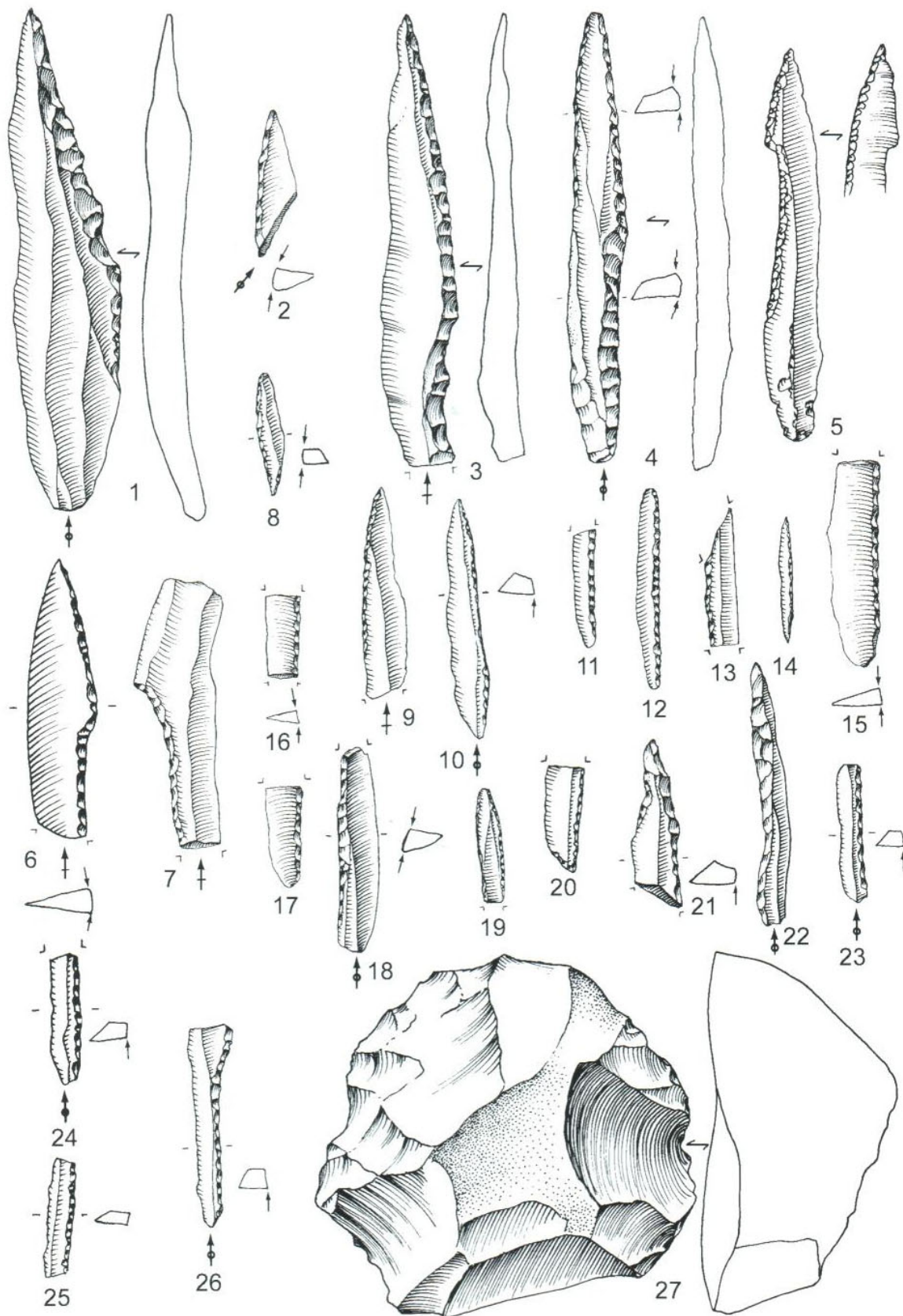

Fig. 11. Mitoc-Malu Galben. Ansamblul Gravettian IV. 1, vârf *La Gravette*; 2, micro-burin Krukowski; 3, vârf *à gibbosite*; 4-6, vârfuri *à cran*; 7, lamă *à cran*; 8-22, *micro-gravettes*; 23-26, lamele *à dos*; 27, așchie denticulată.

Al doilea nivel gravettian este alcătuit din mai multe secvențe de ușoare campamente, cu peste 2 500 piese litice, resturi faunistice, 12 cochilii perforate, de *Litoglyphus naticoides*, considerate ca obiecte de podoabă, prinse într-un colier. Noi considerăm firească dominarea gresiei ca materie primă, deoarece deja se știe că, în general, locuirile de pe terasele Bistriței se caracterizează prin folosirea preponderentă a materiilor prime locale (în cadrul tehnocomplexelor aparținând paleoliticului superior vechi și în primele etape ale celui recent), după care silexul de Prut devine preponderent. Noi am explicat acest fenomen ca reprezentând un element al condițiilor de mediu și de comportament al comunităților umane în Paleoliticul superior de pe terasele Bistriței¹⁰³. În acest cadru, și la Poiana Cireșului domină gresia silicioasă 61,09 %, ca și în primul nivel de locuire (46,91 %), silexul de Prut întrunind un procentaj de numai 19,51 %, după care urmează șistul negru (zis de Audia), jasp și opal (câteva piese). Se mai impune o observație, de asemenea specifică tehnicii de cioplire în toate secvențele paleolitice: în cadrul materiilor prime de proveniență locală s-a constatat prezența tuturor fazelor de cioplire (*chaîne opératoire*). Uneltele finite se află într-o proporție de numai 4,53 % din totalul industriei litice: gratoare, burine, lame și lamele retușate și *à dos*, vârfuri cu fața plană, vârfuri *La Gravette, micro-gravettes*, un raclor¹⁰⁴.

Nu mai revenim, aici, la celelalte locuri gravettiene din spațiul dintre Tisa și Prut, sau dintre Prut și Nistru, prezentate și cunoscute deja¹⁰⁵, cu toate elementele componente. Credem numai că într-un viitor studiu va trebui să reevaluăm unele dintre încadrările noastre anterioare, cu specificația fazelor/etapelor de evoluție cultural-cronologică, a tehnocomplexelor litice, a industriei din materii dure animale, sau a pieselor de artă/podoabă, vor trebui reanalizate în contextul noilor argumente și propuneri de metode și principii de analiză și prezentare a datelor oferite de cercetările de specialitate, arheologice sau conexe¹⁰⁶.

7. EPIGRAVETTIANUL

În urma cercetărilor sistematice, au fost identificate numeroase nivele de locuire, sau stațiuni pluristratificate, ce pot fi încadrate, cultural-cronologic și tehnico-tipologic în această ultimă etapă de locuire paleolitică. Ne referim aici la secvențele de locuire de la Molodova V, Cormani IV, Corpaci, Lipa VI, Babin I, Voronovița I, Cosăuți, Cotu Miculița, Crasnaleuca, Ripiceni-Izvor, la alte stațiuni și nivele de locuire de pe terasele Bistriței din Bazinul Râpciuni sau din aval de acesta.

Cea mai completă secvență de locuiri o reprezintă stațiunea pluristratificată de la Cosăuți pe Nistru, cu cele nouă cicluri climatice interstadiale (Cos. I, II, III, IV, V-2, V-4, VI-2, VI-4) recunoscute de P. Haesaerts¹⁰⁷ și situate între aproximativ 13 400 ani BP și 19 400 ani BP. Așadar, dacă luăm în considerație fie și numai această secvență, pe care o considerăm completă, de locuiri epigravettiene (cu toate caracteristicile lor), am putea aprecia că Epigravettianul evoluează începând cu aproximativ 20 000 ani BP (COS. VII), până la aproximativ 12 700 ani BP (COS. II), deci între ultima parte a Pleniglaciului superior și oscilația climatică Bölling, fără a exclude și ultima oscilație a Tardiglaciului, Alleröd, datată, la Molodova, între 10 940 și 10 590 BP¹⁰⁸.

¹⁰³ V. Chirica, *Locuiri aurignaciene pe terasele Prutului dintre Ripiceni și Miorcani. Relațiile lor cu locuirile contemporane de pe terasele Bistriței*, în *MemAntiq*, IX–XI, 1977–1979 (1985), p. 19–44.

¹⁰⁴ L. Niță-Bălășescu, *op. cit.*, fig. 40–47; M. Cârțumaru, M. Anghelinu, G. Lucas, L. Niță, L. Steguweit, M. Mărgărit, L. Fontana, A. Brugère, V. Dumitrașcu, U. Hambach, M. Cosac, O. Cârștina, F. Dumitru, *Paleoliticul superior de la Poiana Cireșului (Piatra Neamț). Noi rezultate, interpretări și perspective*, în *Cercetări Arheologice*, XIII, 2006, p. 11–37.

¹⁰⁵ V. Chirica, I. Borzic, *op. cit.*, 2009.

¹⁰⁶ P. Noiret, *op. cit.*, 2009.

¹⁰⁷ P. Haesaerts, I. Borzic, V. Chirica, Fr. Damblon, L. Koulakovska, J. van der Plicht, *The East Carpathians Loess Record: A reference for the Middle and Late Pleniglacial Stratigraphy in Central Europe*, in *Quaternaire. Revue de l'Association Française pour l'Etude du Quaternaire*, Paris, 14, 2003, 3, p. 163–188. P. Haesaerts, I. Borzic, V. Chirica, Fr. Damblon, L. Koulakovska, *Cadre stratigraphique et chronologique du Gravettien en Europe Centrale*, in J.A. Svoboda, L. Sedlackova (eds.), *The Gravettian along the Danube. Proceedings of the Mikulov Conference*, Nov. 2002. *The Dolni Vestonice Studies*, Brno, 2004, p. 33–56; P. Haesaerts, Mitoc-Malu Galben: cadre stratigraphique et chronologique, în M. Otte, V. Chirica, P. Haesaerts (dir.), *op. cit.*, 2007.

¹⁰⁸ I. Borzic, P. Haesaerts, V. Chirica, *Cadrul cronostratigrafic al paleoliticului superior din spațiul cuprins între Carpații Orientali și Nistru*, în *Revista Arheologica*, S.N., I, Chișinău, 2005, 2, p. 168–201; I. Borzic, V. Chirica, *Considerații referitoare la evoluția paleoliticului final și epipaleoliticului în spațiul dintre Nistru și Carpații Orientali (aspecte paleoecologice și tehnico-tipologice)*, în *Revista Arheologică*, II, 1–2, Chișinău, 2006, p. 1–34; P. Noiret, *op. cit.*, p. 441.

O prezentare succintă a celor mai importante nivele de locuire se impune, pentru cunoașterea secvențială a acestei perioade de la finalul Paleoliticului superior din întregul spațiu carpato-nistrean și chiar al Europei est-centrale. Astfel, la Cosăuți, cele 21 de nivele de locuire se caracterizează prin existența tuturor componentelor de bază: structuri de locuire, inclusiv de combustie, bogate resturi faunistice, piese de artă și de podoabă, unelte din materii dure animale. Cercetările sistematice, efectuate de Ilie Borziac, au pus în evidență până la detalii, înregistrarea paleoclimatică, unică în întreaga zonă geografică luată în considerație, neîntâlnită nici la Mitoc-Malu Galben (unde campamentele umane se opresc tocmai în această parte finală a ultimului Pleniglaciuar), nici la Molodova V. Aici au fost înregistrate nivelele de locuire 6–5 până la 1a–1, care se pot încadra între nivelele 7 și 2a de la Cosăuți, cu precizarea că ultimele (cele mai recente secvențe de locuire umană) se încadrează în oscilația Alleröd. La Cormani IV, locuirile epigravettiene aparțin nivelelor 5–1, echivalente cu 6–5 de la Molodova, respectiv, 7–6d de la Cosăuți. Astfel, nivelul stratigrafic și cultural 5 aparține unei ameliorări climatice, datată la aproximativ 18 000 ani BP (posibil COS V = Lascaux din înregistrările făcute de I. K. Ivanova)¹⁰⁹, care a încadrat ultimele nivele de locuire de aici în vremea oscilației Alleröd. În grotă Ciuntu, utilajul litic este destul de sărac, dar are doar importanța de a preciza natura locuirilor umane în cadrul celor 2 m de sediment. Cele trei datări de cronologie absolută aduc precizări privind locuirea grotei între 22 100 BP și 18 500 BP, deci aproximativ în timpul ciclului COS VI, ceea ce ar putea contrazice vechea observație potrivit căreia acest spațiu geografic nu a fost locuit în vremea stadiului glaciuar W3 (Maximul Valdai). La Corpaci, se apreciază că locuirile nivelelor 3 și 2 ar putea fi mai mult sau mai puțin contemporane cu loessurile nisipoase de la Cosăuți, date între 17 000 BP și 16 000 BP¹¹⁰. Sunt bine cunoscute descoperirile și încadrările cultural-cronologice și tehnico-tipologice de la Crasnaleuca și Cotu Miculinți, unde M. Brudiu a pus în evidență câte 8, respectiv 7 niveluri de ocupație umană, unele despărțite stratigrafic prin prezența vetrelor de foc. Datările de cronologie absolută merg, în general, în intervalul dintre 21 700 BP (Crasnaleuca, niv. VIII) – 20 140 BP (Cotu Miculinți, niv. VII) și 18 810 BP (Cotu Miculinți, niv. V) – 19 460 BP (Crasnaleuca, niv. IV), dar cu certitudinea că ultimele dovezi de locuire se plasează mult mai recent. La Ripiceni-Izvor, primele nivele (Ia–Ib) gravettiene sunt foarte bogate în ceea ce privește inventarul litic: aproape 15 000 piese, dintre care peste 400 nuclee, aproape 8 000 deșeuri, care atestă intensă activitate de cioplire a uneltelor pe locul așezării; utilajul finit este alcătuit din 83 gratoare (foarte puține carenate și *à museau*, majoritatea pe lame, așchii; numai 53 burine (diedre, pe trunchiere retușată etc.); lame retușate și *à dos*, vârfuri *La Gravette*, lamele *à dos*, inclusiv *à dos tronquée*, chiar 12 piese bifaciale etc. Nivelele IIa–IIb, de factură epigravettiană, conțin un inventar litic la fel de bogat, cu o diversitate accentuată a tipurilor și subtipurilor de unelte: proporția mai mare a gratoarelor față de burine, dar apar străpungătoarele și piesele de tip *micro-gravettes*, care caracterizează noile elemente tehnico-tipologice¹¹¹. În restul spațiului est-carpatic al României, nivelele de locuire epigravettiană (stratigrafic, ultimele, cele mai recente urme de ocupare umană) au fost puse în evidență în stațiunile pluristratificate, de la Bistricioara-Lutărie, Ceahlău: Podiș, Cetățica I, Dârțu, Poiana Cireșului, Buda, Lespezi, dar și în partea de sud a Podișului Moldovei¹¹².

Tehnica de cioplire în întreaga perioadă a Gravettianului și Epigravettianului din spațiul geografic luat în considerație este cea cvasiparalelă, pe nuclee cu mai multe taloane de percuție, sau numai cu două taloane oblice, ca un important element de continuitate, inclusiv tehnologică. Apare modalitatea de îngustare a suprafeței dorsale a nucleului, prin desprinderi bilaterale transversale, în asociere cu procedeul de rotație și de schimbare a frontului de percuție; prin înlăturarea muchiei astfel ascuțite, se obțineau alte lame zvelte, prima dintre aceste fiind de tip *à crête*. Spre finalul perioadei apar noi procedee de obținere a lamelor și mai ales a lamelor, îndeosebi prin refolosirea așchiilor masive, astfel că au apărut nuclee epuizate, din așchii; prezența taloanelor punctiforme reprezintă o altă particularitate a evoluției tehnicii de debitaj la sfârșitul paleoliticului superior. Se mai poate considera că acele *ciocane-târniș* din corn de ren sau de cerb, specifice nivelelor de locuire epigravettiană, unele „armate” cu noduli de silex, pot fi apreciate ca piese mediane în cioplirea uneltelor.

¹⁰⁹ I. K. Ivanova, *op. cit.*, 1977.

¹¹⁰ P. Noiret, *op. cit.*, p. 442.

¹¹¹ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1999, p. 244–260.

¹¹² V. Chirica, I. Borziac, *op. cit.*, p. 166–233.

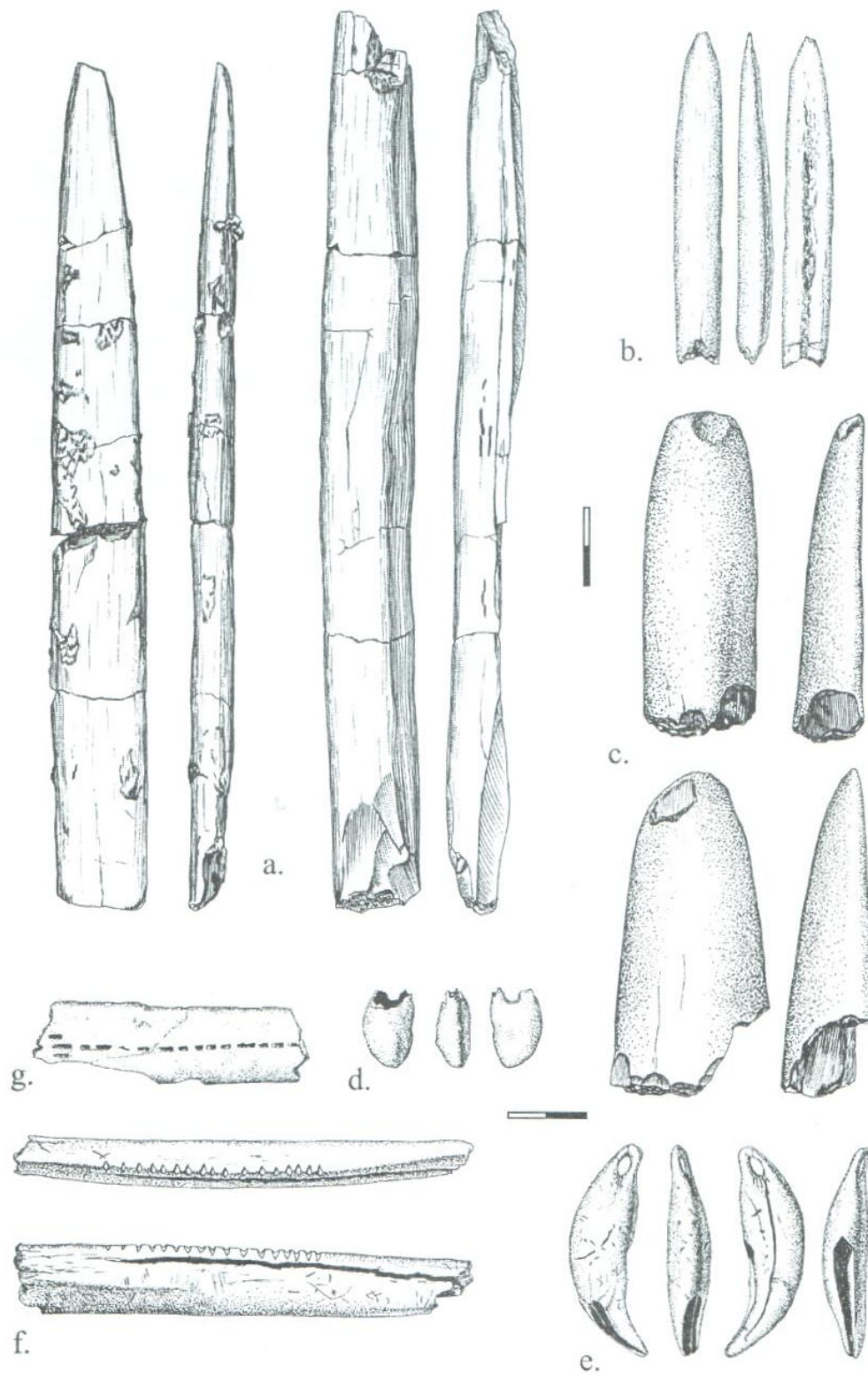

Fig. 12: Poiana Cireșului. Industria pe materiale dure de origine animală.
Elemente de podoabă (după M. Cărciumaru, 2006).

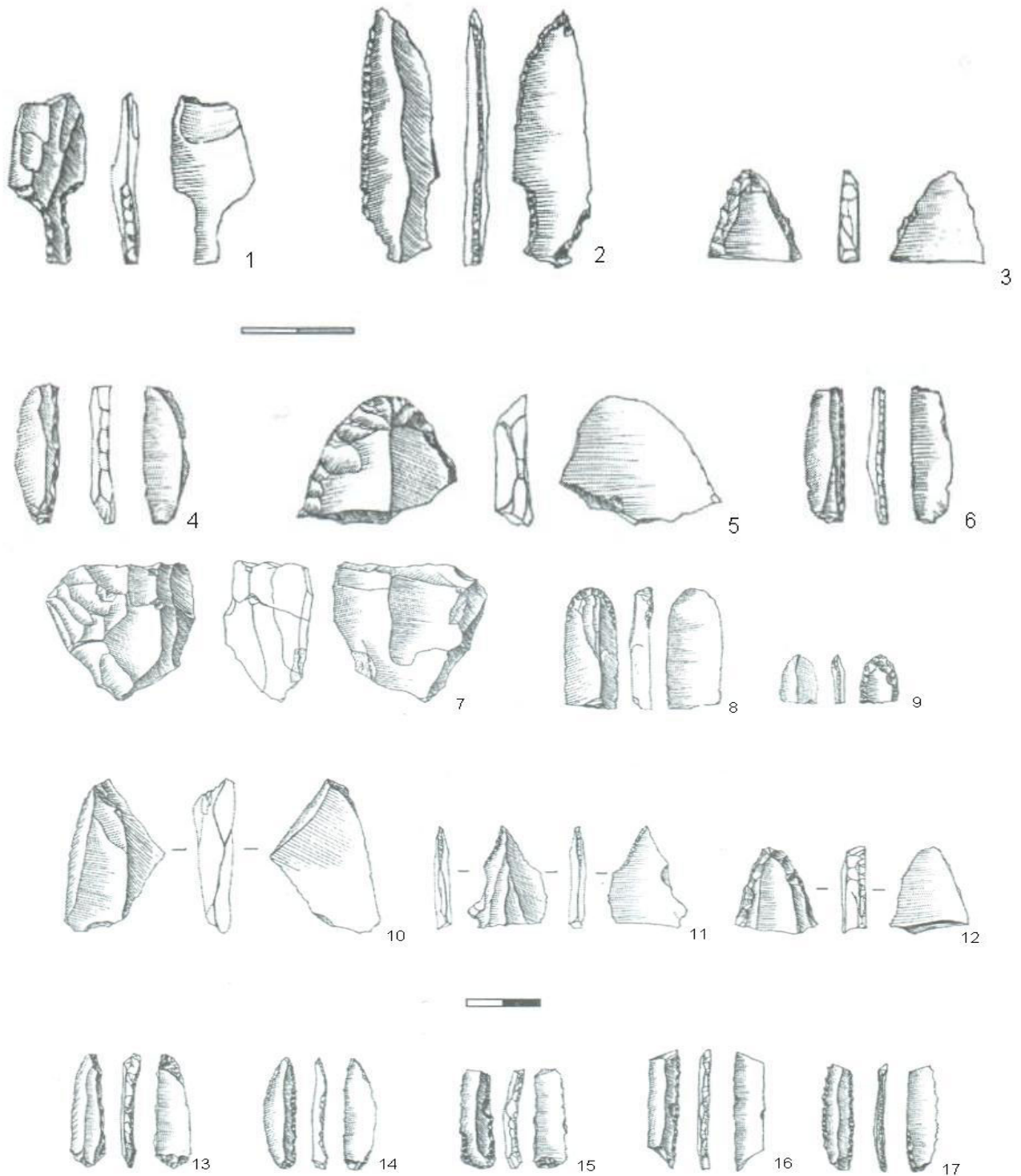

Fig. 13. Poiana Cireșului. Material litic: 1-6, Gravettian I; 7-17, Gravettian II (după M. Cârciumar, 2006).

Microlitizarea devine o caracteristică a industriilor epigravettiene, dar începuturile acestui fenomen se află în Gravettianul de la Mitoc-Malu Galben (de exemplu), chiar dacă abundența materiei prime nu impunea folosirea nucleelor până la epuizare. În acest proces, considerăm ca specifică perfecționarea și adaptarea continuă a mâinii omului-cioplitor, ca instrument intermediar între gândirea și aplicarea sa practică în debitajul perioadei; nu excludem nici standardizarea utilajului litic cioplit, ca și utilizarea pieselor standardizate la efectuarea unor operații specifice, referitoare la prelucrarea secundară a produselor vânătorii¹¹³. Dar este necesar să precizăm că în nici un tehnocomplex din zona geografică studiată nu s-a constatat existența unei limite minime a microlitizării, de natură a presupune deja trecerea la Mezolitic. La Costești I, microlitizarea gratoarelor, de exemplu, se constată prin preponderența așchiilor ca suport pentru retușarea acestora. În sfârșit, geometrizarea unor tipuri de piese, începută mult mai devreme (în Uluzianul din Italia, dar și în Paleoliticul superior vechi, de la Ripiceni-Izvor ori Corpaci – ca segmente de cerc), se accentuează în Epigravettianul de la Molodova V/6–1, Podgori I, Cosăuți I/7–3, poate ca urmare a necesităților specifice perioadei de final de Paleolitic superior, dar și ca urmare a unor posibile schimbări în componenta vânatului din zonă¹¹⁴.

8. EPIPALEOLITICUL-MEZOLITICUL

În perioada Tardiglaciuar – Postglaciuar din spațiul carpato-nistrean se petrec importante mutații în întregul fenomen climatic, cu urmările binecunoscute în covorul vegetal, în faună, în adaptabilitatea comunităților umane¹¹⁵. Din punct de vedere geocronologic; Epipaleoliticul se individualizează de la începutul oscilației Alleröd și până la finalul Preborealului¹¹⁶; dacă luăm în considerație și stațiunile sau nivelele de locuire mezolitică, perioada se poate prelungi până în timpul episoadelor climatice Boreal și Atlantic, adică până spre 7 500 – 7 000 ani BP¹¹⁷.

Așadar, sfârșitul locuirilor epigravettiene ar putea fi plasat spre finalul episodului climatic Dryas I sau la începutul oscilației climatice Bölling, în mileniile XII–XI BP. Oamenii au supraviețuit condițiilor de răcire a climei (Dryas I și II) și s-au adaptat perioadelor de încălzire, oferite de oscilațiile climatice Bölling și Alleröd, cu luarea în considerație a celor mai importante descoperiri arheologice de la Porțile de Fier ale Dunării, cu unele reveniri de locuire, cum ar fi la Ogradena-Icoana, unde s-a constatat următoarea succesiune stratigrafică:

Niv. I, tardigravettian;

Niv. II, locuire de tip Schela Cladovei;

Niv. III, locuire Starčevo-Criș. La Ogradena-Răzvrata, avem o altă secvență de locuiri aproape continui: niv. I, tardigravettian; niv. II, de tip Schela Cladovei. La Ostrovul Banului, niv. I și II sunt de factură tardigravettiană, niv. III, Schela Cladovei, iar niv. IV, Starčevo-Criș. Așadar, la începuturile Holocenului, sudul României, dar și estul, unde avem locuiri tardenoisienne, ori zona geografică dintre Prut și Nistru se găseau locuite de comunități umane epipaleolitice și mezolitice.

După opinia noastră, Epipaleoliticul este constituit din prelungirea unor locuiri paleolitice în noile condiții de mediu, determinate de factorii generali de climă tardi- și postglaciuară, dar și de amplasarea lor în zonele geografice determinate; la acestea se adaugă culturile noi, apărute, pe diverse căi geografice și mediu de evoluție, cum ar fi: Romanello-Azilianul, Swiderianul, Tardenoizianul, la care s-ar putea adăuga Epipaleoliticul de aspect mediteranean, de la Cuiuna Turcului-Dubova, sau ceea ce V. Boroneanț a numit *Clisureanul* din Regiunea Porților de Fier¹¹⁸, fără a omite cultura Schela Cladovei-Lepenski Vir, din același spațiu geografic, ca *orizont arheologic* situat între *Clisurean* și cele mai vechi (primele) culturi – locuiri neolitice.

Așadar, după opinia noastră, pe teritoriul carpato-nistrean se poate contura existența a două perioade: una epipaleolitică, reprezentată de locuirile umane care au supraviețuit finalului *timpurilor glaciare*¹¹⁹ (folosind încă tehnica și tipologia uneltelor din Paleoliticul superior final, deci acele comunități de culegători-

¹¹³ I. Borzic, *Adaptarea omului la mediul ambiant în etapa finală a paleoliticului superior în spațiul carpato-nistrean*, în *Buletin Științific. Revista de etnografie, științele naturii și muzeologie*, 2005, Chișinău, p. 48–59.

¹¹⁴ I. Borzic, V. Chirica, *op. cit.*, 2006, p. 20–23.

¹¹⁵ M. Cârțumaru, M. Anghelinu, A.-C. Nițu, M. Cosac, G. Murătoareanu, *Paléolithique moyen, Paléolithique supérieur, Epipaléolithique et Mésolithique en Roumanie*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2007.

¹¹⁶ J. Garanger, *La Préhistoire du Monde (Nouvelle édition de la Préhistoire d'A. Leroi-Gourhan)*, PUF, Paris, 1992.

¹¹⁷ V. Chirica, *Arheologia Cuaternarului*, în A. Saraiman, V. Chirica (coord.), *Cuaternarul pe teritoriul României*, Helios, Iași, 1999, p. 241; Idem, *Arheologia preistorică a lumii. Paleolitic – Mezolitic*, Helios, Iași, 2003, p. 193–196.

¹¹⁸ V. Boroneanț, *Paléolithique supérieur et Epipaléolithique dans la zone des Portes de Fer*, Ed. Silex, București, 2000.

¹¹⁹ *Actes du Coll. Int. N. 271*, Bordeaux, 1979.

vânători-pescari, marcate puternic de tradiții paleolitice) și alta, mezolitică, reprezentată de culturi – locuiri imediat anterioare neolitizării.

În ceea ce privește terminologia, precizăm că nu toți specialiștii folosesc expresia *Epipaleolitic-Mezolitic*; unii dintre aceștia folosesc doar primul termen¹²⁰, alții îi folosesc pe ambii, dându-le un conținut cultural¹²¹; a treia categorie de specialiști utilizează numai noțiunea de *Mezolitic*, în care se cuprinde întreaga perioadă dintre Paleoliticul superior final și Neolitic. Pe aceste criterii s-a putut stabili că *Epipaleoliticul* reprezintă „ansamblul culturilor care debutează la sfârșitul ultimei glaciațiuni și se termină în Neolitic, spre 3 000 ani B.C.”, în timp ce termenul de *Mezolitic* semnifică acele culturi arheologice spre producție și sedentarizare, „dar dependente încă în mare parte de necesitățile vânătorii”¹²². Se apreciază că *Mezoliticul* cuprinde schimbările esențiale în comportamentul uman dintre sfârșitul ultimei glaciațiuni și mileniul VIII B.C., cu o evoluție decisivă spre economia de producători¹²³.

Pe teritoriul României (spațiul dintre Carpați și Prut) au semnalate trei mari *fenomene* culturale și, poate etnice, aparținând perioadei *Epipaleolitic-Mezolitic*.

Prima entitate culturală cuprinde așezările epigravettiene târzii din sudul Podișului Moldovei (grupul de la Mălușteni – Berești), Dobrogea (Gherghina, Castelu), Muntenia (Lapoș), poate chiar Banat (unde Fl. Mogoșanu preciza că Aurignacianul se poate prelungi, ca locuiri umane, până în Tardiglaciari), caracterizate prin mari ateliere de cioplire a uneltelor, cu reminiscențe aurignacoide (cum ar fi la Lapoș). În zona Porților de Fier, în grottele Climente I și II, în adăpostul sub stâncă de la Cuina Turcului, a fost identificat un bogat și variat utilaj litic, cu piese de aspect gravettian, dar și cu piese geometrice. Tardigravettianul de aspect romanello-azilian de la Cuina Turcului și de la Climente II se caracterizează, din punct de vedere tehnic, al utilajului pe materii dure animale, prin prezența harpoanelor de tip magdalenian și a celor plate, de tip azilian. Se mai apreciază că ar putea fi vorba de o cultură de origine meridională, italiană, ale cărei comunități umane, migrând spre sud-vestul european (inclusiv zona Dunării), a asimilat noi elemente culturale întâlnite pe căile de pătrundere, îmbogățind, în felul acesta, propriul utilaj litic și din os/corn, inclusiv cu piese de artă mobilă.

Al doilea grup cultural și tehnico-tipologic este reprezentat de comunitățile care au creat Tardenoisianul nord-vest-pontic, prezent în întreaga zonă de est a Carpaților răsăriteni; printre cele mai importante locuiri le menționăm pe acelea de la Ripiceni-Izvor, Icușeni și Erbiceni, cu utilaj litic bazat pe nuclee fusiforme, trapeze, gratoare mici pe așchii rotunde, dar fără segmente de cerc; în Transilvania și Crișana, acest Tardenoisian poartă o amprentă central-europeană.

Al treilea grup este constituit de cultura Schela Cladovei-Lepenski Vir, care a evoluat în milenii IX–VIII B.P. Tehnocomplexele litice sunt modeste, bazate pe utilizarea rocilor locale, îndeosebi cuarț și cuarțit. O altă caracteristică o constituie vetrele ovale sau rectangulare, bordate cu lespezi de piatră, dar și numeroasele piese de artă mobilă sau de podoabă.

Cronologia absolută a acestor locuiri este următoarea:

Epipaleolitic de aspect mediteranean de la Cuina Turcului :

– nivelul I: 12 600 ± 120 BP (Bln – 803)

12 050 ± 120 BP (Bln–804)

11 960 ± 60 BP (GrN–12 665)

– nivelul II: 10 125 ± 200 BP (Bln – 802) Mezolitic de tip Schela Cladovei:

– Ogradena – Icoana, niv. II: 8 265 ± 100 BP (Bln – 1 077) 8 605 ± 250 BP (Bln–1 078)

– Ogradena – Răzvrata, niv. II: 7 630 ± 250 BP (Bln – 1157)

– Ostrovul Banului, niv. III: 8 040 ± 160 BP (Bln – 1080); 7 505 ± 100 BP (Bln–1 079)

– Ostrovul Corbului, niv. II: 7 827 ± 237 BP (SMu – 588)

– Ostrovul Corbului, niv. I: 8 093 ± 237 BP (SMu – 587); 7 710 ± 80 BP (Bln–2 135)

7 695 ± 80 BP (Bln-2135-A); 7.640 ± 80 BP (GrN–12 675)

La aceasta se mai adaugă Tardenoisianul de la Erbiceni, datat la 7 850 ± 215 BP (GX–9417)¹²⁴.

¹²⁰ J.-G. Rozoy, *Les derniers chasseurs. L'Épipaléolithique en France et en Belgique. Essai de synthèse*, tome I–III, Bull. de la Société Archéologique Champenoise, Charleville-Mézières, 1978.

¹²¹ *La Préhistoire Française*, t. 1, V, *Les civilisations de l'Épipaléolithiques et du Mésolithiques*, Ed. du C.N.R.S., Paris, 1976.

¹²² XXX, *Art et Civilisations des chasseurs de la Préhistoire. 34.000 – 8.000 av. J.-C.*, Paris, 1984, p. 406.

¹²³ A. Gob, *Le Mésolithique dans le Bassin de l'Ourthe*, Société Wallonne de Paléontologie, Mém. Nr. 3, Liège, 1981, p. 7–15.

¹²⁴ V. Chirica, *op. cit.*, 2003, p. 194; Al. Păunescu, *op. cit.*, 1999, p. 303.

Nu poate fi exclus din această prezentare, chiar sumară, a locuirilor umane din perioada *Epipaleolitic-Mezolitic*, ceea ce noi am numit *episodul swiderian*, ca entitate cultural-tehnologică și etnică, grupul acesta fiind venit, prin migrație, în Carpații Răsăriteni, cu elemente tehnico-tipologice bazate pe prezența vârfurilor pedunculate, identificate și în zona Nistrului (Molodova), a Răutului (Seliște) etc., și a căror origine pare să fie în Câmpia nord-europeană¹²⁵.

În spațiul dintre Prut și Nistru există numeroase stațiuni cu resturi de locuire mezolitică, cu elemente specifice în tipologie și tehnologia uneltelor microlitice; au fost identificate peste 20 de locuiri, unele cu o posibilă continuitate de viață până la începuturile Neoliticului¹²⁶.

LE PALÉOLITHIQUE MOYEN, LE PALÉOLITHIQUE SUPÉRIEUR ET L'ÉPIPALÉOLITHIQUE – MÉSOLITHIQUE DE L'ESPACE CARPATO-DNIESTRÉEN

RÉSUMÉ

Les découvertes archéologiques de tout l'espace géographique compris entre la Tissa et le Dniestr démontrent l'intensité d'habitat des communautés humaines, à partir du Paléolithique inférieur et jusqu'à l'Épipaléolithique – Mésolithique.

Du point de vue strictement statistique et à partir des données chronologiques–culturelles, le Paléolithique moyen est représenté, entre le Prut et le Dniestr par 11 sites (dont certains pluristratifiés), alors qu'à travers l'espace compris entre la Tissa et le Prut on a découvert et étudié par des fouilles systématiques 29 sites, dont certaines à plusieurs niveaux d'habitat moustérien ou appartenant au Paléolithique moyen. Pour la période du Paléolithique supérieur ancien (y compris pour la période de transition entre le Paléolithique moyen et le Paléolithique supérieur), on a enregistré 8 sites dans la zone délimitée par le Dniestr et le Prut et 41 sites entre le Prut et la Tissa, dont certaines pluristratifiées. Le Paléolithique supérieur récent (le Gravettien) est représenté par pas moins de 9 sites ou niveaux d'habitat entre le Dniestr et le Prut, et autres 53 sites entre le Prut et la Tissa. Pendant toutes les périodes et à travers tout l'espace compris entre la Tissa et le Dniestr il existe des habitats humains situés dans des grottes et d'autres, situés habituellement sur les terrasses des rivières.

A partir des premières découvertes du Moustérien dans la zone comprise entre les Carpates Orientales et le Dniestr et jusqu'à la fin des années 1970, une seule variante de la culture moustérienne s'est imposée – il s'agit du Moustérien de type Levallois, divisé en deux sous-groupes – à bifaces: les 5 premiers niveaux inférieurs de Ripiceni-Izvor, le technocomplexe de Butești etc. – et sans bifaces: Molodova 1, les quatre premiers niveaux inférieurs, Molodova V, les deux niveaux inférieurs, Cormani IV, les deux niveaux inférieurs. Plus tard, dans le premier sous-groupe, on a inclus aussi les matériaux lithiques de Volodeni II, et dans le second ceux de Chetrosu. Nous précisons que dans la zone géographique mentionnée d'autres sites étaient aussi connus, tels Duruitoarea Veche (2 niveaux inférieurs) et Ofatinți qui, traditionnellement étaient attribués au Paléolithique inférieur, étant appréciés comme d'âge acheuléen (même si d'autres archéologues les considéraient comme moustériens), tout comme plus de 30 découvertes à matériaux lithiques de l'époque moustérienne.

Nous considérons que dans le cas de la «culture Stânca» sans repères chronologiques – stratigraphiques solides, sans une délimitation territoriale – spatiale et chronologique – stratigraphique bien documentée, étant mise en évidence seulement à partir de sites qui se trouvent dans le voisinage, sur le Dniestr Moyen, et de collections extrêmement pauvres (celles de Stânca I ne contiennent que quelques centaines de pièces), il existe la possibilité d'un encadrement chronologique relatif, car nous trouvons à Stânca I deux complexes à une quantité insignifiantes de pièces moustériennes typiques, à bifaces différentes de celles du Moustérien local de type Levallois à formes bifaces (de type Ripiceni-Izvor etc.) et à une abondance de pièces moins concluantes (denticulées, à encoches, etc.) et à un évident «mélange» de pièces de type paléolithique supérieur. Si nous ajoutons les bifaces, ce groupe d'outil devient encore plus évident. Certes, il existe aussi les traits de la technique sous-parallèle de débitage, mais dans les deux complexes celle-ci est plus importante que celle moustérienne. A notre avis, la présence de la technique Levallois ne représente pas une étape du phénomène de constitution du complexe lithique, mais un anachronisme, fait observé aussi dans le cas d'autres industries de transition du Moustérien au Paléolithique supérieur de la zone délimitée par les Carpates Orientales et le Dniestr.

L'inventaire et la typologie des outils diffèrent dans les niveaux d'habitat mais il existe aussi une particularité commune – 60%–80% du nombre total de pièces sont représentées par les denticulées. Typologiquement, il existe de nombreux et variés sous-types de raclours, réalisés sur l'une ou les deux côtés longs des lames et éclats, parfois sur les deux surfaces, à retouches marginales, alternantes, denticulées. La deuxième place est occupée par les grattoirs atypiques

¹²⁵ I. Borzic, V. Chirica, *op. cit.*, 2006, p. 23–24.

¹²⁶ N. Chetaru. *op. cit.*, 1973; S. Covalenco, N. Chetaru, *Bazele tipologice de individualizare a complexelor mezolitice din Moldova*, în *Tirageția*, VIII, 1999, p. 15–22; N. Chetaru. S. Covalenco, *Bădragii Veci – complex mezolitic de tip Kurkek din regiunea Prutului de Mijloc*, în *Tirageția*, VIII, 1999, p. 23–28.

et les raclettes. Les perçoirs sur lame et éclats aux points courts, réalisés par des encoches superposées sont nombreux. Mais le rôle essentiel est détenu par les pièces denticulées sur lames et éclats sans formes spéciales, préméditées. Les pointes moustériennes sont atypiques, étant présentes dans un petit nombre, réalisées par des retouches marginales, denticulées et alternantes, et sont prédominantes dans les industries du site. Dans tous les niveaux d'habitat on a dépisté seules 5 pièces bifaces (approximativement 0,03% du nombre des pièces à transformation secondaire). Parmi celles-ci, seulement 2 sont entières, mais elles ont été abandonnées pendant le processus de taille. Un fragment est représenté par la base arrondie d'une large biface, transformée par de grands enlèvements. Seul un fragment d'une pièce, provenant du niveau 6 d'habitat, a été transformé par des enlèvements minces et plats et peut être attribué à une biface typique. Mais les industries ne peuvent être attribuées à un Moustérien à formes bifaciale, mais seulement à un Moustérien denticulé, qui, à part le fait qu'il n'est pas similaire au niveau inférieur du site Stâncă I, n'a non plus d'analogies dans les régions limitrophes ou plus éloignées, représentant un phénomène à part aussi bien pour l'espace de l'Europe de l'Est, que pour celui de l'Europe Centrale.

Appréciant que les industries de type Stâncă I restent assez isolées et que dans leur contexte on trouve des éléments techniques – morphologiques de type paléolithique supérieur, nous nous sommes proposés de vérifier la possible appartenance de ces complexes à un segment du Paléolithique supérieur ancien, pour établir si les éléments du Paléolithique supérieur général, identifiés dans ces technocomplexes, représentent une composante objective, légitime, et les composantes de type moustérien doivent être considérés comme des fossiles, des réminiscences de l'époque antérieure. Nous considérons que les technocomplexes des sites inclus par N. Anisiutkin dans la «culture Stâncă» (Stâncă I, à 2 niveaux d'habitat, Stâncă-Darabani, Osîpka, Șipot I, Mamaia-Sat etc.) et ceux à caractéristiques techniques – typologiques et structures similaires, tels Iarova, Saligni etc. – représentent, en fait, les plus anciennes manifestations du Paléolithique supérieur de l'Europe Centrale et de l'Est et qui, d'après ses caractéristiques typologiques, peuvent être estimées comme d'âge Pré-Aurignacien.

En grandes lignes, nous pouvons apprécier qu'à travers l'espace géographique étudié, le Paléolithique moyen semble commencer par le niveau inférieur de Vâhvatiniț, daté pendant l'interglaciaire Riss-Würm, suivi par les habitats d'Osîpka et Vâhvatiniț (le niveau supérieur), datés pendant l'interstade Amersfoort; les habitats de Chetrosu semblent appartenir à l'interstade Brörup/Odderade; les habitats de Borosțeni peuvent appartenir à l'interstade homonyme, parallèle à Eem, ou à l'interstade Moershoofd (auquel on a attribué aussi les complexes d'habitat appartenant au niveau III de Ripiceni-Izvor); le niveau IV de là-bas est daté entre les oscillations climatiques Moershoofd et Hengelo, ayant une certaine contemporanéité avec les habitats d'Ohaba Ponor, Cormani IV (niveaux 11–12), Molodova V, niveau 11 et Stâncă, niveau inférieur.

Le Pré-Aurignacien est apparu en Europe, y compris à travers l'espace carpatique – dniestréen, à la suite de la pénétration sous la forme de plusieurs vagues consécutives de migrants, mais leur civilisation s'est formée en dehors du territoire européen. Pénétrant en Europe pendant une régression de la Mer Noire, il y a approximativement 75 000–60 000 ans, les pré-aurignaciens et les aurignaciens anciens sont entrés en contact avec les «autochtones» néanderthaliens et, à la suite de ces contacts, les industries à composantes traditionnelles, structurellement moustériennes sont apparues. Celles-ci sont caractéristiques déjà pour le Paléolithique supérieur ancien, et sont considérées «de transition», aussi bien pour l'espace carpatique – dniestréen, que pour l'Europe Centrale, Volhynija, la Crimée, la zone du Don Moyen. D'ailleurs, à présent, on admet l'arrivée de l'Homme moderne (et de la culture aurignacienne, avec la plupart de ses composantes) du Moyen-Orient, comme un axe principal de l'évolution ultérieure de l'humanité.

Nous considérons que la culture Brânzeni est une entité de transition du Moustérien au Paléolithique supérieur, à travers l'espace géographique de référence. On n'a pas encore défini le caractère des interférences entre les compartiments archéologiques et anthropologiques des ses composantes, leur genre de mélange, de coexistence, de survivance. Selon les éléments constitutifs qui nous sont disponibles, nous pouvons apprécier son extension à travers la zone carpatique–dniestréenne, entre approximativement 45 000–40 000 ans jusqu'à 32 000–30 000 ans BP.

Nous considérons qu'à la base du contexte moustérien (tenant compte aussi bien des éléments d'ordre technologique que des raisons typologiques) il y a eu les traditions du Post-Micoquien de la zone, marqué par les derniers niveaux moustériens de Ripiceni-Izvor. Dans le cadre de ces industries moustériennes de là-bas, on a attesté tous les types d'outils qui apparaissent ultérieurement à l'intérieur de la culture Brânzeni, y compris les diverses formes bifaces. La composition de type paléolithique supérieur apparaît à cause de l'évolution interne objective de l'industrie et des nécessités des communautés humaines, ou comme résultat de l'influence des éléments du Pré-Aurignacien sur les communautés moustériennes avec lesquelles ils ont cohabité pour une longue période.

En l'absence des découvertes anthropologiques, nous n'avons pas à présent la possibilité de confirmer ou d'infirmer les possibles modèles d'apparition de ces technologies industrielles que nous avons conventionnellement dénommées «de transition» ou «symbiotiques»:

La transition du Moustérien au Paléolithique supérieur a duré des milliers d'années, quelles que fussent les modalités suivies à l'intérieur d'un environnement géographique à particularités de landschaft, paléoclimatiques et de ressources naturelles, y compris les matières premières minérales, animales et végétales, du degré de valorisation desquelles dépendaient la présence et la capacité d'existence des collectivités humaines. Pour ce qui est des matières premières, on utilisait, comme dans le Paléolithique inférieur et moyen, le silex de qualité supérieure, noir et gris, rencontré fréquemment dans les dépôts du Crétacé, qui sont visibles à la surface dans plusieurs points des vallées du

Dniestr et du Prut Moyen ou des affluents de ceux-ci. Les collectivités humaines disposaient donc du silex qui était accessible aussi bien sous forme de rochers que sous forme de galets roulés par les eaux, particularité reflétée dans les industries lithiques analysées. Le relief, à suffisantes sources d'eau permanente, à possibilités flexibles de chasse en suivant les voies d'accès à l'eau ou les voies traditionnelles de migration cyclique ou saisonnière des animaux, représentait une autre particularité, qui facilitait la mobilité de la population.

Compte tenu du potentiel économique de la zone, des capacités adaptables et de valorisation ressources obtenues par les communautés humaines, nous considérons qu'on n'a pas encore découvert tous les sites de la période de transition du Paléolithique moyen à celui supérieur. En nous arrêtant de manière succincte sur les aspects généraux et particuliers de l'évolution de la culture Brânzeni, nous constatons l'existence de phénomènes culturels synchrones, ou relativement synchrones, des zones limitrophes, qui ont des traits similaires, conditionnés et identifiés dans le cadre de la culture matérielle par les lois de la transition du Moustérien au Paléolithique supérieur.

Nous apprécions que les deux types de phénomènes culturels (la culture Brânzeni et le Pré-Aurignacien de type Stânca) ont été synchrones. A une première vue, la structure des industries des complexes de Stânca I et de la culture Brânzeni semble similaire. Pourtant, la quantité exagérée des formes atypiques, la présence des denticulées, des formes «à bec», à encoches retouchées par des retouches alternantes, des racloirs rudimentaires en plusieurs sites représente plutôt un résultat de l'excès de compléter et diversifier les technocomplexes pré-aurignaciens, pauvres en outils typiques, l'effet final étant plutôt la tentative d'instaurer un ordre relatif dans le «désordre typologique» et dans l'absence d'expressivité des inventaires lithiques, que la définition d'une culture archéologiques à paramètres légitimes. La présence de la techniques Levallois et de facettage, des nucléi discoïdaux, quasi – prismatiques, distancent les industries de la culture Brânzeni de celles de la «culture» Stânca I. Les racloirs typiques classiques de la culture Brânzeni ou les pointes moustériennes et Levallois de Brânzeni, Mitoc-Valea Izvorului, Bobulești VI n'ont pas de similitudes dans le Pré-Aurignacien. Ils sont différents en tant que formes, proportions, modalité d'aménagement des surfaces plates des bifaces. A présent, en utilisant comme support les superpositions typologiques complètes, nous considérons qu'entre la culture Brânzeni et le Pré-Aurignacien local on n'a pas encore attesté des interférences techniques – typologiques.

On sait que, dans le système «classique» d'ordonner toutes les composantes du Paléolithique de l'espace carpatique – danubien, toutes les découvertes qui se situaient, stratigraphiquement entre le Moustérien et le Gravettien, qui avaient peu d'éléments de technique et de typologie de type Paléolithique moyen mais dont les „fossiles directrices” du Gravettien manquaient, étaient attribuées à l'Aurignacien. Selon les spécialistes roumains de la seconde moitié du XXe siècle, le schéma complet de l'évolution des cultures archéologiques du territoire de la Roumanie devait être, obligatoirement, Moustérien – Aurignacien – Gravettien. Seules les découvertes de Mitoc-Malu Galben ont permis de proposer une autre évaluation des découvertes, des technocomplexes lithiques, et nous avons eu la possibilité d'introduire le syntagme „Paléolithique supérieur ancien”, dans lequel nous avons inclus toutes les découvertes, tous les sites, tous les niveaux d'habitat situés stratigraphiquement entre ceux de type Paléolithique moyen et ceux à aspect gravettien (à pièces «à dos» et à pointes *La Gravette*). Nous avons pu constater que ce n'est qu'à Mitoc-Malu Galben, que les grattoirs carénés et à museau typiques, associés aux burins carénés et dièdres, toujours typiques, ou à pointes de type Mladeč, et aussi la spécificité de la technique de taille, caractérisent les technocomplexes aurignaciens dans le sens classique du mot. D'ailleurs, pendant ces dernières années, la littérature roumaine s'est enrichie de travaux de référence, où la problématique de l'Aurignacien d'une large zone géographique européenne et des habitats (des niveaux d'habitat) du territoire de la Roumanie, est présentée, analysée et intégrée dans le cadre des études interdisciplinaires de profil. Il existe donc, le niveau inférieur de Bușag, dép. de Maramureș, et ceux de Mitoc-Malu Galben, dép. de Botoșani, lesquels constituent à présent les plus éloquents témoignages de présence aurignacienne à travers l'espace délimité par la Tissa et le Prut. A l'est du Prut, jusqu'au Dniestr, il existe d'autres sites ou niveaux d'habitat, à traits spécifiques à l'Aurignacien.

Le Gravettien, comme dernière période de l'archéologie du Paléolithique de l'espace carpatique – dniestréen est bien encadré quasiment de tous les points de vue. Certaines discordances des opinions peuvent être observées en ce qui concerne l'appréciation des débuts et de la fin du Gravettien de l'espace de référence, respectivement la transition au Tardiglaciaire, correspondant (ou non) à l'Epigravettien et aux faciès qui le représentent.

A travers l'espace géographique situé entre le Dniestr et la Tissa, nous avons identifié plusieurs groupes de sites gravettiens, à composantes de positionnement dans les grottes ou en plein air: l'espace entre le Prut et le Dniestr, y compris leurs affluents, à sites de terrasse, d'habitude pluristratifiés; le même positionnement est identifié sur les terrasses du Prut, exception faite des habitats de la grotte Stânca Ripiceni (détruite pendant la période de l'entre-deux-guerres, par l'exploitation du calcaire); un autre groupe de sites, d'habitude à un seul niveau d'habitat, encadré dans le Gravettien final (Epigravettien) a été délimité dans le Plateau de Suceava; les terrasses de Bistrița (du Bassin Râpciuni, mais aussi en aval) représentent la plus intense concentration d'habitat gravettiens et épigravettiens de tout le territoire carpatique – dniestréen, à technocomplexes très bien individualisés et à communautés humaines revenant sur les anciens emplacements (comme sur les terrasses du Prut); dans l'espace géographique de la partie centrale et de sud du Plateau de la Moldavie on a identifié les plus récents habitats à aspect gravettien de tout le territoire délimité par les Carpates et le Dniestr; d'autres complexes d'habitat gravettien ont été assez récemment dépistés sur le territoire de la Dobroudja – exclusivement des sites de plein air; l'espace intracarpatique est totalement caractérisé par des habitats de caverne, comme dernier niveau d'habitat de sites pluristratifiés, et qui incluent, comme à Ripiceni-Izvor (de l'espace est-

carpatique de la Roumanie), la séquence Paléolithique moyen – Paléolithique supérieur ancien (Aurignacien ?) – Paléolithique supérieur récent ; les dernières séquences d’habitat appartiennent, du point de vue géographique, à la Dépression Oaș, à sites pluristratifiés ; il faudrait aussi préciser qu’au Banat il semble y avoir un seul site, à savoir celui de Românești-Dumbrăvița I.

A travers l’espace géographique considéré, les industries gravettiennes apparaissent à la limite de la date de 28 000 ans BP, dans une forme assez évoluée, ce qui pourrait mettre le problème de leur origine, en tant que technocomplexe lithique, corroboré aux autres éléments constitutifs. De ce point de vue, nous avons soutenu, comme d’autres spécialistes de la période d’ailleurs, l’origine centrale – européenne du *phénomène* gravettien, sans exclure pourtant l’existence d’autres espaces géographiques d’apparition et de diffusion. Nous considérons qu’une autre précision est nécessaire: la coexistence de certains habitats gravettiens et du Paléolithique supérieur ancien à travers l’espace géographique considéré; nous nous référons aux derniers niveaux d’habitat gravettien de Mitoc-Malu Galben, qui ont coexisté jusqu’à l’époque d’habitats considérés aurignaciens, des terrasses de Bistrița ou de Giurgiu-Malu Roșu. D’autres part, on a constaté que l’Aurignacien (quel que soit l’aspect technique – typologique de l’inventaire lithique) a survécu jusqu’à environ 20 000 ans BP, alors que le Gravettien a eu une plus longue évolution (sous la forme des techno-complexes épigravettiens), jusque vers 12 000 ans BP.

A travers l’espace géographique de référence, les plus anciens habitats gravettiens (Gravettien inférieur) ont été enregistrés à Mitoc-Malu Galben et à Molodova V, sur le Dniestr, auxquels on peut ajouter les niveaux d’habitat de Babin I, Voronovița I, Ciutulești I. Cette séquence d’habitats pourrait être considérée la première phase du Gravettien carpatique-dniestréen, mais la seconde phase du Gravettien de l’Europe Centrale et de l’Est.

Le Gravettien moyen a été divisé par nous en deux entités, sans éléments de division en étapes chronologiques : Gravettien à pointes à *cran*, de type Molodova-Mitoc; Gravettien moyen sans pointes à *cran*, à caractéristiques techniques – typologiques, stratigraphiques (dans le cadre des sites pluristratifiés). Nous précisons seulement que du point de vue chrono-stratigraphique, le Gravettien à pointes à *cran* se situe dans les dépôts MG 7 a–b et Mol. 12–11, encadrés dans la partie médiane et supérieure du sol fossile qui sépare le Pléniglaciaire II würmien de celui qui lui succède, donc à environ 27 000–25 000 ans BP; le Gravettien sans pointes à *cran* se situe dans la partie inférieure du Pléniglaciaire III, dans les unités MG-7–5 et Mol. 10–8, donc entre approximativement 26 000–25 000 ans BP. Comme repère stratigraphique, chronologique et technique – typologique, nous pourrions considérer les niveaux II–IV de Mitoc-Malu Galben.

Le Gravettien supérieur a été identifié par nous à l’entité culturelle Molodova-Cosăuți-Cotu Miculinți, à trois étapes d’évolution géochronologique: 1. l’étape initiale, de formation, datée entre approximativement 21 000–20 000 et 17 500 BP, correspondant à celui *maximum Valdai* de la périodisation établie par O. Soffer; 2. l’étape moyenne, qui correspondrait à l’*optimum pléniglaciaire supérieur*, entre approximativement 17 500 et 14 500 BP; 3. l’étape finale, depuis la fin du Pléniglaciaire supérieur – Tardiglaciaire, à aspect épigravettien. Sans détailler les caractéristiques de ces étapes, nous avons présenté les éléments définitoires du Gravettien de Mitoc-Malu Galben, qui contient tous les aspects culturels – chronologiques et techniques – typologiques de la culture.

A la suite des recherches systématiques, on a identifié de nombreux niveaux d’habitat ou sites pluristratifiés, qui peuvent être encadrés, des points de vue culturel – chronologique et technique – typologique dans l’Épigravettien. Nous nous référons ici aux séquences d’habitat de Molodova V, Cormani IV, Corpaci, Lipa VI, Babin I, Voronovița I, Cosăuți, Cotu Miculinți, Crasnaleuca, Ripiceni-Izvor, à d’autres sites et niveaux d’habitat des terrasses de Bistrița du Bassin Răpciuni ou en aval de celui-ci.

La plus complète séquence d’habitat est représentée par le site pluristratifié de Cosăuți sur le Dniestr, aux neuf cycles climatiques interstadias (Cos. I, II, III, IV, V–2, V–4, VI–2, VI–4) reconnus par P. Haesaerts et situés entre approximativement 13 400 ans BP et 19 400 ans BP. Donc, si nous considérons même cette seule séquence que nous considérons complète, d’habitats épigravettiens (avec toutes leurs caractéristiques), nous pourrions apprécier que l’Épigravettien évolue à partir d’environ 20 000 ans BP (COS.VII), jusqu’à environ 12 700 ans BP (COS.II), donc entre la dernière partie du Pléniglaciaire supérieur et l’oscillation climatique Bölling, sans exclure aussi la dernière oscillation du Tardiglaciaire, Alleröd, datée à Molodova, entre 10 940 et 10 590 BP.

C’est pendant la période du Tardiglaciaire – Postglaciaire de l’espace carpatique – dniestréen, que d’importantes mutations ont eu lieu à l’intérieur du *phénomène* climatique, dans son ensemble, avec les bien connues conséquences dans le tapis végétal, dans la faune, dans l’adaptabilité des communautés humaines. Du point de vue géochronologique, l’Épipaléolithique s’individualise depuis le début de l’oscillation Alleröd et jusqu’à la fin du Préboréal; si nous prenons aussi en considération les sites ou les niveaux d’habitat mésolithique, la période peut être prolongée jusqu’à l’époque des épisodes climatiques Boréal et Atlantique, c’est-à-dire jusque vers 7 500–7 000 ans BP.

Donc, à notre avis, à travers le territoire carpatique – dniestréen on peut identifier l’existence de deux périodes: l’une épipaléolithique, représentée par des habitats humains qui ont survécu à la fin des *temps glaciaires* (utilisant encore la technique et la typologie des outils du Paléolithique supérieur final, donc ces communautés de cueilleurs – chasseurs – pêcheurs, fortement marqués par des traditions paléolithiques) et une autre, mésolithique, représentée par des cultures – habitats immédiatement antérieurs à la néolithisation.

A travers le territoire de la Roumanie (l’espace entre les Carpates et le Prut) on a signalé trois grands *phénomènes* culturels et, possiblement, ethniques, appartenant à la période *Épipaléolithique – Mésolithique*.

La première entité culturelle contient les sites épigravettiens tardifs du sud du Plateau de la Moldavie (le groupe de Mălușteni – Berești), de la Dobroudja (Gherghina, Castelu), de la Valachie (Lapoș), possiblement aussi du Banat (là où Fl. Mogoșanu précisait la possibilité que l'Aurignacien se prolongeât, comme habitats humains, jusqu'au Tardiglaciaire), caractérisés par de grands ateliers de taille des outils, à réminiscences aurignacoïdes (tel que c'est le cas à Lapoș). Dans la zone Porțile de Fier, dans les grottes Climente I et II, dans l'abri sous rocher de Cuina Turcului, on a identifié un riche et varié outillage lithique, à pièces d'aspect gravettien, mais aussi à pièces géométriques. Le Tardigravettien à aspect romanello – azilien de Cuina Turcului et de Climente II est caractérisé du point de vue technique, de l'outillage en matières dures animales, par la présence des harpons de type magdalénien et de ceux plats, de type azilien. On apprécie aussi qu'il pourrait s'agir d'une culture d'origine méridionale, italienne, dont les communautés humaines, migrant vers le sud-ouest européen (y compris la zone du Danube), a assimilé de nouveaux éléments culturels rencontrés sur les voies de pénétration, en enrichissant de cette manière leur propre outillage lithique, en os/corne y compris de pièces d'art mobilier.

Le deuxième groupe culturel et technique-typologique est représenté par les communautés qui ont créé le Tardénoisien nord-ouest-pontique, présent à travers toute la zone de l'est des Carpates Orientaux; parmi les plus importants habitats, nous mentionnons ceux de Ripiceni-Izvor, Icușeni et Erbiceni, à outillage lithique basé sur des nucléus fusiformes, trapèzes, petits grattoirs sur éclats ronds, mais sans segments de cercle; en Transylvanie et la Crișana, ce Tardénoisien présente une note centrale-européenne.

Le troisième groupe est constitué par la culture Schela Cladovei-Lepenski Vir, qui a évolué pendant les millénaires IX–VIII BP. Les techno-complexes lithiques sont modestes, basés sur l'utilisation des roches locales, surtout quartz et quartzite. Une autre caractéristique est constituée par les foyers ovales ou rectangulaires, bordées de dalles de pierre, mais aussi par les nombreuses pièces d'art mobilier ou de parure.

On ne peut exclure de cette présentation, même sommaire, des habitats humains de la période *Epipaléolithique – Mésolithique*, ce que nous avons nommé *l'épisode swidérien*, comme entité culturelle – technologique et ethnique, ce groupe arrivant par migration dans les Carpates Orientales à éléments techniques – typologiques basés sur la présence des pointes pédonculées, identifiées aussi dans la zone du Dniestr (Molodova), du Răut (Seliște) etc., et dont l'origine semble se situer dans la Plaine nord-européenne.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Mitoc-Malu Galben. Lithostratigraphie, distribution des dates 14-C et paléoenvironnement de la séquence archéologique (selon P. Haesaerts).

Fig. 2. Mitoc-Malu Galben. Ensemble Aurignacien I : 1–7, grattoirs carénés.

Fig. 3. Mitoc-Malu Galben. Ensemble Aurignacien I : 1–4, grattoirs carénés ; 5–6, grattoirs nucléiformes.

Fig. 4. Mitoc-Malu Galben. Ensemble Aurignacien I : 1–6, grattoirs à museau.

Fig. 5. Mitoc-Malu Galben. Ensemble Aurignacien I : 1–6, burins carénés.

Fig. 6. Mitoc-Malu Galben. Ensemble Aurignacien I : 1–9, burins carénés.

Fig. 7. Mitoc-Malu Galben. Ensemble Aurignacien II : 1, grattoir sur éclat retouché ; 2, grattoir sur lame retouchée ; 3, grattoir caréné ; 4, burin d'angle sur cassure ; 5–6, burins dièdres ; 7, burin busqué.

Fig. 8. Mitoc-Malu Galben. Ensemble Gravettien I. 1, nucléus à deux plans de frappe ; 2, grattoir sur lame ; 3, lame appointée ; 4, micro-gravette en schiste noir d'Audia ; 5, burin mixte ; 6, base de lame retouchée ; 7, pointe à gibbosité ; 8, couteau ; 9, racloir déjeté.

Fig. 9. Mitoc-Malu Galben. Ensemble Gravettien II. 1–2, burins dièdres ; 3, perceur sur éclat moustérien ; 4, grattoir-burin ; 5, lame tronquée ; 6–8, lames appointées ; 9, lamelle à dos fragmentaire ; 10, pointe La Gravette.

Fig. 10. Mitoc-Malu Galben. Ensemble Gravettien IV. 1–2, burins polyédriques ; 3, burin mixte ; 4, 6, lames tronquées ; 5, lame retouchée ; 7, grattoir sur lame tronquée ; 8, lame appointée.

Fig. 11. Mitoc-Malu Galben. Ensemble Gravettien IV. 1, pointe de La Gravette à dos partiel ; 2, micro-burin Krukowski ; 3, pointe à gibbosité ; 4–6, pointes à cran ; 7, lame à cran ; 8–22, micro-gravettes ; 23–26, lamelles à dos ; 27, éclat denticulé.

Fig. 12. Poiana Cireșului. Industrie sur os et corne. Éléments de parure (selon M. Cârciumar, 2006).

Fig. 13. Poiana Cireșului. 1–6, Gravettien I ; 7–17, Gravettien II (selon M. Cârciumar, 2006).